

SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKUNDA HEDEFLEME

Yüksek Lisans Tezi

Emre YILDIRIM

Eskişehir 2025

SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKUNDA HEDEFLEME

Emre YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışman: Prof.Dr. Gökhan GÜNEYSU

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Mart 2025

Eskişehir

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Emre YILDIRIM'ın "Silahlı Çatışma Hukukunda Hedefleme" başlıklı tezi 11/03/2025 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Kamu Hukuku Anabilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Prof.Dr. Gökhan GÜNEYSU	
Üye :	Prof.Dr. Elif UZUN	
Üye :	Dr.Öğr.Üy.Beyza ÖZTURANLI ŞANDA	

Prof.Dr. Nafiz Öncü CAN

Anadolu Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitü Müdürü

ÖZET

SİLAHLI ÇATIŞMA HUKUKUNDA HEDEFLEME

Emre YILDIRIM

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mart 2025

Danışman: Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU

Hedeflemeyi esas alan silahlı çatışma hukukunun gelişimi devletlerin yıkıcı gücünün artmasıyla doğru orantılıdır. Giderek daha fazla analiz edilmeye ve incelenmeye başlanan Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinin sayesinde hedeflemeye ilişkin hukuk gelişmiş ve savaşın etkilerini sınırlandırmaya yönelik önlemler önem kazanmıştır. Hedefleme kuralları insanların ve nesnelerin hedeflemesinde kendisini ayrı ayrı göstermekte olup her iki ayrımında da oluşabilecek hukuka aykırı hedeflemeleri önlemeye yönelik araçlar geliştirilmiş ve bu önlemler giderek daha fazla teamül hukuku olarak görülmeye başlanmıştır. Bu önlemlerin temelinde siviller ve sivil nesneler ile askeri hedefler arasında ayrım yapmak; sivil kayıp ve zararlarının en aza indirgenmesi; ve askeri avantaj ile tali hasarlar arasında bir orantılılık ölçümü yapmak gelir. Nihayetinde hedeflemeye ilişkin silahlı çatışma hukuku kuralları sivilleri ve sivil değerleri korumak için sürekli özen gösterilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda çalışmada tarihteki örnekler eşliğinde Silahlı Çatışma Hukukunda hedeflemeye ilişkin temel ilkeler, hedef alarak öldürme yani hedef alınabilecek kişiler, hedef alınabilecek nesneler ve operasyonel anlamda hedefleme konuları ayrıntılı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Silahlı Çatışma Hukuku, Hedefleme, Askeri Hedef, Hedef Alarak Öldürme, Orantılılık, Ayırt Etme İlkesi, Düşmanlıklara Doğrudan Katılma, Müşterek Hedefleme Konsepti.*

ABSTRACT

Targeting In The Law Of Armed Conflict

Emre YILDIRIM

Department of Law

Anadolu University, Graduate School, March 2025

Supervisor: Prof. Dr. Gökhan GÜNEYSU

The development of the law of armed conflict based on targeting is directly proportional to the increase in the destructive power of countries. Thanks to the Geneva Conventions and their Additional Protocols, which are increasingly being analyzed and examined, the law on targeting has developed and measures to limit the effects of war have gained importance. Targeting rules manifest themselves separately in the targeting of people and objects, and tools have been developed to prevent unlawful targeting that may occur in both distinctions, and these measures have increasingly begun to be seen as customary law. The basis of these measures is to distinguish between civilians, civilian objects and military targets; to minimize civilian casualties and damages; and to measure proportionality between military benefits and collateral damages. Ultimately, the rules of the law of armed conflict regarding targeting require constant care to protect civilians and civilian values. In this context, in our study, the basic principles of targeting in the Law of Armed Conflict, targeted killing, i.e. people who can be targeted, objects that can be targeted and targeting in an operational sense will be examined in detail with examples from history.

Key Words: Law of Armed Conflict, Targeting, Military Target, Targeted Killing, Proportionality, Distinction, Direct Participation in Hostilities, Joint Targeting.

TEŞEKKÜR

Anadolu Üniversitesi Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans programını uzun uğraşlar sonunda “Silahlı Çatışma Hukukunda Hedefleme” konulu tezimi savunmam ile birlikte bitirmiş bulunmaktayım. Öncelikle bu süreçte her konuda yanımda olan hiçbir desteğini esirgemeyen biricik eşim Sevda TAYMAZ YILDIRIM’a çok teşekkür ederim.

Bu süreç boyunca sadece akademik anlamda değil, pek çok alanda değerli görüşlerini benimle paylaşan, yol göstericiliği ve engin bilgisinden her an yararlandığım, uzun süren tez yazma dönemimde sürekli motive eden konuşmalar yapan tez danışmanım sayın Prof.Dr. Gökhan GÜNEYSU’ya çok teşekkür ederim. Keza tez savunmamın jürisinde değerli görüşlerini benden esirgemeyen ve ders aşamasında dersleriyle bana çok şey katan Prof.Dr. Elif UZUN’a ve jüri heyetinde bulunan Dr.Öğr.Üy. Beyza ÖZTURANLI ŞANDA’ya teşekkürlerimi sunarım. Son olarak değerli meslektaşlarım Muhammet Ersin ONAY ve Yasin GÖRGÜLÜ’ye tezime ilişkin dürüst yorumları ve değerli katkıları için teşekkür ederim.

ETİK İLKE KURALLARINA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Emre YILDIRIM

10/02/2025

ÜRETKEN YAPAY ZEKA KULLANIM BEYANI

Bu tezi hazırlarken (ChatGPT, Gemini, DALL-e vb.) üretken yapay zeka programlarından (örneğin çeviri, bilimsel makale vb.) destek almadığımı beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi beyan ederim.

Emre YILDIRIM

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ACO	: Müttefik Harekat Komutanlığı
ACT	:Müttefik Dönüşüm Komutanlığı
BM	: Birleşmiş Milletler
DPH	: Çatışmalara Doğrudan Katılım
ICRC	: Uluslararası Kızılhaç Örgütü
EP1	: 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri Ek 1'inci Protokolü
JAGC	: The Judge Advocate General's Legal Center and School
JFC	: NATO Joint Force Commander(NATO Müşterek Kuvvet Komutanı)
MC	: NATO Askeri Komitesi
NAC	: Kuzey Atlantik Konseyi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OPLAN	: Operasyon Planı
ROE	: Rules Of Engagements(Angajman Kuralları)
SACEUR	: NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Komutanına
SHAPE	: NATO Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargahı
STANAG	: Standardizasyon Anlaşması

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
ÜRETKEN YAPAY ZEKA KULLANIM BEYANI.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Hedefleme.....	2
1.2. Hedefleme ile İlgili Cenevre Sözleşmesi Ek Protokolü Hükümleri.....	3
2. HEDEFLEME İLKELERİ: AYIRT ETME, ORANTILILIK VE ÖNLEMLER.....	6
2.1. Kural.....	6
2.1.1. Saldırı	6
2.2. Ayırt Etme İlkesi.....	6
2.2.1. Ayrım gözetmeyen saldırı yasağı.....	7
2.3. Orantılılık İlkesi.....	11
2.3.1. Kural.....	11
2.3.2. Askeri avantaj.....	12
2.3.3. Sivillere verilen tali zarar.....	13
2.3.4. Dikkate alınması gereken hususlar.....	13
2.4. Saldırılarda Alınması Gereken Önlemler.....	14

2.4.1. Aşırı tali hasarlar ve kayıplar.....	15
2.4.2. Özel yükümlülükler.....	17
2.4.2.1. Mümkün olan tüm önlemlerin alınması.....	17
2.4.2.2. Etkili ön uyarıların verilmesi.....	17
2.4.2.3. Sivillere/sivil nesnelere en az tehlike oluşturan hedefin seçilmesi.....	18
2.4.2.4. Saldırının iptal edilmesi/askıya alınması.....	18
3. HEDEF ALINABİLECEK KİŞİLER.....	19
3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Hedef Alınabilecek Kişiler.....	19
3.1.1. Hedef olarak öldürme.....	22
3.1.1.1. Hedef olarak öldürmenin özellikleri.....	26
3.1.2. Muharipler.....	28
3.1.3. Siviller (düşmanlıklara doğrudan katılan).....	29
3.1.3.1. Düşmanlıklara doğrudan katılma.....	30
3.1.3.2. Hedef olarak öldürmenin doğrudan katılımın anlamını genişletmesi.....	33
3.1.3.3. Silahlı kuvvetlere eşlik edenlerin durumu.....	35
3.2. Hedef Alınamayacak Kişiler.....	36
3.2.1. Savaş dışı kişiler.....	36
3.2.2. Özel koruma statüsü olan kişiler.....	36
3.2.2.1. Sağlık ve din görevlileri.....	37
3.2.2.2. Diğer görevliler.....	37
3.3. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Hedef Alınabilecek Kişiler.....	38
3.3.1. Devlet silahlı kuvvetleri.....	38
3.3.2. Organize silahlı gruplar	38
3.3.2.1. Organize silahlı grupların üyeleri.....	39
3.3.3. Siviller.....	40
3.3.4. Organize bir silahlı gruba eşlik eden veya destek veren siviller.....	40

4. HEDEF ALINABİLECEK NESNELER.....	41
4.1. Askeri Hedef.....	43
4.2. Kural.....	48
4.2.1. Askeri avantaj sunan nesneler	48
4.2.2. Doğaları gereği askeri hedefler.....	52
4.2.3. Konumları gereği askeri hedefler.....	53
4.2.4. Amaçları gereği askeri hedefler.....	54
4.2.5. Kullanımları gereği askeri nesneler.....	55
4.3. Hedef Alınamayacak Nesneler.....	56
4.3.1. Sivil nesneler.....	56
4.3.1.1. <i>Korumanın sona ermesi.....</i>	<i>56</i>
4.3.2. Tıbbi nesneler.....	61
4.3.2.1. <i>Tıbbi nesnelerin korunması.....</i>	<i>61</i>
4.3.2.2. <i>Korumanın sona ermesi.....</i>	<i>62</i>
4.3.3. Tehlikeli kuvvetler içeren nesneler.....	62
4.3.3.1. <i>Tehlikeli güçler içeren nesnelerin korunması kuralı.....</i>	<i>62</i>
4.3.3.2. <i>Korumanın sona ermesi.....</i>	<i>63</i>
4.3.4. Sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez nesneler.....	65
4.3.4.1. <i>Sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelere saldırı yasağı.....</i>	<i>65</i>
4.3.4.2. <i>Korumanın sona ermesi.....</i>	<i>66</i>
4.3.5. Doğal çevre.....	66
4.3.5.1. <i>Doğal çevreye yönelik saldırılara ilişkin kısıtlamalar.....</i>	<i>67</i>
4.3.6. Kültürel varlıklar.....	68
4.3.6.1. <i>Kültür varlıklar: saldırılara ilişkin genel kısıtlamalar.....</i>	<i>69</i>
4.3.6.2. <i>Korumanın sona ermesi.....</i>	<i>69</i>

4.3.7. Korunan bölgeler.....	69
4.3.7.1. Askerden Arındırılmış Bölge.....	70
4.3.7.2. Savunmasız Bölge.....	70
5. HEDEFLEME SÜRECİ VE BİR VAKA ÇALIŞMASI: NATO HEDEFLEME KONSEPTİ	72
5.1. NATO.....	75
5.1.1. NATO'nun teşkilat yapısı.....	76
5.1.2. NATO'nun hukuki kişiliği.....	77
5.1.2.1. NATO'nun hukuki kişiliğine ilişkin eleştiriler.....	77
5.1.2.2. NATO'nun tüzel kişiliği olduğuna ilişkin görüşler.....	78
5.1.2.3. NATO'nun tüzel kişiliğinin sonuçları.....	80
5.1.3. NATO doktrinleri.....	80
5.2. NATO Müşterek Hedefleme Konsepti.....	81
5.2.1. Stratejik düzeyde hedefleme.....	83
5.2.2. Operasyonel düzeyde hedefleme.....	84
5.2.2.1. Operasyonel düzeyde hedefleme aşamaları.....	84
5.2.2.1.1. Komutanın amaçlarını analiz etme aşaması.....	84
5.2.2.1.2. Hedef geliştirme.....	85
5.2.2.1.3. Kabiliyet analizi.....	86
5.2.2.1.4. Komutan kararı, kuvvet planlaması ve görevlendirilmesi.....	87
5.2.2.1.5. Görev planlaması ve icrası.....	87
5.2.2.1.5.1. Tetiğin çekilme anı.....	88
5.2.2.1.6. Değerlendirme aşaması.....	89
SONUÇ.....	90
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	

1.GİRİŞ

Latince’de savaş için “*bellum*” kelimesi kullanılmakta olup, bu sözcük “*duellum*” yani güç kullanarak yapılan mücadele kelimesinden gelmektedir (Corn vd., 2018, s.142). Tarih boyunca kabileler, devletler ve topluluklar savaşırken ellerindeki bu gücü kullanmaktan çekinmeyip var olma kaygısı ile hiçbir aşırılıktan kaçınmamışlardır. Medeniyetlerin gelişmesi ile hukuk da gelişmiş ve insan hakları alanında önemli gelişmeler kaydedilmiş, silahlı çatışma hukuku oluşmaya başlamıştır. Dünya savaşları ile dünya halklarının çektikleri acılar ve muharip¹ askerlerden daha çok sivillerin zarar görmesiyle bu gelişim süreci hızlanmıştır. Uluslararası teamül hukukunun kodifiye edilmesi sonrası, önce Lahey Sözleşmeleri sonrasında Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde silahlı çatışma hukuku önemini arttırmış ve ulusal/uluslararası operasyonlarda dikkat edilen/önem verilen bir hukuk dalı olmuştur.

Bir silahlı çatışma sırasında icra edilen askeri operasyonlar, düşmanlığa doğrudan katılan kişilere ve askeri hedeflerin gerçekleştirilmesi için hedef alınan nesnelere karşı savaşın etkilerini en uygun şekilde azaltan silahlı çatışma hukuku hükümlerine uygun olarak düzenlenmelidir. Günümüzde askeri operasyonlar icra edilirken hedefleme sürecinin her safhasında bu hukuk dalının dört temel ilkesi ve Cenevre Sözleşmelerinin ilgili hükümleri dikkate alınır hale gelmiş ve uluslararası kaynaklarda hedefleme hukuku olarak yeni bir hukuk dalı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kapsamda silahlı çatışma hukuku kurallarının bir kısmını kimlerin veya nelerin hedef alınacağına ilişkin olarak birleştirip hedeflemeye ilişkin bir kurallar bütünü oluşturmak mümkündür.

Askeri gücün veya silahlı kuvvetlerin, savaşlarda veya çatışmalarda kullanılması ile birlikte özellikle siviller açısından dayanılmaz ve önlenemez acılara yol açması ile birlikte insancıl hukukta hedefleme önem kazanmakta; bu önem sadece savaşan tarafların ceza sorumlulukları açısından değil aynı zamanda çatışan tarafların ulusal ve uluslararası kamuoyu önünde haklılıklarını göstermek açısından da kendini göstermektedir.

¹ İngilizce’de “combatant” kelimesi kullanılmaktadır.

Öte yandan silahlı çatışma hukukunda tüm çatışmaların önlenmesi gibi bir amaç güdülmemekte, çatışmaya taraf olan unsurların kısıtlanmayı kabul edebilecekleri noktaya kadar aşağıda bahsedilecek ilke ve kurallara uyması gayesi taşınmaktadır. Aksi halde hayatın gerçeklerine uymayan, savaş veya operasyonun başarısız olmasına yol açabilecek, risk taşıyan bir hukuk dalı taraflar tarafından tamamen veya kısmen umursanmama tehdidiyle karşıya karşıya kalacaktır (Güneysu, 2013, s.454.). Çünkü devletlerin savaş sırasındaki asli amacı savaşı kazanmak olacaktır. Keza konuya ilişkin olarak St. Petersburg Bildirgesi'nin önsözünde “*Devletlerin savaş sırasında başarmaya çalışması gereken tek meşru amaç, düşmanın askeri güçlerini zayıflatmaktır.*” denilmektedir.²

Çalışmada metodoloji olarak; uluslararası antlaşmalar, örf ve adet hukuku ve hukukun genel ilkeleri olmak üzere uluslararası hukukun temel kaynakları kullanılacaktır. Ulusal ve uluslararası doktrin ve mahkeme kararları da kullanılacak kaynaklardır. Tarihi olaylar da çalışmanın amacı ve ileri sürülen düşünceleri desteklemek için anlatılacaktır.

Bu kapsamda bu çalışma bir uluslararası hukuk derlemesi olup, ilk bölümde hedefleme hukukunun temel prensiplerine değinilerek silahlı çatışma hukukunda hedeflemede kullanılan ilkeler incelenecek, ikinci bölümde hedef alınabilecek kişiler incelenecek, üçüncü bölümde hedef alınabilecek nesneler, dördüncü bölümde hedefleme süreci ve bir vaka çalışması olarak NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Müşterek³ Hedefleme Konsepti incelenecektir.

1.1. Hedefleme

Hedefleme hukukunun ayrıntılı incelemesi yapılmadan önce hedeflemenin anlamına bakmak gerekir ise; hedefleme, olası saldırı hedeflerinin değerlendirilmesi sonrası belirli bir nesneye, kişiye veya bir grup kişiye yönelik saldırının askeri, hukuki ve diğer gereklilikleri karşılayıp karşılamayacağının tetkikini kapsar. Hedef için hangi silah ve yöntemin kullanılması gerektiği değerlendirilmesi de bu sürecin bir parçasıdır. Keza hedefleme uzun veya kısa süreler gerektirmesine bakılmaksızın saldırının planlanması,

² Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight. Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868.[Savaş Zamanında 400 Gramdan Az Ağırlığında Patlayıcı Mermilerin Kullanımından Vazgeçildiğine Dair Beyanname. Saint Petersburg, 29 Kasım / 11 Aralık 1868.], s.64. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/st-petersburg-decl-1868>

³ İngilizce terimi “joint” olarak seslendirilmekte olup, AJP tanımlar kısmında birden fazla silahlı kuvvet unsurunun katılımı olarak tanımlanır.

hedefe ilişkin verilerin toplanması ve saldırının icra edilmesini de kapsayan geniş bir süreçtir (Boothby, 2012, s.4) .

Solis (2010, s.519)'e göre hedefleme, saldırıya uğrayacak düşman nesnelerini seçme, seçilen nesnelere öncelikler atama ve yok edilmelerini sağlamak için bu nesnelere uygun silahları eşleştirme sürecidir.

Özellikle dikkat edilmesi gereken husus bu sürecin sadece hedeflerin seçimini değil, istenilen sonuca ulaşmak için operasyonel faktörlere de dikkat edilmesini gerektiren bir kararın alındığı ve saldırının icra edildiği bir süreç olduğudur (Boothby, 2012, 19).

1.2. Hedefleme ile İlgili Cenevre Sözleşmesi Ek Protokolü Hükümleri

Hedefleme hukukunda ilk dikkate alınması gereken ve bu hedefleme prosedürüne yol gösteren, orantılılık ilkesine değinen ve askeri hareketler sonucunda sivillerin karşılaştığı tehlikelere karşı onları korumayı amaçlayan kural Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokol 1'in 48'inci maddesinde düzenlenmiş olup; maddede sivil halk ve nesnelere saygı gösterilmesi ve korunması için çatışmanın taraflarının sivil halk ile muhripleri sivil nesneleri ve askeri hedef olabilecek askeri nesneleri ayırt etmesi gerektiği, hareketlerin sadece askeri hedeflere yönelik olması gerektiği düzenlenmiştir.⁴

Protokol'ün 51'inci madde 2'nci fıkrasında ise sivillerin toplu veya tek saldırıya hedef olamayacağı, sivil halk arasında korku salmak için yapılan şiddet hareketlerinin yasak olduğu belirtilerek sivillere özel bir statü ile korunması gerektiği düzenlenmiştir.

Protokol'ün 51'inci maddesinin devamında 6'ncı fıkrada sivil halka karşı misilleme yoluyla ayırım gözetmeksizin yapılan saldırılar yasaklanmış, ve bunlara aykırılığın insancıl hukuka aykırı fiiller olduğu 51'inci maddesinin 4'üncü fıkrasında "*Ayırım gözetmeksizin yapılan saldırılar yasaktır.*" şeklinde gösterilmiştir.

Protokol devamında 52'nci maddeyle sivil nitelikte nesnelerin misillemelere hedef olamayacağı, sivil nitelikte olmayan nesnelerin ise askeri nitelikte olmayan tüm nesneler olarak tanımlanabileceği düzenlenmiş, bu maddenin 2'nci fıkrasında saldırıların askeri hedeflerle sınırlı olabileceği düzenlenmiştir. Söz konusu fıkranın

⁴ Protocol Additional To The Geneva Conventions Of 12 August 1949, And Relating To The Protection Of Victims Of International Armed Conflicts Of 8 June 1977 [8 Haziran 1977 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasıyla İlgili Ek Protokolü].(Bundan sonra "Protokol " olarak anılacaktır) 48'uncu maddesi. <https://ihl.databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf> . Çalışmada Protokol'ün herhangi bir çevirisinden yararlanılmamış olup, orijinal İngilizce metin çevrilerek kullanılmıştır.

ikinci cümlesinde bir nevi askeri hedeflerin tanımı yapılarak askeri hedeflerin doğaları, konumları, amaçları veya kullanımları gereği askeri etkinliği arttırabilecek yok edilmesi ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi askeri avantaj sağlayabilecek nesnelerle sınırlı olduğu düzenlenmiştir.

Hedefin sivil bir kişi olması konusunda yeterli istihbari veri bulunmaması veya başka bir nedenle şüphe bulunması durumunda hedefin sivil olarak kabul edilmesi Protokol'ün 50'nci maddesinin 1'inci fıkrasında *“Bir kişinin sivil olup olmadığı konusunda kuşkular olması durumunda, söz konusu kişi sivil sayılacaktır.”* şeklinde düzenlenmiştir. Aynı şekilde nesneler için de Protokol'ün 52'nci maddesinin 3'üncü fıkrasında benzer bir düzenlemeyle ibadet yerleri, ev ya da diğer ikamet yerleri ya da okullar gibi normalde sivil amaçlara tahsis edildiğine ilişkin genel kanı olan nesnelerin, askeri harekate etkili bir katkıda bulunmak için kullanılıp kullanılmadığına dair kuşkular olması halinde, söz konusu hedefin bu amaçlarla kullanılmamış sayılacağı bu kapsamda askeri hedef olarak nitelendirilemeyeceği düzenlenmiştir.

Aşağıda bahsedilecek çifte etki teorisine benzer şekilde Protokol'ün 57'nci maddesinde saldırıların saldırılarda alınması gereken önlemler:

- Saldırılacak hedeflerin siviller ya da sivil nesneler olmadığını, askeri hedefler olduğunu ve bunlara saldırmanın yasak olmadığını doğrulamak için yapılacak her şeyi yapması gerektiği,
- Sivil can kaybı, ve yaralanmalarının ve sivil nesnelere zarar verilmesini engellemek için saldırı araç ve yöntemlerini seçerken tüm önlemlerin alınması gerektiği,
- Elde edilmesi beklenen askeri avantaj ile oluşması muhtemel sivil kayıp veya nesnelerde ortaya çıkan hasar arasında orantısızlık oluşturabilecek askeri kararlardan kaçınılmasının gerekmesi şeklinde sıralanmıştır.

Maddenin devamında saldırı sırasında aşırı tali hasar veya beklenen avantaj ile oluşacak zarar arasında orantısızlık veya aşırı sivil kayıp/zarar oluşması durumunda saldırının durdurulacağı, koşulların izin vermediği durumlarda sivil halkı uyarmak için bir uyarı yapılması gerektiği düzenlenmiştir. Ayrıca benzer askeri hedeflerin olduğu durumlarda benzer askeri avantaj mümkün ise, en az sivil kayıp veya sivil nesne hasarı olabilecek durumun seçilmesi gerektiği de protokolün 57'nci maddesinin 3'üncü fıkrasında düzenlenmiştir. Protokol'un 58'inci maddesinde ise çatışmanın taraflarının sivil halkın

askeri hedeflerden uzaklaştırmak için çaba gösterilmesi gerektiği, yoğun nüfuslu alanlara askeri hedefler yerleştirilmesinden kaçınılması gerektiği, kontrolleri altındaki sivil halkı ve nesneleri askeri operasyon kaynaklı tehlikelerden korunması gerektiği düzenlenmiştir.

Her ne kadar yukarıda Cenevre Sözleşmeleri Ek Protokolü kapsamında hedefleme kuralları incelense de bu anlaşmaya taraf olmayan devletler için veya uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalar için hangi kuralların uygulanacağı tereddütü örf ve adet hukukuna başvurularak giderilebilir (Corn vd., 2018, s.145). Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Prosecutor v Kupreskic kararında da bu kuralların (Cenevre Sözleşmeleri ilgili hükümleri) rf ve adet hukukunu da oluşturduğu bu kapsamda hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanacağı belirtilmiştir.⁵

⁵ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Prosecutor v. Kupreskic isimli ıt-95-16-T dosya numaralı kararı, 524'üncü paragrafı.

2. HEDEFLEME İLKELERİ: AYIRT ETME, ORANTILILIK VE ÖNLEMLER

Çalışmanın bu kısmında silahlı çatışma sırasında planlamadan icra safhasına kadar bütün hedefleme süreçlerine uygulanabilecek temel ilkelerden bahsedilmiştir.

2.1. Kural

Protokol 48'inci maddesine göre bir silahlı çatışmada bir saldırı, hukuka uygun bir hedefe yöneltilmeli, ayırt etme ve orantılılık ilkesine aykırı olmamalı, ortaya konulabilecek tüm önlemlerin alınması sonrasında yapılmalıdır. Keza Protokol 38'inci maddesine göre saldırıda kullanılan yöntemler ve araçlar da hukuka uygun olmalıdır.

2.1.1. Saldırı

Protokol 49'uncu maddesine göre “saldırı” ister saldırı ister savunma olsun, karşı taraftaki unsura karşı girişilen şiddet eylemi anlamına gelir. Bu kapsamda anlatılacak ilkeler silahlı çatışma sırasında hem saldırı hem savunma pozisyonunda bulunan bütün unsurların uyması gereken ilkeler olarak sayılabilir.

2.2. Ayırt Etme İlkesi

Protokol'ün 51'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına göre herhangi bir saldırı hukuka uygun bir askeri hedefe yönelik olmalıdır. Ayırt etme ilkesi, saldırıların doğrudan siviller ve sivil nesnelere yöneltilmesini engelleyerek, siviller ve muharıpler arasında ve nesneler arasında bir ayırım yapılmasını sağlayarak; hem düşmana zararlı eylemleri gerçekleştirmeye yetkili kişi grubunu (muharıpler) hem de bu tür eylemlerin hedefi olabilecek kişi ve nesnelerin kapsamını (muharıpler/askeri hedefler) sınırlar (Bothe, 2002, s.173).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Hukuk Komisyonu hukukun genel ilkelerine ilişkin bir rapor yayınlamış; raporda Komisyon, ayırt etme ilkesinin hukukun genel ilkelerinden birisi olduğu belirtilmiştir.⁶ Piatkowski (2023, s.183)'ye göre ayırt etme ilkesinin uluslararası hukukun genel bir ilkesi olmasının sebebi ise antlaşmalar ve örf ve adet hukukunun birleşimi yoluyla büyük bir normatif değere sahip olmasıdır. Her ne kadar bu konu tartışmalı olsa da ayırt etme ilkesi uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçasıdır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.3).

⁶ International Law Commission[Uluslararası Hukuk Komisyonu, General Principles of Law[Hukukun Genel İlkeleri] A/CN.4/L.971. <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G22/411/33/PDF/G2241133.pdf?OpenElement>>.

Ayırt edicilik ilkesinin uygulanmasının temel zorluğunu ortaya çıkaran, 19'uncu yüzyılın sonu ve 20'nci yüzyılın başındaki özellikle hava savaşlarında kullanılan olmak üzere uzun menzilli silahların geliştirilmesi gibi teknolojik gelişmelerdi. Devamında 2'nci Dünya Savaşı'nda nükleer silahların geliştirilmesi ve ilk kez kullanılması da bu ilkenin uygulanmasının önünde duran en büyük engel olmuştur (Bothe, 2002, s.174).

1'inci Dünya Savaşı'ndan sonra, 2'nci Dünya Savaşı'ndan önce, bilim adamları ve subaylar, 1922'de Lahey Hava Harp Kuralları olarak adlandırılan bir formülasyon önermişlerdir. Upcher (2020, s.109)'e göre bu kapsamlı taslak, hava savaşının genel kurallarının bir teklifiydi. Ancak bu kurallar hiçbir zaman hiçbir devlet tarafından onaylanmamış olsa da kuralların bazı hükümleri örf ve adet hukuku haline gelmiştir. Keza bunlardan biri de ayırt etme ilkesi olmuştur. İlke devamında Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinde de kendine yer bulmuştur.

2.2.1. Ayrım gözetmeyen saldırı yasağı

Protokol'ün 51'inci maddesinin 4'üncü fıkrasına göre ayrım gözetmeyen saldırılar⁷⁷ yasaktır. Bu kurala göre, herhangi bir saldırı; belirlenen hukuka uygun bir askeri hedefe yöneltilmeli; belirli bir hukuka uygun askeri hedefe yöneltilebilecek ve özellikle o belirli hedefi vurmaya elverişli savaş yöntem ve araçları kullanılarak yapılmalı; silahlı çatışma hukukunun gerektirdiği şekilde, etkileri sınırlandırılabilir mütadele araç ve yöntemlerini kullanmalıdır. Önerilen saldırı, sivillerin veya sivil nesnelerin yoğun olarak bulunduğu bir bölgedeki açıkça ayrılmış ve farklı askeri hedefleri hedefliyorsa, her bir askeri hedefe ayrı ayrı saldırılar şeklinde gerçekleştirilmelidir.

Ayırt etme ilkesi ile ayrım gözetmeyen saldırı yasağı birbirinden farklı hukuki kavramlardır. Ayırt etme ilkesi kim ve nelerin hedef alınabileceğine ilişkin iken ayrım gözetmeyen saldırı yasağı nasıl hedef alınabileceğine ilişkindir. Ayırt etme ilkesinde sivil ve muharip ayrımı yapılmalıyken, ayrım gözetmeyen saldırılarda saldırılar belli bir hedefe yöneltilmeli ve sınırlandırılmalıdır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.3, s.37 vd.).

Bu noktada ilkenin tarihine bakıldığında; ayrım gözetmeksizin yapılan saldırıları destekleyen pek çok yazarın olduğu görülür. Douhet (2009, s.49) stratejik hava gücünün kullanımına ilişkin yaptığı önermede: mümkün olduğu kadar çok bombardıman uçağı ile düşmanı gece gündüz bombalayarak; sivil halkın hedef alınması ve bu terör

⁷⁷ İngilizce "indiscriminate attacks" olarak isimlendirilmektedir.

bombardımanının sürdürülmesi ile düşmanın teslim olmaya zorlanabileceğini belirtmiş; ayırım gözetmeyen terör bombardımanını temel bir stratejik doktrin olarak görmüştür.

Keza 2'nci Dünya Savaşı'nda İngilizler moral bombalaması fikrini ortaya atıp; bu savlarını sivil halkı terörize etmek için kasten hedef alınmadığını, herhangi bir kaybın sadece tesadüfi ve kaçınılmaz olduğu için gerçekleştiğini; Alman işçi sınıfının moralini hedef almayı, hükümete karşı bir isyanı ateşleme aracı olarak gördüklerini belirterek bu fikri desteklemişlerdir (Piatkowski, 2023, s.189).

Konuya ilişkin olarak Rendulic Kuralı olarak adlandırılan bir önerme vardır. Kural 1944'te Norveç'in kuzeyindeki yerleşim yerlerinin yok edilmesiyle suçlanan Alman General Lothar Rendulic'in davasıyla ilgilidir. Rendulic, Sovyet Saldırılarını bir nebze olsun engellemek için tüm altyapının yok edilmesini emretmiştir. Kararın askeri koşullar nedeniyle haksız olduğu değerlendirilse de General, Yüksek Komuta Davası sırasında Amerika Birleşik Devletleri Askeri Mahkemesi'nde beraat etmiştir. Mahkeme, elindeki bilgiler ışığında kararının makul olması nedeniyle generalin bu yıkımda suçsuz olduğuna karar vermiştir (Cooper, 2019, s.224).

Rendulic Kuralının olası pratik uygulamasına bir örnek, 1991 yılında Birinci Körfez Savaşı sırasında El Firdos sığınığının bombalanmasıdır. ABD uçakları Bağdat'taki yer altı yapısını askeri hedef olarak sınıflandırarak bombalamıştır. Ancak büyük bir insani felaket olan bu saldırıda; askeri hedef olduğu düşünülen sığınığın sivil sığınağa dönüştürüldüğü görülmüştür ve saldırıda 300'e yakın kişi hayatını kaybetmiştir. Solis (2010, s.285)'e göre şifreli askeri iletiminin ele geçirilmesiyle de desteklenen sağlam istihbarat verilerinin ve kamuflaj/askeri teçhizatın varlığının, bu sığınığın aslında bir komuta ve kontrol merkezi olduğuna işaret ettiğinin altı çizilmektedir.

Rendulic Kuralı'nın aksine özellikle Vietnam Savaşı'nın son aşamasında, Linebacker 1 ve Linebacker 2 harekatının sonuçlarında görüldüğü üzere sivil nüfusu bombalamanın askeri bir avantaj sağladığı düşüncesi; savaşın sonunda Amerika Birleşik Devletleri'nin bu bombalamadan herhangi bir askeri avantaj sağlamaması, aksine yerel halkın direnişini körüklemesi sebepleriyle çürümüştür (Piatkowski, 2023, s.192).

Ayırım gözetmeyen, sivil ayırmayan hava savaşları Protokol'ün üzerinde büyük bir etki yaratmıştır: örneğin, ayırım gözetmeyen saldırıların yasaklanması, 2'nci Dünya Savaşı'nın halı tarzı bombardıman stratejisine doğrudan bir göndermedir. Yalnızca belirlenen hedef bölgeyi tam olarak vuramayan/veya etki alanı daha büyük

olan/daraltılamayan meşru olmayan silahların kullanılmasının yanında meşru yöntem/silahlar kullanılsa dahi ayırım gözetilmezse bu saldırılar da hukuka aykırı olur (Piatkowski, 2023, s.193). Ancak etkileri bu Protokol'ün gerektirdiği şekilde sınırlandırılmayan bir savaş yöntemi veya aracının kullanılması da meşru değildir. Uluslararası silahlı çatışma hukuku, silahın bir şekilde kontrol edilebilir ve makul derecede doğru olmasını şart koşar. Protokol'ün 51 ve 49'uncu maddeleri ışığında, hava savaşı, karadaki sivil nüfusu etkiliyorsa, gene benzer şekilde bu ilke ele alınabilir denilebilir. Sonuç olarak sivil hedeflere yönelik saldırılar, yalnızca doğrudan ve kasıtlı olduğunda değil, aynı zamanda ayırım gözetmeden yapıldığında da yasaklanmıştır (Dinstein, 2004, s.116).

Protokol'ün temel kuralı olan 48'inci madde, yalnızca askeri hedeflerin hedef alınmasını gerektiğini, tarafların saldırılarında da ayırt etmeye dikkat etmeleri, ayırım gözetmeyen saldırılar yapmamaları gerektiği düzenlenmiştir. İlk kez 1923 Lahey Hava Harp Kuralları 24'üncü maddesinde dile getirilen ayırım gözetmeyen saldırı yasağı, Protokol, 51/4'üncü maddesinde “*Ayırım gözetmeyen saldırılar yasaktır. Ayırım gözetmeyen saldırılar şunlardır: (a) Belirli bir askeri hedefe yönelik olmayanlar; (b) Belirli bir askeri hedefe yönlendirilemeyen bir savaş yöntemi veya aracı kullananlar; (c) Etkileri bu Protokol'ün gerektirdiği şekilde sınırlandırılmayan bir mücadele yöntemi veya aracı kullananlar; ve sonuç olarak bu tür olayların her birinde, ayırım gözetmeksizin askeri hedefleri, sivilleri veya sivil nesneleri vuracak niteliktedirler.*” şeklinde belirtilmiştir. Uluslararası bir silahlı çatışmada uygulanan ayırım gözetmeyen saldırıların düzenlenmesi Protokol 85'inci maddesine göre ciddi bir ihlal teşkil etmektedir.

2'nci Dünya Savaşı sonrasında bölge bombalama saldırıları artık meşru olmayan saldırılar haline gelmiştir. Bununla birlikte Green (2018, s.160)'e göre hedeflemeye konu olacak meskun bir alan varsa dahi (ancak daha geniş bir alanda saldırıyı hukuka aykırı hale getirecek herhangi bir nesne/kişi yoksa) daha geniş alanlar da hedefleme konusu olabilir. Ancak Protokol'ün 51'inci maddesine göre benzer yoğunlukta sivil veya sivil nesne içeren köy veya bir şehirde/kasabada bulunan bir dizi açıkça ayrılmış ve farklı askeri hedefi tek bir hedef olarak ele alan herhangi bir yöntem veya araçla sivil unsurları göz ardı ederek bombalamayı yasaklamaktadır.

Keza Uluslararası Kızılhaç Örgütü (ICRC) şerhinde ihtiyatlı bir şekilde bu hükmün 2'nci Dünya Savaşı'nda kullanılan ayırım gözetmeyen yöntemlerin hukuka aykırı niteliğinin çoğu zaman saldırıların amacının, belirli bir bölgedeki tüm yaşamı yok etmek ya da önemli askeri avantajlar olmaksızın bir kasabayı yerle bir etmek olmasından ortaya çıktığı belirtilmiştir (Pilloud vd., 1987, s.619).

Bunların dışında ayırım gözetmeyen saldırılara örnekler vermek gerekir ise Japonlar tarafından 1932'de savaş öncesi Şangay'da, 2'nci Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından Weilun, Polonya (1939), Rotterdam, Hollanda ve Elverum, Norveç'te (1940) uygulanan gelişigüzel alan bombalamaları ayırım gözetmeyen saldırılardandır (Ronzitti ve Venturini, 2006, s.87-89). Keza Almanların İngiliz sahil kasabalarına yönelik bombardımanları, 1907 Lahey Sözleşmesi'nin ruhunu göz ardı ediyordu; çünkü bu baskınların, sivil nüfusu korkutma ve terörize etme girişimi dışında bir amacı olmadığı gibi, meşru bir askeri amacı da yok idi (Oppenheim, 2018, s.513,514).

Doğası gereği ayırım gözetemeyecek silahlara örnekler vermek gerekir ise 2'nci Dünya Savaşı'nda Nazilerin vızılta bombaları veya Amerika Birleşik Devletlerinin kullandığı atom bombaları, veya Almanların Londra'yı hedef aldığı V-1 ve V-2 roketleri; 1'inci Körfez Savaşı sırasında İsrail ve Suudi Arabistan'a atılan Irak SCUD füzeleri, ayırimsız saldırıların ve ayırimsız hedeflemenin örnekleridir. Bu silahlar doğası gereği ayırım gözetmez (Solis, 2010, s.538).

Öte yandan sadece Almanlar değil müttefikler sırasıyla Berlin, Hamburg, Dresden ve diğer Alman şehirlerine saldırmış ve ABD bombardıman uçakları altmış 8 Japon şehrine saldırmıştır; 3 bombardıman uçağı aralarında Tokyo da olmak üzere 7 şehri yerle bir etmiş ve 90.000-100.000 arasında sivil hayatını kaybetmiştir (McFarland, 1995, s.204).

Bölge bombalaması modern savaşın meşru bir yönü değildir ve ayırım gözetmeyen saldırı yasağı bir teamül haline gelmiş ve kendine Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokollerinde yer bulmuştur (Beck ve Henckaerts, 2005, s.37). Hava bombardımanı, topçu ateşi veya füze yoluyla olsun, ayırım gözetmeyen bir saldırıda, saldıran taraf sivillerin yaralanıp yaralanmadıklarıyla dahi ilgilenmez, burada zarar sivillerin hayatını kaybetmesi veya onların beden bütünlüğünü etkileyebilecek şekilde yaralanması şeklinde gerçekleşebilir. Askeri hedef, nüfusun bulunmadığı bir çölde dağınık düşman tank oluşumlarından oluşuyorsa, hedefin yoğun nüfuslu bir bölgenin ortasında tek bir iletişim alanı olması durumunda mümkün olabileceğinden daha geniş etki alanına sahip

silahların kullanılmasına izin verilebilir. Nüfusun yoğun olduğu bölgelere dağılmış askeri hedeflere ise ayrı ayrı saldırılması gerekir (UK Ministry of Defence, 2004, s.76).

Konuya ilişkin olarak Best bazı saldırılarda hedefleri belirtmede sınırlandırmada çizginin bir yere çekilmesi gerektiğini, çekilmez ise hukuka aykırı olarak sivillerin kayıp vereceği saldırıların meydana geleceği; keza bu çizgi çekilmesinin kazanılması şüpheli askeri avantajı da kesinleştirebileceği ve hedeflemeyi yapan muhاریlerin huzursuzluğunu giderebileceğini belirtir (Best, 1994'ten aktaran Solis, 2010, s.538).

Sonuçta temel olarak komutan saldırıya geçmeden önce kendine şu üç soruyu sormak zorunda kalacaktır: Hedef askeri bir hedef mi? Saldırı gelişigüzel mi? Orantılılık kuralının çiğnenmesi muhtemel mi? Ancak silahlı çatışma, bir matematiksel denklemi çözmek için hesap makinesi kullanmaya benzememektedir (Borch, 2003, s.64). Çatışmalar sonrası ayırım gözetmeyen saldırı yasağına aykırı hareketler yapma nedeniyle suçlamalar ile karşılaşmamak için bilinebilecek her türlü koşul ve gerçekler göz önüne alınmalı, bütün taktik bu çerçevede inşa edilmelidir. Bu şartları ve gerçekleri göz önüne almak saldırıları engellemez, sadece saldırıların hukuka uygun gerçekleştirilmesi güvencesi oluşturur.

2.3. Orantılılık

Bu bölümde silahlı çatışma hukukunun/ hedeflemenin önemli ilkelerinden biri olan orantılılık ilkesi, ilkeye ilişkin kavramlar ve bu kavramların birbiriyle ilişkisi incelenecektir.

2.3.1. Kural

Silahlı çatışma hukukunda orantılılık, çatışmaya taraf olan unsurların elde etmeyi umdukları askeri avantaj ile bu avantaja giden yolda zarar verdikleri insani değerler arasındaki dengedir (Güneysu, 2013, s.451). Herhangi bir saldırı orantılılık ilkesini ihlal etmemelidir. Diğer bir deyişle sivillere ve sivil nesnelere, öngörülen somut ve doğrudan askeri avantajla karşılaştırıldığında aşırı olabilecek tali hasar vermesinin beklendiği durumlarda saldırı yasaktır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.37). Protokol 35,51 ve 57'inci maddelerine göre sivillere ve sivil nesnelere yönelik tali hasar⁸; sivillerin tesadüfi can kaybı, sivillerin yaralanması, sivil nesnelere zarar verilmesi veya bunların birleşiminden oluşur.

⁸ İngilizce "collateral damage" anlamına gelmekle birlikte, 2.4.1.'de anlatılacaktır.

Öte yandan ilkeye aykırı hareketler gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği her olayda olayın kendine has özelliklerine de dikkate bakılarak incelenmelidir (Cannizzaro, 2006, s.785). Olayın kendine has özelliklerinin dikkate alınması gerekliliğine dikkate alınacak unsurların belirli hukuk kuralları ile her ayrıntısıyla belirlenmemesi veya tespit edilememesi neden olmaktadır. Olayın özellikleri, mevcut unsurlar, gerçek şartlar, güncel ihtiyaçlar birlikte değerlendirilerek orantılılık testi uygulanması gerektiği, aksi halde bir hedeflemenin bir olayda orantılılık ilkesine uygun olduğu başka bir olayda bu ilkeyi ihlal ettiği söylenebilecektir (Cannizzaro, 2006,s.786). Kennedy (2006, s.144) konuya ilişkin olarak, çatışma durumlarında sivil zararlara yol açabilecek saldırı veya hedeflemelerin yapılmasının zorunlu olabileceğini, ancak silahlı çatışma hukukunda bu zararları bir hesaplama aracı olarak sayılarla ifade etmenin doğru olmadığını belirtmektedir.

2.3.2. Askeri avantaj

Somut ve doğrudan askeri avantaj ifadesi, söz konusu avantajın önemli ve nispeten yakın olması gerektiği anlamına gelmektedir. Kavram askeri bir eylemden veya hedeften elde edilen belirli, somut ve tanımlanabilir bir avantajı ifade eder. Avantaj soyut veya belirsiz olmamalı; açık, doğrudan ve önemli olmalıdır (Pilloud vd., 1987, s.625). JAGC’a göre buradaki avantaj düşmanın savaşma yeteneğini dolaylı ama etkili bir şekilde destekleyen ve sürdüren ekonomik hedefler olarak tanımlanır. (The Judge Advocate General’s Legal Center and School (JAGC), 2015, s.149)

Askeri avantajın analizi hem niceliksel hem de niteliksel; örneğin, bir saldırıda muhriplerin tahmini ölüm ve yaralanmalarının çok sayıda olması orantılılığın önemli bir yönüdür; ancak bunların rütbesi, konumu, nüfuzu, görünen görevi, silahları ve konumu gibi niteliksel hususlar da beklenen askeri avantaj üzerinde doğrudan etkiye sahip olacaktır (Pilloud vd., 1987, s.625). Benzer bir niceliksel/niteliksel analizin askeri hedefler (örneğin türü, etkisi, kullanımı, potansiyel zararı, askeri çabaya katkısının doğrudanlığı, ekonomik değeri, ikame yeteneği, stratejik/operasyonel/taktik değeri vb.) açısından da yapılması gerekmektedir (Pilloud vd., 1987, s.626).

2.3.3. Sivillere verilen tali zarar

Bu konu 2.4.1.'de detaylı olarak incelenecektir.

2.3.4. Dikkate alınması gereken hususlar

Orantılılık analizinin kilit noktası, beklenen askeri avantaj ile sivillere ve sivil nesnelere yönelik beklenen tali zararın birbiriyle karşılaştırılması ve aynı düzlemde incelenmesidir. Askeri avantaj, sivillere ve sivil nesnelere yönelik tali zarar, birbirinden oldukça farklı iki kavramdır; bu nedenle, silahlı çatışma hukukunun gerektirdiği şekilde bunlar arasında bir denge kurmak zordur (Dinstein, 2004,s.121). Belirli bir askeri hedefe saldırılması sırasında, hedeflemenin meşru sayılmasını sağlayabilecek/garantileyebilecek nitelikte, bu saldırı ile şu kadar sivil ölebilir denilebilecek, orantılılık ilkesine uyulmuştur denilebilecek matematiksel bir formül yoktur (Dinstein, 2004,s.121) .

Bununla birlikte tüm çatışmalarda askerlerin ve komutanların, makul olarak ulaşabilecekleri tüm bilgilere dayanarak, iyi niyetli bir değerlendirme yaparak yapılması istenen saldırının aşırı tali hasar eşiğini aşp aşmadığına karar vermeleri gerekmektedir (Pilloud vd.,1987, s.684).

Cannizzaro (2006, s.788)'ya göre gelişmiş ve gelişmemiş teknolojiye sahip olan devletler/ taraflar arasında yaşanan silahlı çatışmalarda, gelişmiş teknolojisinden faydalanan devlet her zaman orantılılık ve diğer ilkelere uymak konusunda avantajlıdır. Dolaylı olarak eşdeğer teknolojik avantaja sahip olmayan devlet ise bu deavantajını hem silahlı çatışma hukukuna uymak konusunda hem de çatışmada hareket alanının daralması sebebiyle (sahip olduğu teknoloji imkanlarının yetersizliği sonucu olası tali hasardan kaçınmasının zorlaşması suretiyle) çatışmanın başarıya ulaşma şansının azalması noktasında hissedecektir.

Ancak orantılılık ilkesi yalnızca tek bir eylemin gerçekleştiği koşullar temelinde değerlendirilecekse, bu durumda alternatif bir stratejinin birlikleri daha yüksek bir riske maruz bırakması dahi (eğer bu strateji kayıpların azaltılmasını imkânsız hale getiriyor ancak daha fazla askerî ilerleme sağlamayı mümkün kılıyorsa) söz konusu tercih makul kabul edilebilir (Cannizzaro, 2006, s.788).

Özellikle askeri teçhizatın sivil tesisler ve altyapılar arasına yerleştirilmesi, karşı tarafı, askeri ve sivil hedefler arasında ayırım yapma ve ayırım gözetmeyen saldırılardan

kaçınma yükümlülüğünden kurtarmaz. Normatif açıdan bakıldığında, sivillerin çıkarları resmi olarak muhariplerin çıkarlarından ayrı tutulur ve bu çıkarlara her iki tarafın da saygı göstermesi gerekir. Sonuç olarak, kuralın karşılıklılık özelliğinden yoksun olması nedeniyle, bir tarafın bu ilkeyi ihlal etmesi, diğer tarafın da benzer bir ihlalini haklı göstermez (Cannizzaro, 2006, s.790).

Her ne kadar orantılılık ilkesinin yorumlanmasına ilişkin çeşitli eleştiriler olsa da, hedefleme sürecinin her aşamasında (planlamadan başlayarak), karar aşamalarında önemle üstünde durulması gereken bir ilkedir (Güneysu, 2013, s.463).

2.4. Saldırılarda Alınması Gereken Önlemler

Protokol 57'inci maddesine göre herhangi bir saldırı yapılmadan önce gerekli tedbirler alınmalıdır. Saldırıda alınacak önlemler ilkesi, sivil halkı, sivilleri ve sivil nesneleri korumak için askeri operasyonların yürütülmesinde görev alan herkesin sürekli dikkatli olması, normal şartlarda bir görevlinin alması gereken tüm önlemleri almasının gerekliliği üzerinedir.

Protokolün 57'nci maddesinin 2'nci fıkrası a bendi, bir saldırıyı planlayanların saldırılacak hedeflerin ne sivil ne de sivil nesneler olmadığını doğrulamak için mümkün olan her şeyi yapmalarını zorunlu kılmaktadır.

Protokolün 57'nci madde 2'nci fıkrası hem komutanların hem de planlayıcıların sivilleri ve sivil nesnelere saldırarak onların zarar görmesi riskini engellemek için almaları gerekli önlemleri düzenlemiştir. Burada önlemler üç parçada düzenlenmiştir:

- Bunlar askeri hedefler ve siviller arasında ayrım yapmak;
- Sivil kayıp ve zararların en aza indirgenmesini sağlamak; ve
- Siviller açısından oluşabilecek tali hasar ve kazanılabilecek askeri avantaj arasındaki orantıyı sağlamak olarak sıralanmıştır.

Bahsedilen önlemlerden ikincisi olan sivil kayıp ve zararların en aza indirgenmesini sağlamak için mümkün olan/uygulanabilir tüm önlemlerin alınması gerekmektedir. Mümkün olan/uygulanabilir tüm önlemlerden anlaşılması gereken pratik olarak mümkün olan, saldırı anında insancıl hukuku ve askeri gereklilikleri de dikkate alarak alınabilecek tüm şartların dikkate alınması anlamına gelmektedir (Henderson, 2009, s.157).

Bahsedilen ikinci önlem saldırının sivil insanlara ve sivil nesnelere verilen ölüm, yaralanma vb. kayıplar çerçevesinde sonuçlarına odaklanıp; mümkün olan uygulanabilecek birden fazla saldırı seçeneği ve yöntemi var iken askeri personeli alınabilecek tüm önlemleri alıp sivillere en az zarar verebilecek saldırı seçeneğine yönlendirir. Bu önlem alma ve minimize etme süreci daha az zarar verici ve öldürücü alternatif operasyonel ve taktik yöntemleri kullanmayı dikkate almaya zorlar (Corn, 2014, s.424).

2.4.1. Aşırı tali hasarlar ve kayıplar

Tali hasar⁹ meşru bir hedefe karşı saldırı gerçekleştirilirken sivil insanlara ve mallara kaçınılmaz ve kasıtsız olarak verilen zarardır (JAGC, 2015, s.14). Ancak, tali hasar sivil nüfus üzerinde meydana gelen rahatsızlık, tahriş, stres, korku veya diğer maddi olmayan etkileri içermez.¹⁰

Öte yandan, sivillere ve sivil nesnelere verilmesi beklenen tali hasar, etkilenme olasılıkları (örneğin konumlarına, araziye, kullanılan silahların büyüklüğü ve doğruluğuna, hava koşullarına, askeri hedeflerin doğasına bağlı olarak) dikkate alınarak ölçülmelidir. Beklenen zararın, saldırının beklenen somut ve doğrudan askeri avantajından daha ağır basıp basmadığı, saldırıdan zarar görmesi beklenen sivillerin ve sivil nesnelerin (yani, yaralanma veya ölüme maruz kalması muhtemel sivillerin sayısı, zarar görmesi muhtemel sivil altyapının önemi vb.) niceliksel ve niteliksel bir analizine bağlı olarak anlaşılabilir (Pilloud vd.1987, s.626).

Konuya ilişkin bir örnek vermek gerekir ise 2'inci Dünya Savaşı sonlarına yaklaşırken 1945 yılında atom bombalarının hedef aldığı iki kent olan Hiroşima ve Nagazaki şehrinde yaşayan kişiler Japonya'ya karşı tazminat davası açmışlardır.¹¹ Her ne kadar mahkeme davayı reddetse dahi davada orantılılık incelemesi yapılmış olup; zarar gören sivil unsurların gördüğü zarar, kazanılan askeri avantaja kıyasla daha küçük kalıyor ise böylesi bir durumda askeri operasyonun hukuka uygun hale geleceği yorumu yapılmıştır. Bu minvalde herhangi bir askeri savunma varlığı göstermeyen büyük sivil

⁹ Aynı zamanda tesadüfi hasar/ikincil hasar/yan hasar olarak da bilinir.

¹⁰ Commentary on HPRC Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare[Hava ve Füze Savaşlarına Uygulanabilecek Uluslararası Hukuk Talimatı Şerhi](Hava ve Füze Talimatı Şerhi olarak isimlendirilecektir.) , 2009, s.34.

¹¹ Davanın doğrudan Amerika'ya açılmamasının nedeni savaş sonrası imzalanan tarihli San Francisco Barış Antlaşması'na getirilen Japonya'nın ve halkının doğrudan Amerika'ya karşı bir tazminat iddiasında bulunamayacağını hüküm altına alan maddelerdir.

kitlelerinin yaşadığı bu şehirlere yapılan bu saldırıların silahlı çatışma hukuku teamüllerinin ağır ihlali olduğu kararına varılmıştır.¹²

Aşırı tali hasar ve kayıpların hesaplanmasında en önemli kriter orantılılık ilkesidir. Bu ilke yukarıda bahsedildiği gibi çatışan tarafların elde etmek istedikleri askeri avantaj ile bu avantaja erişilirken zarar gören insancıl değerler arasındaki denge olarak tanımlanabilir (Güneysu, 2013, s.451). Bu ilkenin önemli noktalarından birisi ilkenin, hedefleme sırasında saldırıda kullanılacak yöntem veya silah seçiminde aşırı güç kullanımıyla ilişkili olmaması, hukuka uygun hedefe saldırırken çevredeki sivil değerleri tali hasarlardan korumasıdır (Corn vd, 2018, 152). Buna uygun olarak komutanların hukuka uygun hedeflere saldırır iken sivillere karşı bir risk oluşmuyor ise yapılan saldırıda kullanılan silahların tesirinin aşırı veya hafif olmasının bu ilke kapsamında bir değerlendirilmesi yapılmamaktadır.

Bu ilkenin ve değerlendirmenin en tartışmalı konusu tali hasar veya aşırı zarar ile sağlanacak askeri avantaj karşılaştırması olup, burada askeri avantajın sivil hayatı karşısındaki değeri veya nasıl tartılacağı belirsizdir, ve bu konuda kesin ölçüler yoktur. Bu itibarla orantılılığın tesisi elmalarla portakalların dengede olması gerekliliğine benzemektedir (Frank, 2008, s.729).

Orantılılığı ölçmek veya bu konuda fikir yürütmek yargı kararları ile sağlanabileceği gibi hedeflemede bu konuda bilimsel metotlarla hazırlanan ve gelen bilgi akışının sisteme girilmesiyle kullanılan bilgisayar programları kullanılır (Zinca, 2018, s.20). Özellikle ABD ve NATO tarafından kullanılan bu yöntemlerde tali hasar takibi bilimsel yöntemlerle yapılmaya çalışılmakta ve oluşabilecek tali hasarların seviyesi ölçülmekte; komutanlara saldırı öncesinde dikkatlice hazırlanan tali hasar değerlendirmesi sunulmaktadır (Mcneal, 2014, s.740).

Bu konuya ilişkin diğer yaklaşım tali hasar zarar seviyeleri oluşturarak, saldırı yapma iznini komuta kademesinin farklı derecelerine, seviyelerine vermektir (Corn vd., 2018, s.153). Örneğin bir askeri birliğe saldırılması sırasında ortaya çıkacak sivil zararın ve kayıpların yüksek olduğu varsayımında saldırma yetkisi alay seviyesi komutana değil, bir üst birlik komutan olan tugay seviyesi komutana verilebilir. Görüldüğü üzere,

¹²⁷ Aralık 1963 Tarihli Tokyo Yerel Mahkemesi'nde görülen Hiroshima ve Nagazaki Sakinleri ve Japonya arasında görülen Shimoda Case olarak isimlendirilen dava. <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/shimoda-case-compensation-claim-against-japan-brought-residents-hiroshina>

yukarıda bahsedilen bilimsel yöntemlerle tali hasarın hesaplanması, doğru bilgilerin toplanmasına yönelik istihbarat faaliyetleri ile yetkinin üst komutanlıklara devredilerek riskin azaltılması gibi uygulamalar, nihai karar verme sürecinde sağlıklı bir değerlendirme yapılma ihtimalini artıran araçlardır. Ancak bu yöntemler karar alma sürecine entegre edilse bile, orantılılık değerlendirmesi yapmak ve saldırı emrini vermek nihayetinde komutanın takdirine bağlıdır (Corn vd., 2018, s.153).

2.4.2. Özel yükümlülükler

Özel yükümlülükler aşağıdaki hususları içerir:

2.4.2.1. Mümkün olan tüm önlemlerin alınması

Başta savaş araç ve yöntemlerinin seçiminde olmak üzere mümkün olan tüm önlemler, sivillere ve sivil nesnelere tali zarar verilmesini önlemek veya her halükarda en aza indirmek amacıyla alınmalıdır. Silahlı çatışma hukukunun gerektirdiği uygulanabilir önlemler aynı zamanda ayırt etme ve orantılılık ilkelerine uyumu sağlamak için pratik olarak mümkün olan her türlü önlemi de içerir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.68).

Protokol 57'inci maddesine göre bu tür önlemler aşağıdaki önlemlerin tümünü içerir ancak bunlarla sınırlı değildir: Saldırının ayırt etme ilkesindeki ayrımı ihlal etmeyeceğinin makul olarak mevcut bilgilere dayanarak doğrulanması; Saldırının orantılılığı ihlal etmeyeceğinin belirlenmesi; Sivillere ve sivil nesnelere kazara zarar verilmesini önlemek veya her halükarda en aza indirmek amacıyla silah sistemleri, silahlar ve mühimmatın yanı sıra taktiklerin (saldırının zamanlaması, açısı ve yüksekliği gibi) seçilmesi.

2.4.2.2. Etkili ön uyarıların verilmesi

Taktik durum izin verdiği sürece (operasyonunun gizliliğine zeval vermeyecek durumlarda), askeri hedeflerin hedef alınmasının sivillere zarar verebileceği durumlarda sivillere önceden etkili uyarılarda bulunulmalıdır. Komutanlar uyarıların etkili olmasını sağlamak için uyarıları uygun araçlarla (örneğin sözlü, telsizle, megafonla veya genel olarak anlaşılır işaretler veya broşürlerle) vermelidir. Düşmana zararlı eylemlerde bulunmak için kullanılan özel koruma hakkına sahip nesnelerde (eğer korumalarını kaybetmiş iseler) varlık gösteren sivillere saldırmadan önce etkili ön uyarılar yapılmalıdır. Protokol 57'nci maddesinin 2'nci fıkrası b bendine göre bu tür uyarılar, koşulların izin verdiği ölçüde, durumu düzeltmek için bir süre sınırlaması içermelidir.

Konuya ilişkin bir örnek vermek gerekirse; 27-28 Eylül 2024 gecesi Lübnan'da İsrail aynı zamanda Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ı da etkisiz hale getiren bir saldırı gerçekleştirmiştir. İsrail saldırıyı gerçekleştirmeden önce bölgede yaşayan sivilleri uyarmak için sosyal medyayı kullanarak belli mesajlar yayınlamıştır. Ancak bazı haberlere göre bu mesajlar saldırının hemen öncesinde, doğru haritalar kullanılmadan yanıltıcı bir şekilde yayınlanmıştır. Bunun sonucunda mesajlar bölgede yaşayanlara ulaşmamış ve siviller bölgeden uzaklaşamamış olup, gösterilen haritalardan daha farklı yerlere saldırılar gerçekleşmiştir. Sonuç olarak İsrail tarafından gerekli önlemler alınmamış, silahlı çatışma hukuku ihlal edilmiştir (http-1).

2.4.2.3. Sivillere/sivil nesnelere en az tehlike oluşturan hedefin seçilmesi

Protokol 57'nci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre benzer bir askeri avantaj elde etmek için çeşitli askeri hedefler arasında seçim yapmak mümkün olduğunda, seçilecek hedef, saldırının sivil hayatlara, sivil nesnelere veya diğer korunan kişilere en az tehlike yaratmasının beklendiği hedef olmalıdır.

2.4.2.4. Saldırının iptal edilmesi/askıya alınması

Protokol'ün 57'nci maddesinin 2'nci fıkrasının b bendine göre, saldırının ayırt etme veya orantılılık ilkelerini ihlal edeceği açıkça ortaya çıkarsa, saldırı iptal edilmeli veya askıya alınmalıdır.

3. HEDEF ALINABİLECEK KİŞİLER

Bu bölümde silahlı çatışmalarda hangi koşullarda ve hangi durumlarda kimlerin hukuka uygun olarak hedef alınabileceği incelenmiştir. Aşağıda detayları ile anlatılacağı üzere nesnelerin hedef alınmasına ilişkin silahlı çatışma hukuku kuralları, kişilerin hedef alınmasına ilişkin hukuktan farklıdır.

Cenevre Sözleşmeleri ortak 2'nci maddesine göre uluslararası silahlı çatışmalarda, hukuka uygun olan ve olmayan muhripler hedef alınabilir. Ortak 3'üncü maddesinde ise uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda hedef alınabilecek bireylerin, genel anlamda, hükümet karşıtı güçlere direnen herhangi bir silahlı birey (isyancılar, ve devrimciler) olabileceği belirlenmiştir.¹³

3.1. Uluslararası Silahlı Çatışmalarda Hedef Alınabilecek Kişiler

Silahlı çatışma hukukunda yukarıda belirtilen Cenevre Sözleşmesi Ek Protokolü hükümlerinde görüldüğü üzere kişileri hedef alma ve nesneleri hedef alma arasında bir farklılığa gidilmiştir. Kişilerin hedef alınması hedef alarak öldürme olarak da isimlendirilmekte olup bu kavram yakalanması mümkün olmayan, düşmanlığa doğrudan katılan sivil veya kanunsuz muharibin silahlı çatışmanın niteliğine (uluslararası olan/olmayan) bakılmaksızın hedef alınarak öldürülmesi şeklinde tanımlanmıştır (Solis, 2010, s.538).

Protokol'ün 51'inci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre kişileri hedef almak için kullanılan temel prensip kişi unsurunun silahlı düşmanlığa doğrudan katılmasıdır.¹⁴ Düşmanlığa doğrudan katılma genelde düşman muhriplerine veya askeri nesnelere saldırma veya düşman personeli materyaline yönelmiş savaş eylemlerini icra etmek anlamına gelmektedir (Henderson, 2009, s.99). Protokol'ün 50'nci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre siviller düşmanlığa doğrudan katılmadıkları sürece sivillere sözleşmelerce tanınan korumadan faydalanırlar. Silahlı güçlerin üyeleri çatışmalara katılma hakkına sahipken siviller silahlı çatışmaya katıldıkları zaman aralığında

¹³Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. [12 Ağustos 1949 tarihli Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (1'inci Cenevre Sözleşmesi olarak anılacaktır.) 2 ve 3'üncü maddeleri.

¹⁴ Bu konuda kullanılan İngilizce terim “Direct Participation in Hostilities”dir.

kendilerinde çatışma dönemlerinde tanınan korumayı kaybederler (Bothe vd., 1982, s.303).

Bu katılım organize bir silahlı örgüte üye oldukları zaman statüsel olabilir, veya bireysel eylemlerle de olabilir. Katılımın bir devlet adına olması veya olmaması, veya bir devlet dışı aktör adına olmasına bakılmaksızın bu koruma kaybedilir. Devlet tarafından işe alınan paramiliter gruplar, silahlı kuvvetlere eşlik eden siviller, ve bireysel olarak ücret karşılığı çatışanlar da buraya dahil edilebilir (Corn vd., 2018, s.145). Aynı şekilde devlet dışı aktörler de bu paralı askerleri, veya silahlı çatışmayı destekleyici faaliyetlerde bulunan sivilleri (örneğin istihbarat veya lojistik faaliyetleri) istihdam edebilir ve bu durum onların sivil statüsünün sona ermesine sebebiyet verebilir (Schmitt, 2005, s.520).

İsrail Yüksek Mahkemesi tarafından ele alınan “Hedef Alarak Öldürme Davası”nda düşmanlıklara doğrudan katılan sivillerin hangi durumlarda hukuka uygun olarak hedef alınabileceğine/öldürülebileceğine ilişkin bir test/ölçüt geliştirilmiştir. Bu davada sivillerin bir muharibin fonksiyonunu gösterdiği zaman boyunca askeri hedef olarak vurulabileceği belirtilmiştir. İstihbari faaliyet yapanlar, hukuka aykırı olarak muharipleri bir yerden nakledenler, muhariplerin kullandığı silahları kullananlar, muharipleri çatışma sırasında yönlendirenler silahlı düşmanlığa doğrudan katılmış sayılacağına karar verilmiştir.¹⁵ Öte yandan aynı kararda gıda ürünleri satanlar, ilaç sağlayanlar, para yardımı yapanlar, silah fabrikalarında çalışanları veya genel lojistik yardımı yapanları düşmanlığa doğrudan katılan olarak değerlendirilemeyeceğine karar verilmiştir.¹⁶

Bunun dışında ICRC söz konusu meseleye ilişkin yayınladığı rehberinde organize bir silahlı grubun üyelerinin üyelik statülerinin hedeflemeye yeterli olduğuna ilişkin görüşü belirtmiştir (Melzer, 2008, s.5). Ayrıca konuya ilişkin hazırlanan rehber, düşmanlığa doğrudan katılanları belirlemek için 3 kriterden oluşan bir ölçüt belirlemiştir. Bunlar: bir zarar eşiği; gerçekleştirilen eylem ile meydana gelmesi muhtemel zarar arasında

¹⁵ İsrail Yüksek Mahkemesinin 14 Aralık 2006 tarihli, The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al. isimli kararı 40’inci paragrafı. <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/public-committee-against-torture-israel-et-al-v-government-israel-et-al-supreme>

¹⁶ İsrail Yüksek Mahkemesinin 14 Aralık 2006 tarihli, The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al. isimli kararı 35’inci paragrafı.

illiyet bağı; eylemlerinin zarar vermesi muhtemel olan ve çatışmanın bir tarafını destekleyen diğer tarafına zararına olarak özel şekilde tasarlanmış bir muharip bağlantı noktasıdır.

ICRC çalışmasında ise ayrıca hedef alınabilecek grubun büyüklüğünü sınırlandırmak için bir dizi yeni konsept belirlemiştir. Bunlardan bazıları sürekli savaş işlevi¹⁷, periyodik şekilde çalışmaya katılanları korumak için döner kapı kavramı¹⁸, bir eylemin ne zaman zararlı sonuçlanacağını belirlemek için alışıldık adım¹⁹ sınırlamasıdır (Melzer, 2008, s.27).

Rehberde bahsedilen sürekli savaş işlevi prensibine göre savaşa etkisi doğrudan olmayanlar ve savaş işlevi dışında silah alım/satım döngüsünde bulunanlar düşmanlığa doğrudan katılan sayılmayacak olup; bu kapsamda işe alım görevlileri, eğitmenler, finansörler, ve propagandacılar veya istihbarat faaliyetleri veya askeri operasyonlarda kullanma amacının dışında silahları veya teçhizatları satanlar, alanlar, üretenler, kaçakçılık yapanlar, tamirini yapanlar düşmanlığa doğrudan katılanlara dahil edilemeyecektir (Melzer, 2008, 37).

Hangi fiillerin doğrudan düşmanlıklara katılım teşkil ettiği, uluslararası insancıl hukuk bağlamında hukuka uygun sorumlulukların belirlenmesi açısından kritik öneme sahiptir. Yanlış bir nitelemeyle veya genel kanının aksine doğrudan düşmanlıklara katılma sayılmayacak fiiller gerçekleştiren kişilerin hedef alınması, hem devlet silahlı kuvvetleri hem de organize silahlı gruplar tarafından uluslararası hukukun ciddi ihlali olarak değerlendirilebilir ve bu durum, Roma Statüsü kapsamında savaş suçları olarak kabul edilebilir.²⁰ Ancak normalde sivillere uygulanan korumaya tabi olup düşmanlıklara doğrudan katılan taraflara yapılan saldırılar insancıl hukuka uygun bir saldırı olarak değerlendirilir ve imtiyazsız muharipler²¹ hukuka uygun bir hedef haline gelir (Schmitt,2005, s.520).

¹⁷ İngilizce tabiri 'continuous combat function' şeklinde isimlendirilmektedir.

¹⁸ İngilizce tabiri 'revolving door' şeklinde isimlendirilmektedir.

¹⁹ İngilizce tabiri 'one casual step' olarak isimlendirilmektedir.

²⁰ Rome Statute of the International Criminal Court [17 Temmuz 1998 tarihli Roma Statüsü]'ün 8/2/b/i/i maddesi

²¹ İngilizce tabiri 'unprivileged belligerents' şeklinde isimlendirilmektedir. Cenevre Sözleşmeleri ve uluslararası örf ve adet hukuku uyarınca meşru savaşçılara tanınan yasal statü veya korumalardan yararlanmaksızın çatışmalara katılan kişiler olarak tanımlanabilir. (Melzer, 2009, s.23)

3.1.1.Hedef alarak öldürme

Hedef alarak öldürmenin²² genel kabul görmüş tek bir tanımı olmamakla birlikte, makul bir tanım şu şekilde yapılabilir: Uluslararası veya uluslararası olmayan silahlı çatışma bağlamında, makul bir şekilde yakalanması mümkün olmayan ve düşmanlıklara doğrudan katılan belirli bir sivilin ya da yasadışı muharibin, bir devletin talimatıyla kasten öldürülmesidir (Solis, 2010, s.538).

ICRC, hedef alarak öldürmeyi “*bir uluslararası hukuk konusuna atfedilebilecek bir durumda ölümcül güç kullanılarak; kendilerini hedef alanların fiziksel gözetimi altında olmayan, bireysel olarak seçilmiş (kendilerini hedef alanların fiziksel gözetimi altında olmayan) kişileri öldürme niyeti ile , bu ölümcül gücün kasıtlı ve kasıtlı olarak kullanılması*” olarak tanımlamıştır (Melzer, 2009, s.3).

Hedef alarak öldürme, teröristlerle mücadelede yaygın bir taktik haline gelmiştir. Tarihten hedef alarak öldürmeye örnek vermek gerekir ise 2001 yılında Pakistan'ın Veziristan dağlarında, yörüngedeki Predator insansız hava aracından ateşlenen bir Cehennem Ateşi füzesinin, üst düzey bir El Kaide figürünü öldürmesi veya 2024 yılında Gazze'de Hamas'tan bir bomba imalatçısının cep telefonundan gelen bir çağrıya cevap vermesi sonrası telefonu kulağına götürürken patlaması örnek gösterilebilir. Hedef alarak öldürme, planlamadan sonuca kadar içinde silahlı çatışma hukuku kurallarının da uygulanması şartını barındıran esas itibariyle bir hedefleme meselesidir (Solis, s.538).

Konuya ilişkin olarak yakın tarihten en büyük örneklerden biri ise 17 Eylül 2024 tarihinde İsrail tarafından Lübnan'da bulunan Hizbullah üyelerine yönelik olarak düzenlenen çağrı cihazlarının uzaktan kontrol ile patlatılması olayı idi. Olayda 40 civarı kişi hayatını kaybetmiş 3600 kişi yaralanmıştır. Her ne kadar saldırı İsrail tarafından üstlenilmiş olmasa dahi gerçekleştirilen saldırıda saldırının gerçekleştiği kişilerin gerçekten silahlı çatışmaya doğrudan katılıp katılmadığına yönelik bir araştırma yapılmadığı, ayırt edicilik ilkesi kapsamında bir hedefleme değerlendirmesine gidilmediği açıktır (<http-2>).

Hukuka uygun bir muharip, tüfeğinin tetiğine basar, silah ateşlenir ve iki yüz metre ötede üniformalı bir düşman askeri öldürülür. Her ne kadar atışı yapan kişi öldürdüğü düşmanı özellikle hedef almış olsa da, hedef alarak öldürme terimiyle kastedilen bu

²² İngilizce “targeted killing” olarak isimlendirilmektedir.

durum değildir. Savaş alanında, muhاریplerin (çatışmanın taraflarından birinin ordusuna mensup üniformalı üyelerin) karşı tarafın muhاریpleri tarafından öldürölmesi, uluslararası insancıl hukuka uygun olup sıradan ve dikkat çekmeyen bir durumdur (Solis, 2010, s.538). Öte yandan, eğer isyancı siviller, devletin askeri güçlerinin geçit törenini izlerken devletin siyasi liderini öldürürse, bu da hedef alarak öldürme olarak değerlendirilmez; bu bir suikasttır ve iç hukuk çerçevesinde yargılanması gereken bir suçtur.

Genellikle örf ve adet hukuku kapsamında değerlendirilen Protokol, ilk bakışta uluslararası silahlı çatışmalarda hedef alarak öldürmeyi yasaklıyor gibi görünmektedir. Protokol'ün 51. maddesinin 3. fıkrasında, *“Siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece ve bu süre boyunca bu bölüm tarafından sağlanan korumadan yararlanacaktır.”* hükmüne yer verilmiştir. Bu ifadede yer alan düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece ve bu süre boyunca vurgusu, ICRC'nin 2009 tarihli "Direct Participation in Hostilities" başlıklı raporunda da kapsamlı şekilde tartışılmıştır. (http-3) Bu yaklaşımın özeti, teröristler, terörist suç ortakları, silah üreticileri ve iletişim uzmanları gibi kişilerin, yalnızca hedef alınma anında doğrudan düşmanlıklara katıldıkları tespit edilirse meşru hedef sayılabileceklerini göstermektedir. Bu kadar kısıtlayıcı bir yoruma karşı çıkan görüşler ise, teröristlerin ne zaman ve nerede bulunduklarının kesin olarak tespit edilebildiği durumlarda, doğrudan katılımın anlık varlığı aranmaksızın hukuken hedef alınabilir kişiler olduklarını savunmaktadır (Solis, 2010, s.539).

Hedef alarak öldürmenin gerekçesi genellikle ulusal meşru müdafaa iddiasına dayandırılmaktadır. Kadlin'e göre, yurttaşlarını terör eylemleri veya faaliyetleri nedeniyle yaşamlarına ve refahlarına yönelik her türlü tehdide karşı etkili bir şekilde korumak, demokratik bir devletin temel görevlerinden biridir (Kadlin, 2005'ten aktaran Solis, 2010, s. 540). Ancak bir devletin hedef alarak öldürme eylemini meşru müdafaa kapsamında haklı göstermesine karşı çıkan görüşler de mevcuttur. Proulx (2004, s.805), söz konusu uygulamaların, yargısız infazları kategorik olarak yasaklayan uluslararası hukuk normlarıyla bağdaşmadığı gerekçesine dayanmaktadır.

Uluslararası Af Örgütü, İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi insan hakları örgütleri, terörist olduğundan şüphelenilen kişilerin hukuki olarak yargılanmadan cezalandırılmalarının mümkün olmayacağını ancak hedef alarak öldürmelerde herhangi bir yargılama

olmadan doğrudan idam edildiklerini savunur. Onlara göre bu koşullar altında öldürmek sadece infazdır; bu saldırılar herhangi bir yargılama ya da suçluluk kanıtı olmadan gerçekleştirilir (Solis, 2010, s.540). Bu tür itirazlar ve diğerleri, ICRC'nin bu kavrama düşmanlıklara doğrudan katılım ilişkin 2009 tarihli kılavuzunun ortaya çıkmasına yol açmıştır (Melzer, 2008, s.56).

Hedef olarak öldürmeye yönelik eleştirilerden bazıları, terörle mücadelede kolluk kuvvetleri modelinin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak ulusötesi terörizm bağlamında bu modelin uygulanabilirliği tartışmalıdır. Zira kolluk kuvveti modelinin temel varsayımlarından biri, şüpheli failin mağdur devletin kolluk yetkisi kapsamındaki bir alanda bulunması ve bu nedenle tutuklamanın fiilen mümkün olmasıdır. Ancak teröristlerin genellikle sınır ötesinde ve devlet kontrolünün dışında faaliyet göstermesi, bu varsayımın geçerliliğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır (Kretzmer, 2005, s.179).

Amerika Birleşik Devletleri, hedef olarak öldürmeye ilişkin ilk operasyonunu 2002 yılında gerçekleştirdiğini açıklamıştır (Hersh, 2002). 3 Kasım 2002 tarihinde, Yemen'in Sana kenti yakınındaki çöl bölgesinde, CIA kontrolündeki bir Predator insansız hava aracı (İHA), içinde altı kişinin bulunduğu bir SUV tipi aracı takip etmiştir. Araçta bulunan kişilerden biri olan Kaid Salim Sinan el-Harethi'nin, 2000 yılında Amerikan destroyeri USS Cole'un bombalanmasında önemli bir rol üstlenen üst düzey bir El Kaide üyesi olduğuna inanılmaktaydı. El-Harethi, Başkan Bush'un yakalanması ya da öldürülmesi talimatı verdiği yüksek değerli hedefler listesinde yer almaktaydı (Hersh, 2002). ABD ve Yemen yetkilileri, El-Harethi'nin hareketlerini aylardır takip etmekteydi. Söz konusu operasyon, yerleşim alanlarından uzakta ve Yemen hükümetinin izniyle gerçekleştirilmiş; Predator İHA tarafından araca bir Cehennem Ateşi füzesi²³ ateşlenmiş ve El-Harethi dahil araçtaki diğer kişiler öldürülmüştür (http-4).

İsrail, 2000'lerin başından günümüze kadar hedef olarak öldürme eylemlerine açıkça girişmektedir (Naftali ve Michaeli, 2003, s.239). Hatta bundan önce, 1996'da, "Mühendis" olarak bilinen Hamas bomba yapımcısı Yehiya Ayash, İsrail'in bubi tuzaklı cep telefonuna cevap verdiğinde öldürülmüştü (http-5). 2000 yılında helikopterden atılan füzeler Filistinli El Fetih liderini ve bir milletvekilini öldürmüştü (http-6). 2001

²³ Hellfire missile olarak isimlendirilmektedir.

yılında İsrail helikopterleri Hamas'ın Batı Şeria'daki ofislerine füze fırlatarak sekiz kişiyi öldürdü (http-7). Daha sonra 2002 yılında Gazze'de Hamas'ın askeri kanadının sivil kurucusu/lideri ve İsrailliler tarafından savaş dışı yüzlerce ölümden sorumlu olduğu söylenen Salah Shehade hedef alınmıştır. Şafaktan önceki saatlerde bir İsrail F-6 savaş uçağı, Shehade'in uyuduğı üç katlı apartmanın üzerine bir tonluk bomba atmış, o binada uyuyan dokuzu çocuk on dört kişiyle birlikte öldürülmüş, yüz yetmiş kişinin yaralandığı bildirilmiştir (Weill, 2009, s.617).

Güney Lübnan toprakları üzerinde özel kontrol sahibi olan siyasi ve dini bir grup olan Hizbullah milislerinin saldırılarına yanıt olarak, İsrail'in güce başvurusunun meşru müdafaa olarak haklı olduğu konusunda Avrupa devletlerinde ve ABD'de hakim bir görüş vardır. Hizbullah, İsrail topraklarındaki yerleşimlere periyodik olarak roketler fırlatmakta ve bu durum, sınır ötesi bir saldırı sırasında İsrail askerleriyle karşılıklı ateş açılmasına yol açmaktadır; bazı askerler hayatını kaybederken, bazıları ise kaçmaktadır. Ancak bu çatışmalar, savaş bölgesinden çok uzaktaki askeri ve sivil altyapıları etkileyen hava saldırılarıyla başlamakta, orantısız şekilde ağır sivil kayıplara neden olmakta ve en sonunda sınır boyunca Güney Lübnan'daki Hizbullah örgütünü dağıtma ve Lübnan topraklarının bu bölümünde bir tampon bölge kurma hedefiyle tank operasyonlarına dönüşmektedir (Cannizzaro, 2006, s. 600). İsrail bu operasyonlar sırasında hedef olarak öldürmeyi kullanmaktan çekinmemektedir.

İsrail'in hedef aldığı kişiler arasında Hamas'ın kurucu ortağı ve ruhani lideri tekerlekli sandalyeye mahkum Şeyh Ahmed Yasin de vardı. Şeyh Ahmed Yasin'in Yahudilere karşı birçok terör eylemine izin verdiği iddia edilmiş; Şeyh Mart 2004'te, iki koruma ve çevredeki sekiz kişiyle birlikte bir İsrail helikopterinden atılan füzeler tarafından öldürülmüştür. On beş kişi daha yaralanmıştır. Bush yönetimi İsrail'in eyleminden derin rahatsızlık duyduğunu söylemek zorunda kalmış, ancak daha sonra eylemi kınayan BM Güvenlik Konseyi kararını veto etmiştir. İsrail'in bu eylemleri elbette bir boşlukta gerçekleştirilmemiş (Whitney, 2004, s.2).

Görüldüğü üzere hedef olarak öldürme İsrail tarafından benimsenmiş ve sistematik bir uygulamaya dönüştürülmüştür. İsrail, Hamas ve Hizbullah liderleri başta olmak üzere tehdit olarak gördüğü kişi ve grupları, istihbarat faaliyetlerinin ardından insansız hava araçları, savaş uçakları, çağrı cihazları gibi çeşitli yöntemlerle hedef olarak etkisiz hale getirmiştir (http-8).

Bir dönem Amerika Birleşik Devletleri tarafından mesafeli yaklaşılan hedef alarak öldürme uygulamaları ise, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra daha hoşgörölü bir tutumla benimsenmiştir. Bazı gizli başkanlık kararlarına göre, Başkan Bush'un, yakalanmaları pratik olmayan teröristlerin öldürölmesine izin verdiği ve bu kapsamda hedef listesinin genişletildiğı bildirilmektedir (http-9). Nitekim, 2006 yılında Irak'taki El Kaide lideri Ebu Musab el-Zerkavi'nin hedef alınarak öldürölmesi, ABD tarafından stratejik ve siyasi bir zafer olarak lanse edilmiştir.

Bu uygulamalar zamanla yaygınlaşmış ve silahlı insansız hava araçlarının (İHA) Afganistan ve Pakistan sınır bölgelerinde gerçekleştirdiğı saldırılar, sıklıkla orantılılık ilkesinin ihlaliyle ilgili şikâyetlere konu olmuştur. CIA tarafından Pakistan'da konuşlandırılmış üslerden yürütölün operasyonlarla birçok üst düzey Taliban ve El Kaide üyesinin hedef alınarak öldürölmesi, hedef alarak öldürölmenin ABD için sıradan ve yaygın bir güvenlik politikasına dönüştüğünü göstermektedir (http-10).

Öngörölabilir tali hasar göz önüne alındığında bile, Cehennem Ateşi füzeleriyle eşleştirilen İHA'ların etkinliğı, nispeten düşük maliyetleri ve dost personelin hiçbir tehde maruz kalmamasıyla birleştiğinde, bunların sürekli kullanımını garanti etmektedir. Devlet uygulamalarında, Protokol'ün 51'inci maddesine uygun olsun ya da olmasın, hedef alarak öldürölmenin meşrulaştırılması yönündeki eğilim açıktır. Günümüzde, hedef alarak öldürölme, yarı meşruluk ve hesap vermeme gibi karanlık dünyadan kaçma sürecindedir ve bir terörle mücadele ve cerrahi savaş yöntemi olarak giderek meşruiyet kazanmaktadır (Solis, 2010, s. 540). Birçok hükümet, açık veya zımni olarak, bu yönteme başvurduklarını kabul etmiştir. Bu hükümetler arasında ABD, İsrail, Rusya, Pakistan, Birleşik Krallık, Almanya ve İsviçre yer almaktadır (Melzer, 2009, s.9-10).

3.1.1.1. Hedef alarak öldürölmenin özellikleri

Çeşitli devletlerin hedef alarak öldürölme hadiseleri anlatıldıktan sonra hedef alarak öldürölme resmî bir protokol olmadığı, yalnızca ICRC rehberliğı olduğı göz önüne alındığında, Protokolün 51/3'üncü maddesindeki görünürdeki yasağına rağmen hedef alarak öldürölme yol göstermesi için silahlı çatışma hukuku ilkelerine bakılmaktadır.

Hedef alarak öldürölmenin şartlarından bahsetmek gerekir ise; öncelikle, uluslararası veya uluslararası olmayan bir silahlı çatışma devam ediyor olmalıdır. Devam eden bir silahlı çatışma olmadan, sürekli bir muharebe işlevi olan bir terörist olsun veya olmasın, bir

bireyin hedef olarak öldürülmesi bir iç hukuku ilgilendiren kasten öldürme suçu olurdu. Muharibin bir düşmanı öldürme ayrıcalığını ortaya çıkaran silahlı çatışmadır. Ortak 3'üncü maddede uluslararası olmayan çatışmada, hedef olarak öldürmenin temeli, varsa, silahlı çatışma hukuku yerine iç hukuk hükümlerine dayanmalıdır; çünkü uluslararası olmayan bir çatışmada, ortak 3'üncü madde dışındaki silahlı çatışma hukuku kuralları uygulanamaz (Solis, 2010, s.542).

İkinci şart, hedef alınan kişinin belirli bir birey olmasının gerekmesidir. Birey devam eden silahlı çatışmayla ilgili faaliyetleri nedeniyle hedef alınmalıdır. Hedef alınan kişi, üniformalı ve açık silahlı bir muharip olsaydı, herhangi bir tartışmaya gerek kalmaksızın, karşı tarafın muharibinin hukuka uygun hedefi olurdu. Hedeflenen kişinin kimliğinin bilinmesi gerekir; kimliği bilmek silahlı çatışmalarda her zaman mümkün olmayan yüksek kalibreli bir askeri istihbarat gerektirir. Muharip olmayanların hedef alınamayacağı açıktır (UK Ministry of Defence, 2004, s.6). Hedeflenebilecekler silaha sarılan ve düşmanlığa doğrudan katılan siviller ve sürekli savaş işlevi olanlar olabilir.

Üçüncüsü, doğrudan düşmanlıklara karışan kişi makul bir tutuklama olasılığının ötesinde olmalıdır. Bu husus silahlı çatışma hukuku ilkesi değil, önemli bir insan hakları endişesidir. Amerika Birleşik Devletlerinin veya başka devletlerin birkaç hukuka uygun örnek dışında hiçbir devlet dışı tutuklama yetkisi yoktur ve müttefik bir devletin tutuklama yapma pozisyonunda olması nadirdir. Yakalama makul bir seçenekse, bu seçenek kullanılmalıdır (Solis, 2010, s.542).

Dördüncüsü, hedeflenen devleti temsil eden yalnızca kıdemli bir askeri komutan hedef olarak bir öldürme kararı verebilir. Amerika Birleşik Devletleri özelinde elbette, yetki veren kişi Başkan veya Başkan'ın hedefleme yetkisini devrettiği kıdemli bir iç hükümet yetkilisi, örneğin Savunma Bakanı veya CIA Genel Sekreteri de olabilir. Başkan, Kongre tarafından ilan edilmiş veya düşman saldırısı veya işgali ile bu yetkileri kazanmış olursa olsun, savaşta birliklerin ölümcül güç kullanmasını emretme konusunda anayasal yetkiye sahiptir (Banks ve Raven-Hansen, 2002, s.677). Bu emretme yetkisi, saldırının gerçekleştirilmesi emrini verme yetkisi anlamına gelir (Solis, 2010, s.543).

Amerika Birleşik Devletlerinde hedef olarak öldürmeyi gerçekleştirme kararı, Başkan tarafından verilmemişse, yalnızca kıdemli generaller tarafından verilmelidir. İsrail'de ise bu tür kararların doğrudan Başbakan'ın kendisi veya kabine üyeleri tarafından

onaylanması gerektiğine ilişkin bilgiler vardır (Solis, 2010, s.543). Diğer devletler açısından da düşünüldüğünde bu yetkiler angajman kuralları kapsamında daha alt komutanlara devredilebilir, ve saldırıyı gerçekleştiren daha alt rütbeli komutanların görev ve yükümlülüğü olabilir.

Komutanların bu aşamada dikkat etmesi gereken bazı temel hususlara değinmek gerekir. Hedef olarak öldürmede ayırt etme ilkesi, hedefin pozitif şekilde tanımlanmasıyla büyük ölçüde sağlanmış sayılır. Bu noktada, askeri komutanın ilk değerlendirmesi askeri zorunluluk ilkesine ilişkin olmalıdır. Ancak burada sorgulanması gereken önemli bir husus, elde edilmek istenen askeri avantajın (yani düşmanın teslimiyetinin sağlanmasının) saldırı eylemi ile gerçekten gerçekleşip gerçekleşmeyeceğidir. Nitekim, hiçbir bireyin ölümü tek başına terörizmi sona erdirmeyecektir. Ancak belirli bireylerin ortadan kaldırılması, terörist yapıların işleyişine ciddi zarar verebilir ya da planlarını önemli ölçüde bozabilir. Bu bağlamda sürekli muharebe işlevi kavramı, bu niteliğe sahip kişilerin düşman muharibi olarak hedeflenebilir hale gelmesini sağlayarak askeri zorunluluk şartının değerlendirilmesinde daha esnek bir çerçeve sunmaktadır (Solis, 2010, s.543).

Tali hasar (yani orantılılık) da yetki veren komutanın dikkate alması gereken hususlar arasında önemli bir noktadadır. Askeri zorunluluklar gibi olası tali hasar değerlendirmeleri de hoşgörölü yargılara ve ahlaki değerlendirmelere izin veren zor bir konudur. 2002’de, denetlediği hedef olarak öldürmelerde sivil ölümlerinden vicdani olarak rahatsız olan İsrail Askeri İstihbarat Şefi, bir matematikçiden ölü terörist başına kabul edilebilir sivil zayıat sayısını belirlemek için bir matematik formölü yazmasını istenmiş, şaşırtıcı olmayan bir şekilde, çaba başarısız olmuştur (Blumenfeld, 2006, s.109.). Önerilen her hedef olarak öldürme kendi benzersiz ahlaki ikilemlerini ortaya çıkarmaktadır. Son şart da bu konuya ilişkin olarak bireylerin düşmanlıklara doğrudan katılmasıdır, konu 3.1.3.1.’de detaylı olarak anlatılacaktır.

3.1.2.Muharipler

Muharipler düşmanlıklara doğrudan katılma yetkisini haiz olan unsurlardır. Protokol’ün 43’üncü maddesine göre çatışmaya taraf olan devletin sağlık ve din görevlileri dışındaki

düzenli silahlı kuvvetler personeli savaş dışı²⁴ kalmadıkları sürece muharipler kategorisine dahildir.

Silahlı kuvvetler, çatışmaya taraf bir devletin astlarının davranışlarından sorumlu olan bir komuta altındaki tüm organize silahlı güçler, gruplar ve birimlerden oluşur. Protokol'ün 43'üncü maddesine göre normalde silahlı kuvvetlere bireysel üyelik çatışmaya taraf devletin kendi iç hukukuna göre belirlenir. Örneğin bir subayın görevlendirilmesi veya atamasının resmi yollarla yapılmasıdır.

Çatışmaya taraf bir devlete ait düzensiz silahlı kuvvetler (örneğin milisler, gönüllü birlikler, organize direniş hareketleri), o devlet adına ve onun onayıyla savaştıkları ve sorumlu komuta altında oldukları sürece muharip olarak sayılır. İç hukukta resmi bir düzenlemenin bulunmaması nedeniyle, düzensiz silahlı kuvvetlere üyelik, bireyin fiilen grup içinde “sürekli bir savaş işlevi”²⁵ üstlenip üstlenmediğine göre belirlenmektedir. Kriterler, uluslararası olmayan bir silahlı çatışmada organize bir silahlı gruba üyeliği düzenleyen kriterlerle aynıdır.

İşgal edilmemiş topraklarda yaşayan ve silahlarını açıkça taşıyan, ayrıca savaş hukuku ile teamüllerine saygı gösteren kişiler, düzenli silahlı birlikler kurmak için yeterli zamanları olmadan işgalci güçlere karşı direnişe geçtiklerinde muharip olarak kabul edilirler. Bu durum, “levée en masse” olarak bilinen ve oldukça nadir görülen bir muharip kategorisidir; yalnızca bir işgal durumunda, gerçekten kendiliğinden ortaya çıktığında geçerlilik kazanır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.386).

Çatışmanın diğer tarafı tarafından tanınmayan bir hükümete veya otoriteye bağlılıklarını beyan eden düzenli silahlı kuvvetler mensupları muharip sayılmaktadır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.14).

3.1.3. Siviller (düşmanlıklara doğrudan katılan)

Sivil, Protokol 50'nci maddesine göre ele geçirildiğinde savaş esiri statüsüne hak kazanan kategorilerden birine ait olmayan (düşmanlığa taraf olan bir devletin silahlı kuvvetlerine veya örgütlü silahlı gruplarına mensup olmayan) herhangi bir kişidir. Protokol 51'inci maddesinde belirtildiği gibi, uluslararası bir silahlı çatışmada siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece ve düşmanlıkların etkilerine karşı genel

²⁴ İngilizce tabiri “hors de combat” olarak isimlendirilmektedir.

²⁵ İngilizce tabiri “continuous combat function” olarak isimlendirilmektedir.

korumadan yararlanırlar. Devam eden düşmanlıklara doğrudan katılan bir sivil, ayırt etme ilkesinin temelini ihlal eder ve meşru bir hedef haline gelebilir. Sivillere tanınan bir nevi dokunulmazlığını kaybederler. Örneğin, muhariplere mühimmat teslim eden bir sürücü ve düşman kontrolündeki topraklarda askeri istihbarat toplayan bir kişinin, düşmanlıklara aktif olarak katıldığı yaygın olarak kabul edilir. Bir kişi aynı anda hem muharip hem de sivil olamaz ve buna izin verilmez. Kişiler sürekli olarak bir statüden diğerine geçemez (Dinstein, 2004, s.27-28).

Yukarıda ayırt etme ve diğer ilkelerde de bahsedildiği gibi Protokol 51'inci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre düşmanlığa doğrudan katılmadıkları sürece sivillerin hedef alınması/saldırılması yasaktır.

3.1.3.1. Düşmanlıklara doğrudan katılma

Sivillerin hedef alınabilmesinin şartı hedef alınan kişinin düşmanlıklara doğrudan katılması, ya sürekli bir muharebe işlevi olarak ya da kendiliğinden, örgütlenmemiş bir eyleme sürekli olarak katılmasıdır. Dinstein (2004,s.140)'a göre ölüm, yaralanma ve acıya neden olabilen saldırıların, yalnızca ilgili kişilerin muafiyet statülerini kötüye kullanmamaları koşuluyla yasaklanabileceğini belirtir. Özel koruması olan statülerden birine ait kişiler düşmanlıklarda aktif rol aldıklarında, sıradan bir saldırıdan muafiyet talep edilemez.

Protokol'ün 51'inci maddesinde belirtildiği gibi, siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece hukuka uygun hedefler değildir. Bu nedenle, hedef olarak öldürmenin hukuka uygunluğu, düşmanlıklara doğrudan katılımın nasıl yorumlandığına bağlıdır. İsrail için bu tür faaliyetler, belirli kişileri terör eylemleri veya faaliyetlerine katılmaları için işe almak, ayrıca terörist faaliyetler için hayati önem taşıyan finansal kaynakları sağlamak ve işletmek gibi unsurları da içermektedir (Kasher ve Yadlin, 2005, s.49). Bu durum, ICRC'nin yorumlayıcı rehberliğinin kapsamadığı, doğrudan katılımın daha geniş tanımlarına örnektir. İsrail'in bu konuda savunduğu görüş, teröristleri öldürme hakkına sahip olduğu ve bunun görevi olduğudur; bu kapsamda ölümcül saldırıları planlayan ve organize eden terörist operasyon şeflerinin öldürülmesinin haklı olduğu İsrail tarafından ifade edilmektedir (Solis, 2010, s.544). Amerika Birleşik Devletleri merkezli bir bakış açısında ise temel öncülün, ABD'nin kendisini El Kaide ile savaş halinde görmesi olduğu; durum böyle olunca, El Kaide

üyelerini ABD'ye karşı savaşa giren muhripler olarak gördüğü belirtilmektedir (Schrader ve Weinstein, 2002, s.1).

Burada akıllara gelen soru sadece El Kaide'ye üye olmanın, nerede bulunursa bulunsun, birini hedef yapmak için yeterli olup olmadığıdır. Bireyleri hedeflemek için geleneksel silahlı çatışma hukuku öngörülleri ve ICRC yorumlayıcı rehberliği göz önüne alındığında, bir bireyin sürekli muharebe işlevi olmadığına, cevabın hayır olduğunu belirten görüşler vardır. ortak 3'üncü maddeye uygun bir silahlı çatışma varsa ve El Kaide üyesi ortak 3'üncü maddeye tabi silahlı çatışmasına sürekli muharebe işlevi olan biri olarak veya kendiliğinden, örgütlenmemiş bir eylem olarak doğrudan katılıyorsa, hedef alınabilir denilebilir. Doğrudan katılım, uluslararası çatışmalarla ilgili Protokol'de ortaya atılan bir kavram olmasına rağmen, benzetme yoluyla uluslararası olmayan bağlamlarda öğretici ve yol gösterici olmaya devam etmektedir (Goodman, 2009, S.50).

Bir terör örgütüne üye olmanın, yalnızca bu nedenle bir kişiyi muhalif silahlı kuvvetlerin meşru hedefi haline getirmek için yeterli olmadığını savunan bir görüş bulunmaktadır. Buna karşılık, doğrudan düşmanlıklara katılım kavramının kapsamını genişleterek, terör örgütü üyeliğinin tek başına askeri hedefleme için yeterli olduğunu ileri süren karşıt bir görüş de mevcuttur. Solis'e (2010, s. 544) göre, devlet uygulamalarında (özellikle terörle mücadele operasyonlarında) ağırlıklı olarak ikinci görüşün benimsendiği görülmektedir.

Düşmanlıklara doğrudan katılımın, doğası veya amacı gereği düşman silahlı kuvvetlerinin personeline ya da teçhizatına somut zarar verme olasılığı bulunan eylemlerle ya da bu tür eylemlerle doğrudan bağlantılı faaliyetlerle sınırlı olması gerektiğini savunan görüşler bulunmaktadır.²⁶ Bu yaklaşıma göre, örneğin taktik düzeyde istihbarat toplama ve mühimmatın doğrudan kullanılacağı noktaya ulaştırılması gibi eylemler doğrudan katılım kapsamında değerlendirilirken; stratejik düzeyde istihbarat toplama (veya analiz faaliyetleri) ya da geri hatlarda mühimmatın genel dağıtımı gibi faaliyetler bu kapsam dışında kalacaktır.

Genel olarak, düşmanlığa taraf devletler, sivillerin bazı eylemlerinin düşmanlıkların yürütülmesine daha az ya da daha fazla katkı sağlamasının, büyük tali hasarları haklı çıkarabileceğini savunmaktadır. Mevcut durumda sivillere yönelik insani koruma,

²⁶ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin 5 Aralık 2003 tarihli Prosecutor v.Galic isimli IT 98-29 numaralı kararı 48'inci paragraf.

muharipler ve siviller arasında kesin bir ayrıma dayanmaktadır. Sivillere verilen koruma statüsünü değiştirmek için, genellikle askeri birliklerin mensuplarına ait görevlerin yerine getirilmesine karşılık gelen bir katılım eşiği gereklidir. Ancak, bu varsayımın ötesine geçmek ve düşmanlıklara aktif olarak katılmayan sivillerin davranışları nedeniyle daha yüksek bir tali hasar riskini kabul etmelerinin gerektiğini varsaymak, sivillere pozitif yükümlülükler ve sorumluluklar yüklemeyi gerektirir. Örneğin, milislerin sivil tesisleri kullanmasını engellemek veya sivillerin yaşadığı bölgeleri terk etmelerini sağlamak, karşı tarafın bu tesisleri askeri hedef olarak görmesine ve buna göre hareket etmesine yol açabilir (Cannizzaro, 2006, s.790). Sonuç olarak sivillerin silahlı çatışmayla ilgili olarak gerçekleştirdiği tüm eylemler düşmanlıklara doğrudan katılım anlamına gelmemektedir. Belirli bir eylemin düşmanlıklara doğrudan katılım olarak nitelendirilebilmesi için aşağıdaki üç kümülatif kriterin birlikte karşılanması gerekir (Melzer, 2009, s.46):

- Fiilin, silahlı çatışmaya taraf olan bir tarafın askeri operasyonlarını veya askeri kapasitesini olumsuz yönde etkilemesi veya alternatif olarak, doğrudan saldırıya karşı korunan kişi veya nesnelerde ölüm, yaralanma veya yıkıma yol açması muhtemel olmalıdır. Buna zarar eşiği kriteri denir.²⁷
- Fiil ile o fiilden veya bu fiilin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu koordineli bir askeri operasyondan kaynaklanması muhtemel zarar arasında doğrudan bir illiyet bağı bulunmalıdır. Buna doğrudan nedensellik denir.²⁸
- Eylem, çatışmadaki bir tarafın lehine ve diğer tarafın zararına doğrudan gerekli zarar eşiğine neden olacak şekilde özel olarak tasarlanmış olmalıdır. Buna muharip bağ kriteri denir.²⁹

Bir sivil, doğrudan saldırılara karşı korumasını, yalnızca düşmanlıklara doğrudan katılım anlamına gelen her belirli eylem süresince kaybetmektedir. Sivil düşmanlıklara doğrudan katılmayı bıraktığında sivillerin korumasının tamamına yeniden kavuşur. Buna sivil korumanın “*döner kapısı*” denir (Melzer, 2009, s.70).

Bir organize silahlı grup için sürekli bir savaş işlevi üstlenen bir kişinin, o grubun fiili üyesi haline geldiğini ve dolayısıyla sürekli savaş işlevini üstlendiği sürece sivil

²⁷ İngilizce “threshold of harm” olarak seslendirilmektedir.

²⁸ İngilizce “direct causation” olarak seslendirilmektedir.

²⁹ İngilizce “belligerent nexus” olarak seslendirilmektedir.

korumasından mahrum kaldığını hatırlamak önemlidir. Sivil statüsünü ancak gruptan ayrılarak geri kazanılabilir (Melzer, 2009, s.72).

Belirli bir eylemin uygulanmasına yönelik hazırlık önlemleri ve bunun yanı sıra, eylemin gerçekleştirildiği yere konuşlanma ve bu yerden geri dönüş, söz konusu eylemin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. Başka bir deyişle, ayırt etme ilkesi açısından hazırlık tedbirleri, konuşlandırma ve geri dönüş doğrudan katılım eyleminin bir parçasını oluşturur ve söz konusu sivil bu süreçlerde doğrudan saldırıya karşı korumasını kaybeder (Melzer, 2009, s.71).

Öte yandan yukarıda belirtilenlerin hiçbiri, bir devletin sivilleri gözetimine almasını ve silahlı çatışma hukukunda öngörüldüğü gibi uygun durumlarda onları güvenlik gözetimine tabi tutmasını engellemez (Carswell ve Abbott, 2013, s.152). Ayrıca, bu kurallar silahlı kuvvetleri de dahil olmak üzere bir devletin, iç hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku uyarınca meşru müdafaa ve başkalarını savunma amacıyla güç ve ateşli silah kullanımı da dahil olmak üzere kanun uygulama işlevlerini yerine getirmesini engellemez (Carswell ve Abbott, 2013, s.152).

Askeri bir hedefte veya yakınında sivillerin bulunması, o hedefi otomatik olarak saldırılardan muaf kılmaz. Buna örnek olarak bir mühimmat fabrikasında çalışan siviller verilebilir. Bu kişiler askeri hedefe yönelik saldırı riskini paylaşırlar ancak kendileri muharip değildirler. Bu tür saldırılar hâlâ orantılılık ilkesine tabidir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.31).

Bir kişinin sivil olup olmadığını, eğer öyleyse o sivilin düşmanlıklara doğrudan katılıp katılmadığını doğrulamak için mümkün olan tüm önlemler alınmalıdır. Bir kişinin sivil olup olmadığı konusunda şüphe varsa ve eğer şüphe varsa o sivilin doğrudan saldırıya karşı korumasını kaybedip kaybetmediği takdirde korunduğu varsayılmalıdır (Melzer, 2009, s.76).

3.1.3.2. Hedef olarak öldürmenin doğrudan katılımın anlamını genişletmesi

Protokolün 51'inci maddesinin 3'üncü fıkrası doğrudan katılımın anlamını belirler. muhariplere mühimmat teslim eden sivil sürücünün ve düşman kontrolündeki topraklarda askeri istihbarat toplayan sivilin her ikisinin de düşmanlıklara aktif olarak katıldığı konusunda yaygın bir fikir birliği olmasına rağmen çeşitli sorular gündeme gelmelidir. Bunlar: katılımların ne zaman sona erdiği, sürücünün başlangıç noktasına

döndükten ve kamyonundan uzaklaştıktan sonra hedef alınıp alınamayacağı, akşam geç saatlerde yemekhanede kızartılırken hedef alınıp alınamayacağı , istihbarat toplayan kişinin görevine başlamadan önce öldürölüp öldürölümeyeceğı sorularıdır.

Siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece ve bu süre boyunca korunurlar. Ancak, terörist gruplara liderlik eden sivillerin konumları gereğı nadiren, kelimenin tam anlamıyla silah kullandıkları iddia edilebilir. Ancak bahsi geçen kişiler maddi olmasa da grup içerisindeki konumları ve grubun organizasyonunu sağlayan kişiler olarak, özünde asla silahlarını bırakmazlar. Bu, ICRC'nin yorumlayıcı rehberliğinin pozisyonudur (Melzer, 2009, s.72).

Silahlı kuvvetlere, aktif askeri operasyonların olduğı bir bölgede bile olsa, önemli bir lojistik destek sağlamanın doğrudan katılım için eşik değerin altında kaldığı iyi bilinmektedir (Goodman, 2009, s.52). Burada sorulması gereken soru terörist gruplara üye toplamaya çalışanlar veya terörizmi finanse edenlerin doğrudan düşmanlıklara katılıp katılmadığıdır. Faaliyetleri, faaliyetin gerçekleştiğı zaman ve yerde, girilen faaliyet ile düşmana verilen zarar arasında doğrudan bir nedensel ilişki oluşturur mu sorusu da keza gündeme gelir.

Etkili bombalar üreten ancak herhangi bir askeri operasyonu yönlendirmeyen, emir veya talimat vermeyen ve yalnızca isyan araçları üreten sivil Yehiya Ayash'ın, yalnızca gerçekten bir bomba inşa ettiğı sırada hukuka uygun bir hedef olarak kabul edilip edilemeyeceğı, bu tartışmayı örnekleyen bir konudur. De Vattel (1835, s.327) iki yüzyıl önce, meslekleri gereğı suikastçılar ve kundakçılar hakkında, yalnızca şiddetlerinin hedef aldığı kişiler açısından değil, aynı zamanda düşman devletler açısından da suçlu olduklarını belirtmiştir. Bu bağlamda, tüm ulusların, bu tür suçluları cezalandırma, bastırma ve hatta yok etme hakkına sahip olduklarını savunmuştur.

Örneğın, 2'nci Dünya Savaşı sırasında General Dwight Eisenhower, komuta ve otorite pozisyonu gereğı, karşıt Mihver Devletleri'nin muharıpleri tarafından nerede ve ne zaman bulunursa bulunsun, meşru bir hedef olarak kabul edilirdi. Londra'da veya Kansas'ta, sivil kıyafet giymiş ya da üniforma taşımış olsun, Eisenhower her zaman görev başındaydı ve düşman muharıpleri tarafından her zaman hukuken meşru bir şekilde hedef alınabilecek bir müttefik komutanıydı (Solis, 2010, s.545). Terörist liderler ve kritik savaş yapma becerilerine sahip teröristler, bilinçli olarak meşru muharebeden kaçınarak aynı tehditten muaf tutulmalı mı? ICRC'nin yorumlayıcı

rehberliği ışığında, buna verilebilecek mantıklı cevap, bu tür kişilerin üniformalı muharıpler gibi, bulundukları her yerde ve her zaman meşru hedef olarak kabul edilmeleri gerektiğidir (Melzer, 2009, s.70 vd.).

Fletcher (2006, s.908)'a göre, doğrudan katılım ifadesi, birinin silah alıp düşmana doğrulttuğu bir durumu çağrıştırmaktadır. Ancak, sıradan meşru müdafaa prensipleri, kişinin sivil olup olmamasına bakılmaksızın, silah doğrultanlara karşı geçerlidir. Hedef olarak öldürme eylemleri genellikle terörist saldırıları organize eden kişilere yönelik olur, doğrudan silah doğrultanlara değil. Bu hedefler, bombalı intihar saldırıları, uçak kaçırmayı ve diğer terörist faaliyetleri organize eden, sahne arkasındaki kilit figürlerdir. Eğer bu bile düşmanlıklara doğrudan katılımı göstermiyorsa, neyin bu kapsamda değerlendirileceğini kimse kesin olarak söyleyemez.

Füzelerin de mevcut olduğu bir dünyada, Amerikan kuvvetlerinin ya da herhangi bir kuvvetin hedef olarak öldürme uygulaması, üniforma giymeyen Amerikan liderlerini ve silah uzmanlarını, düşman muharıplerinin meşru hedefleri haline getirebilir. Amerika Birleşik Devletleri ve hedef olarak öldürme politikasını izleyen diğer devletler, batı demokrasilerinin uyguladığı kanıt veya kesinlik standartlarına uymayan düşmanlar tarafından bu yeni politikanın istismar edilmesini kabul etmeye hazır olmalıdır (Eichensehr, 2003, s.37).

Doğrudan katılımı ve sürekli muharebe işlevini tanımlamak, hedef olarak öldürmede en çetrefilli konulardan biridir. Burada Protokolün 51'inci maddesinin 3'üncü fıkrasının anlamının fiili bir genişlemesi devam etmekte olup, bu durum genellikle bir çatışmaya dahil olmayan bir teröristin drone ile atılan bir füze tarafından öldürülmesiyle örneklendirilmektedir (Solis, 2010, s.546).

3.1.3.3. Silahlı kuvvetlere eşlik edenlerin durumu

Protokol'ün 50'nci maddesine göre silahlı kuvvetlere eşlik etme yetkisine sahip siviller (örneğin özel yükleniciler, sivil çalışanlar, teknisyenler, tedarik yüklenicileri, idari personel) hâlâ sivilidir. Bu tür siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece doğrudan saldırıya uğramamalıdır. Devletin silahlı kuvvetlerine ve tesislerine yönelik bir saldırı için gerekli orantılılık değerlendirmesinde bunların varlığı dikkate alınmalıdır (Melzer, 2009, s.37).

Öte yandan silahlı kuvvetlere eşlik etmeleri, onların kazara zarar görme olasılığını artırmaktadır. Karışıklığı önlemek için askeri üniforma veya askeri benzeri kıyafetler giymemeleri, silahlı kuvvetlere eşlik etme yetkilerinin bir kimlik kartıyla belgelenmesi gerekmektedir (Melzer, 2009, s.38).

3.2. Hedef Alınamayacak Kişiler

Tüm silahlı çatışmalarda, koruma kaybına neden olan belirli eylemlerde bulundukları durumlar haricinde, aşağıdaki kategorilerdeki kişiler saldırılarda hedef alınamaz:

- Siviller ;
- Savaş dışı kişiler;
- Özel koruma statüsü olan kişiler : Protokol'ün 51'inci maddesine göre sağlık görevlileri, din görevlileri, insani yardım personeli, sivil gazeteciler, barışı destekleme operasyonlarına katılan personel, sivil savunma personelidir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.24).

3.2.1. Savaş dışı kişiler

Silahlı çatışma hukukunun konuya ilişkin temel kuralı, Protokol'ün 41'inci maddesinde düzenlenmiş olup kural savaş dışı kişilerin hedef alınamaması ve onlara insanca davranılması gerektiğine ilişkindir.

Bir kişi aşağıdaki durumlardan herhangi birinde savaş dışı sayılır:

- O kişi karşı tarafın elindedir (savaş esiri statüsündedir),
- Teslim olma niyetini açıkça ifade eder (silahlarını bırakıp ellerini kaldırması),
- Bilinçsiz hale getirilmiş veya yaralanma veya hastalık nedeniyle başka bir şekilde aciz hale gelmiş ve bu nedenle (bu durumların herhangi birinde herhangi bir düşmanca davranıştan kaçınması ve kaçmaya çalışmaması koşuluyla) kendini savunamayacak durumdadır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.164).

Protokol'ün 41'inci maddesine göre bir kişi savaş dışı kaldığı andan itibaren, yani yakalanmadan önce ve yakalanmasından bağımsız olarak korunur.

3.2.2. Özel koruma statüsü olan kişiler

Bu bölümde özel koruma statüsüne sahip kişiler; bir diğer anlamıyla hedeflemede saldırılamayacak kişiler ve onların korumalarının sona ermesi anlatılacaktır.

3.2.2.1. Sağlık ve din görevlileri

Münhasıran tıbbi veya dini görevlerle görevlendirilmiş sağlık veya din görevlileri hedef alınamaz. Sağlık veya din görevlileri, insani görevleri dışında düşmana zarar verecek davranışlarda bulunursa korumalarını kaybederler. Bununla birlikte, Protokol'ün 15'inci maddesine göre korumaları ancak, uygun olduğunda, durumu düzeltmek için makul bir süre sınırı koyan bir uyarının yayınlanmasından sonra sona erer.

Meşru müdafaa veya hastalarını savunmak amacıyla hafif silah taşımak, düşmana zarar verecek bir hareket sayılmaz. Ancak sağlık ve din görevlilerinin, muhriplerin düşmanlıklara doğrudan katılma hakkı gibi bir hakkı yoktur. Öte yandan kalıcı olmayan sağlık personeli (örneğin geçici/yardımcı sedye taşıyıcıları) olarak özel olarak eğitilmiş silahlı kuvvetler mensupları, bu görevleri yerine getirirken saldırıya uğramamalıdır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.91-104).

3.2.2.2. Diğer görevliler

Sağlık ve din görevlileri yanı sıra aşağıdaki kişiler de hedef alınamaz:

- Protokol'ün 71'inci maddesine göre insani yardım personeli (düşmanlıklarda doğrudan yer almadıkları sürece ve bu süre boyunca) (Beck ve Henckaerts, 2005, s.105-109);
- Protokol'ün 79'uncu maddesine göre de sivil gazeteciler için aynı şart geçerlidir;
- Barışı destekleme operasyonuna katılan personel: Bunlar korunan sivil olarak kabul edilir, ancak gönderen devletin veya temsil ettikleri uluslararası örgütün silahlı bir çatışmaya taraf olması veya düşmanlıklara doğrudan katılmaları durumunda ve bu süre boyunca bu korumayı kaybederler (Beck ve Henckaerts, 2005, s.112);
- Sivil savunma personeli Protokol'ün 61, 62, ve 63'üncü maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre sivil savunma, sivil halkı tehlikelerden korumak ve düşmanlıkların veya felaketlerin acil etkilerinden kurtulmasına yardımcı olmak ve ayrıca hayatta kalması için gerekli koşulları sağlamak amacıyla aşağıda belirtilen insani görevlerin bir kısmının veya tamamının yerine getirilmesi anlamına gelir. Sivil savunma personeli düşmanlıklarda, kendi görevlerinin dışında düşmana zarar veren eylemlerde bulunmaları halinde, doğrudan saldırıya karşı korumalarını kaybederler. Ancak

saldırıdan önce uyarılmaları gerekir ve uygun olduğu takdirde, zararlı eylemlerini durdurmaları için makul süre tanınmalıdır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda sivil sivil savunma personeli, doğrudan düşmanlıklara katılmadıkları sürece doğrudan saldırılara karşı korunur.

3.3. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Hedef Alınabilecek Kişiler

Çalışmamızın bu bölümünde ise kısaca uluslararası olmayan bir silahlı çatışmada aşağıdaki kişiler anlatılacaktır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda aşağıdakiler hukuka uygun olarak hedef alınabilir:

- Savaş dışı olmadıkları sürece, çatışmaya taraf olan bir devletin silahlı kuvvetlerinin mensupları;
- Savaş dışı olmadıkları sürece organize bir silahlı grubun üyeleri (bir diğer söyleyişle devlet dışında kurulan silahlı gruplar);
- Çatışmalara doğrudan katıldıkları süre boyunca sivillerdir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.3).

3.3.1. Devlet silahlı kuvvetleri

Devlet silahlı kuvvetleri, emrindekilerin davranışlarından devlete karşı sorumlu olan, komuta altında bulunan tüm organize silahlı kuvvetler, gruplar ve birimlerden oluşur. Protokol 43'üncü maddesine göre devletin silahlı kuvvetlerine üyelik normalde iç hukuka göre belirlenir.

Uluslararası olmayan bir silahlı çatışmada, silahlı çatışma hukuku resmi bir muharip statüsü sağlamaz ve düşmanlıklara doğrudan katılımı ne yasaklar ne de ayrıcalık tanır. Bu nedenle, devlet silahlı kuvvetlerin mensuplarının görevlerini yerine getirirken düşmanlıklara doğrudan katılma hakkı iç hukuka bağlıdır (Melzer, 2009, s.30-31).

Silahlı çatışma hukuku, organize bir silahlı grubun üyelerinin, savaş dışı olmadıkça, karşıt devletin silahlı kuvvetlerine saldırmasını engellemez. Bununla birlikte, iç hukuku kesinlikle ihlal eden ve dolayısıyla devlet tarafından cezai kovuşturmaya konu olabilecek bu tür saldırılarda tıbbi ve dini personelin hedef alınması bunun dışında tutulur (Melzer, 2009, s.30-31).

3.3.2. Organize silahlı gruplar

Organize bir silahlı grup, uluslararası olmayan bir silahlı çatışmanın tarafı olan devlet dışı bir tarafın silahlı kanadıdır. Bu tür gruplar aşağıdakilerden biri olabilir:

- Muhalif silahlı kuvvetler (açıklamak gerekirse devlet silahlı kuvvetlerinin ayrılan kısımları) (Melzer, 2009, s.31),
- Üyelerini öncelikle sivil nüfustan toplayan ancak çatışmanın bir tarafı adına düşmanlıkları yürütmek için yeterli derecede askeri örgütlenme geliştirmiş olan diğer organize silahlı gruplardır.

Organize silahlı grup terimi, yalnızca uluslararası olmayan bir silahlı çatışmaya taraf olan devlet dışı bir tarafın silahlı veya askeri kanadını ifade eder. Sivil nüfusun, siyasi veya insani kanatları gibi devlet dışı partiyi destekleyen diğer kesimlerini kapsamaz (Melzer, 2009, s.32).

3.3.2.1. Organize silahlı grupların üyeleri

Bu kategori muhalif silahlı kuvvetlerin üyelerinin yanı sıra diğer organize silahlı grupların üyelerini de içerir. Muhalif bir silahlı kuvvetin üyeleri, daha önce ait oldukları devlet silahlı kuvvetlerinin yapıları altında örgütlü kaldıkları ölçüde ve bu süre boyunca (bu yapılar muhalif silahlı kuvvetlere bireysel üyeliği de belirlemeye devam etmelidir) organize silahlı gruplara üye sayılırlar (Melzer, 2009, s. 32).

Devlet silahlı kuvvetlerinin aksine, organize silahlı gruplar askere alımlarını nadiren resmileştirir. Buna göre üyelik normalde kişinin fiili işlevine göre ölçülür. Bir organize silahlı gruba üyelik, o grup adına sürekli bir mücadele işlevi üstlenen kişilere atfedilir. O silahlı grup üyeliği, kişi bu işlevi yerine getirdiği sürece (muhtemelen aylarca veya yıllarca sürebilir) devam eder. (Melzer, 2009, s.32)

Sürekli bir muharebe işlevi organize silahlı gruba kalıcı entegrasyon gerektirir ve hem doğrudan muharebe işlevlerini hem de düşmanlıklara doğrudan katılım anlamına gelen eylem veya operasyonların hazırlanmasını, yürütülmesini veya komuta edilmesini içerir (Melzer, 2009, s.34).

Ayrıca, bir organize silahlı grup tarafından sürekli olarak düşmanlıklara doğrudan katılmak üzere görevlendirilen, eğitilen ve donatılan bir sivil kişi, sürekli bir savaş işlevi üstlendiği bu andan itibaren sivil statüsünü ve daha düşmanca bir eylemde bulunmadan

dahi önce doğrudan saldırıya karşı korumasını kaybeder, ve bu koruma kaybı kişinin savaş dışı kaldığı, ya da düşmanlıklara doğrudan katılmayı bıraktığı ana (bu bırakmanın eylemlerle kesin olarak ifade edilmesi gerekmekte) kadar devam eder (Melzer, 2009, s.34).

Koşullara bağlı olarak, bir bireyin sürekli savaş işlevi, üniforma veya ayırt edici bir işaret takmak veya silah taşımak yoluyla açıkça ifade edilebilir, ancak aynı zamanda sürekli (ve ara sıra, geçici veya örgütsüz değil) düşmanlığa doğrudan katılımı gösteren kesin davranıştan da çıkarılabilir. Sürekli bir mücadele işlevini gösteren tek bir davranış türü yoktur (Melzer, 2009, s.35).

3.3.3. Siviller

Uluslararası olmayan bir silahlı çatışmada siviller, ne devlet silahlı kuvvetlerine mensup olan ne de organize bir silahlı gruba üye olan kişilerdir. Siviller, düşmanlıklara doğrudan katılmadıkları sürece doğrudan saldırıya uğrayamazlar (Beck ve Henckaerts, 2005, s.19). Çatışmalara doğrudan katılım 3.1.3.'te detaylı olarak incelenmiştir.

3.3.4. Organize bir silahlı gruba eşlik eden veya destek veren siviller

Organize bir silahlı gruba eşlik eden veya onu destekleyen, ancak görevleri doğrudan düşmanlıklara katılmayı kapsamayan kişiler organize bir silahlı grup üyesi değildir. Daha çok onlar destek işlevi gören sivillerdir. Bu nedenle, finansörler, işe alım görevlileri, eğitmenler ve propagandacılar, görevleri ayrıca düşmanlıklara doğrudan katılım anlamına gelen eylemleri içermediği sürece, organize bir silahlı grubun üyesi değildir. Benzer şekilde, görevi belirli askeri operasyonlar dışında silah veya diğer teçhizatın kaçakçılığını yapmak, üretmek veya bakımını yapmak olan kişiler keza organize bir silahlı grup üyesi değildir (Melzer, 2009, s.39).

Bir organize bir silahlı gruba ve onun askeri hedeflerine yönelik bir saldırı için gerekli orantılılık değerlendirmesinde bunların varlığı dikkate alınmalıdır. Öte yandan silahlı kuvvetlere eşlik etmeleri, onların kazara zarar görme olasılığını artırmaktadır.

4. HEDEF ALINABİLECEK NESNELER

Protokol 52'nci maddesine göre saldırıların kesinlikle askeri hedeflerle sınırlı olması gerektiği; nesneler söz konusu olduğunda, askeri hedeflerin, doğası, konumu, amacı veya kullanımı itibarıyla askeri harekate etkili bir katkı sağlayan ve tamamen veya kısmen imha edilmesi, ele geçirilmesi, etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sağlayan nesnelerle sınırlı olduğu belirtilmiştir. Bu düzenleme, bir nesnenin hukuka uygun bir askeri amaç veya hedef olabilmesi için iki kriteri karşılaması gerektiğini düzenler: Birincisi, askeri harekate etkili bir katkı sağlamalı ve ikincisi, tamamen veya kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sunmalıdır.

Burada askeri eyleme etkili katkıyı neyin vereceği, kesin askeri avantajın nasıl ölçüleceği, kesin olan olmayan askeri avantaj arasında fark olup olmadığı düşünülmelidir. Bu bizi hedeflemenin kritik sorunlarına getirir. Soyu terimlerle formüle edilen kuralların uygulanmasının, yalnızca savaş hukukunda değil, aynı zamanda genel olarak uluslararası hukukta, hukukçuların sıklıkla karşılaştığı bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. Soyut terimlerle ifade edilen hukuka uygun kuralların pratik uygulamaları için somutlaştırılmaya ihtiyaçları vardır (Bothe, 2002, s.177).

Yukarıda belirtilen Protokol'ün 52'nci maddesinin 2'nci fıkrasını tamamlayan 48'inci maddesinde çatışmanın taraflarının sivil halk ile muhاریpler ve sivil nesneler ile askeri hedefler arasında her zaman ayırım yapması gerektiğini belirtir. Bahsedilen her iki hükmün de kaynağı uluslararası örf ve adet hukukundan gelir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.25-32 ve Benvenuti, 2001, s.515).

Her ne kadar 52'nci madde uluslararası örf ve adet hukuku kurallarından biri olarak kabul edilse de, bu maddenin içerdiği tanım oldukça belirsizdir ve farklı yorumlara açık kapı bırakmaktadır. Açıkça askeri nesneler olarak değerlendirilebilecek hedefler bulunsadahi, bu hedeflerin doğrudan askeri hedef olarak sınıflandırılmadığı durumlarda 52'nci madde, tanımı açıklığa kavuşturmak için oldukça sınırlı ipuçları sunmaktadır (Bothe, 2002, s.173). Yukarıda da belirtildiği gibi, askeri harekate etkili katkının ne anlama geldiği, kesin askeri avantajın ne olduğu ve kesin olmayan avantaj ile kesin askeri avantaj arasındaki farkın nasıl belirleneceği soruları detaylı biçimde ele alınmalıdır. Solis'e (2010, s.520) göre, hiçbir Protokol maddesi, yasa ya da kural, tüm tanımsal belirsizlikleri ortadan kaldıramaz. Bu nedenle, bu alandaki tartışmalarda

sorulara verilecek kesin cevapların bulunması mümkün değildir; aksine, farklı yorumlar ve sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

ICRC, 1956 yılında askeri hedeflerin bir listesini hazırlamaya yönelik bir taslak çalışmada bulunmuştur³⁰ (ICRC, 1956). Ancak zorlayıcı veya tartışmalı konular açısından bakıldığında, bu liste yöntemin sınırlılıklarını ve sorunlarını açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu liste, gerçekten belirli bazı askeri hedeflerin tanımlanabileceği, ancak bunun yalnızca sınırlı ölçüde mümkün olabileceği gerçeğine dayanmaktadır. Zira bir bağlamda askeri hedef teşkil edebilecek ve askeri harekate etkili bir katkı sağlayabilecek bazı nesneler, başka bir bağlamda bu özelliği taşımayabilir. Özellikle Kosova Operasyonu bağlamında oldukça tartışmalı hale gelen listedeki bazı unsurlar (başta iletişim hatları, ulaşım araçları ve telekomünikasyon tesisleri) bu durumun somut bir örneğini teşkil etmektedir (Bothe, 2002, s.178).

Trafik altyapısına ilişkin olarak, ICRC tarafından hazırlanan listede bu altyapılar, temel askeri avantaja sahip iletişim hatları ve ulaşım araçları (demiryolu hatları, karayolları, köprüler, tüneller ve kanallar) olarak sınıflandırılmıştır (ICRC, 1956, Annex). Bu bağlamda, temel askeri avantaja sahip olan iletişim hatları ile bu avantaja sahip olmayanlar arasında açık bir ayırım yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, yalnızca temel askeri avantaja sahip olan iletişim hatları askeri hedef olarak kabul edilebilir. Nitekim bu husus, ICRC Taslak Kuralları'nın 7. maddesinin 3. paragrafında da açıkça belirtilmiştir: “*Ancak, bu kategorilerden birine ait olsalar bile, o zamanki koşullar altında tamamen veya kısmen imha edilmeleri askeri bir avantaj sağlamadığı takdirde, askeri hedef olarak kabul edilemezler.*”³¹

Geleneksel kara savaşları dikkate alındığında, trafik altyapısının askeri önemi oldukça açıktır. Bu altyapılar, cepheye ikmal yapılması ya da gerektiğinde birliklerin hızla geri çekilerek yeniden örgütlenmesini sağlamak açısından kritik bir rol oynamaktadır. Dinstein (2002a, s.144), askeri hedeflere ilişkin değerlendirmelerini bu bağlamdaki askeri önem üzerinden şekillendirmektedir. Nitekim, 1972 yılında Vietnam Savaşı

³⁰ ICRC, (1956), Draft Rules for the Limitation of the Dangers incurred by the Civilian Population in Time of War-Annex.[Savaş Zamanında Sivil Halkın Karşılaşabileceği Tehlikelerin Sınırlandırılmasına İlişkin Taslak Kuralların Eki]. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icrc-draft-rules-1956?activeTab=historical>

³¹ ICRC, 1956, Savaş Zamanında Sivil Halkın Karşılaşabileceği Tehlikelerin Sınırlandırılmasına İlişkin Taslak Kuralları'nın 7'nci maddesi.

sırasında Hanoi'ye gerçekleştirilen ve “Noel Bombardımanı” olarak adlandırılan saldırıda, şehir merkezindeki belirli hedeflerin (çoğunlukla demiryollarının) seçilmesinin gerekçesi olarak bu hatların lojistik destek amacıyla kullanılması gösterilmiştir. (http-11) Ancak Kosova Harekâtı sırasında Tuna Nehri üzerindeki birçok köprünün yıkılması örneğine bakıldığında, bu altyapıların askeri öneminin ne olduğu sorgulanmalıdır. Zira NATO'nun bölgede bir kara harekâtı yürütme niyeti bulunmamaktaydı; aksine, ilan edilen politikaya göre kara harekâtı seçeneği dışlanmış ve askeri faaliyetler yalnızca hava operasyonlarıyla sınırlandırılmıştı. Bu bağlamda, bölgede cephe hattı olmadığı ve malzeme taşınmasını gerektirecek bir askeri hareket öngörülmediği için söz konusu trafik altyapısının askeri bir avantaja katkı sunduğunu söylemek oldukça güçtür. Askeri bir avantajın bulunmadığı bu durumda, bu ulaşım hatlarının askeri hedef olarak nitelendirilmesi mümkün değildir; dolayısıyla söz konusu yapılar, insancıl hukuk çerçevesinde sivil nesneler olarak değerlendirilmelidir (Bothe, 2002, s.179).

Telekomünikasyon ağı açısından ise durum bir ölçüde farklılık arz edebilir. Bu tür altyapılar, bir tarafın yalnızca hava savaşı stratejisini benimsemesi ve karşı tarafın ise zorunlu olarak uçaksavar savunmasına dayanmak zorunda kalması durumunda dahi askeri bir avantaj sağlayabilir. Zira telekomünikasyon ağı, hava savunma sistemlerinin koordinasyonu, erken uyarı mekanizmalarının işletilmesi ve genel komuta-kontrol yapısının sürdürülmesi bakımından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, söz konusu altyapının askeri harekâtın yürütülmesine etkili bir katkı sunduğu ve bu nedenle belirli koşullar altında askeri hedef olarak değerlendirilebileceği söylenebilir (Bothe, 2002, s.179).

4.1.Askeri Hedef

Askeri hedef terimi ilk kez 1923 tarihli Lahey Hava Harp Kurallarının 24'üncü maddesinde savaş hukukuyla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır: “*Bir hava bombardımanı yalnızca askeri bir hedefe, yani onun tamamen veya kısmen yok edilmesi muharip taraf için bariz bir askeri avantaj teşkil edecek bir hedefe yöneltildiğinde meşrudur.*”³² Birçok büyük devlet, 1923 tarihli Lahey Hava Harp Kurallarının bazı yönlerine itiraz

³² Rules concerning the Control of Wireless Telegraphy in Time of War and Air Warfare. December 1922 - February 1923. [1923 tarihli Lahey'de imzalanmış Savaş ve Hava Muharebesi Zamanında Telsiz Telgrafın Kontrolüne İlişkin Kurallar]'ın 24'üncü maddesi.

etmiş ve bu kurallar onlar tarafından hiçbir zaman kabul edilmemiştir, ancak 1923 tarihli Lahey Hava Harp Kurallarında kullanılan tanım, askeri bir hedefin en iyi ve geniş tanımı olmaya devam etmektedir (Solis, 2010, s.521).

Bir nesnenin askeri hedef olarak kabul edilebilmesi için belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, hedefin imhası yalnızca varsayımsal veya spekülâtif bir avantaj sağlamamalı; somut ve algılanabilir bir askeri avantaj sunmalıdır (Bothe vd., 1982, s.326). Dinstein (2002a, s.155), bir hedefleme ekibinin “elektrik şebekesini devre dışı bırakırsak hava savunma sistemlerinin elektriği kesilebilir” şeklindeki varsayıma dayanarak hareket etmesinin hukuken kabul edilemez olduğunu ifade eder. Ona göre bu durumda elektrik şebekesinin askeri niteliği spekülâtif kalmakta ve bu tür bir hedef, hukuka uygun bir askeri hedefin gerektirdiği nesnel askeri avantajı karşılamamaktadır. Buna ek olarak, yeterli bir askeri avantajın yalnızca siyasi nitelikte olması da yeterli değildir. Örneğin, düşmanı müzakere masasında taviz vermeye zorlamak gibi hedefler esasen siyasi olup, askeri avantaj kavramı kapsamında değerlendirilemez (Solis, 2010, s.521).

Birden fazla ekonomik tesisi içeren ekonomik hedefler, askeri operasyonları etkili bir şekilde destekledikleri ve bunlara saldırmak kesin bir askeri avantaj sağladığı sürece meşru askeri hedeflerdir. Ekonomik hedefler, petrol üretim tesisleri (boru hatları, pompa istasyonları, rafineriler) geleneksel hedefler, doğal gaz tesisleri ve çelik tesisleri olarak sayılabilir. Bu kaynaklar büyük ekonomik değere sahiptir ve aynı zamanda çatışmanın sürdürülmesi için hayati öneme sahiptir. Onlar olmadan devletin çatışmayı sürdürme kapasitesi sona erme bile zayıflar. (Beck ve Henckaerts, 2005, s.32)

Öte yandan meşru bir ekonomik hedef olarak kabul edilebilecek şeylerin sınırları vardır. Bir devlet, gelirinin neredeyse tamamını kahve çekirdeği veya muz ihracatına bağlıyorsa ve bu gelir büyük ölçüde savaş çabalarını desteklemek için kullanılsa bile muz veya kahve çekirdeği tarlalarına saldırmak meşru olmaz. Bunun nedeni ise bu tür tesislerin düşman kuvvetlerin askeri hareketine etkin bir katkı sağlayamayacak olması ve imha edilmesinin hedefleyen tarafa kesin bir askeri avantaj sağlayamayacak olmasıdır. Dolayısıyla askeri hedeflerin tanımı düşmanın genel endüstriyel ve tarımsal potansiyelini dışlamaktadır (Rogers, 1996, s.70-71).

Askeri hedef olarak belirlenebilecek ve hedefleme konusu olabilecek nesneler, hedef alınabilecek kişilerle karşılaştırıldığında daha geniş bir kategoriye oluşturmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, askeri nesnelerin tanımı Protokol'ün 52'nci maddesinin 2'nci fıkrasında, aynı zamanda uluslararası örf ve adet hukukuyla da örtüşecek biçimde düzenlenmiştir. İlgili maddeye göre bir nesnenin askeri hedef sayılabilmesi için, söz konusu nesnenin saldırıya uğramasının askeri operasyona etkili bir katkı sağlaması ve bu nesnenin yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hale getirilmesinin saldırı kararı verildiği anda kesin bir askeri avantaj sunması gerekmektedir. Ayrıca, bir nesne doğası, konumu, amacı veya kullanımı gereği kendiliğinden askeri hedef haline gelebilir; bu husus da aynı maddede açıkça belirtilmiştir.

Bu noktada tartışmalı olan hususlardan biri, 52'nci maddenin 2'nci fıkrasında yapılan tanımın, her ne kadar hedef listelerini kapsayacak şekilde geniş bir çerçeve sunsa da, soyut ifadeler içermesi nedeniyle uygulamada belirsizlik yaratabilmesidir. Bu nedenle, Boothby (2012, s.102) komutanların bu soyut ifadeleri somutlaştırmak amacıyla hazırlanan hedef listeleriyle desteklemesi gerektiği yönünde görüşler mevcuttur. Diğer bir tartışma alanı ise; iletişim hatları, savaş malzemesi üretim tesisleri, petrol altyapısı ve potansiyel ekonomik katkı sağlayan diğer tesislerin, askeri harekâtın yürütülmesine gerçekten doğrudan katkı sunup sunmadığıdır. Bu tür tesislerin hedef alınmasının hukukten meşru olup olmadığı, askeri avantajın niteliği ve derecesine bağlı olarak değerlendirilmelidir (Corn vd., 2012, s.148).

Askeri hedef olduğuna dair kuşku bulunmayan hedeflere örnek olarak askeri araçlar, askeri binalar ve savaş silahları verilebilir; ancak bir nesne, doğası, konumu, amacı veya kullanımı itibarıyla hukuka uygun bir askeri hedef olarak da değerlendirilebilir (Henderson, 2009, s.54). Bu bağlamda, her olayda önceden belirtilen özellikler açısından nesneler incelenerek, yapılan özel değerlendirme sonrasında nesnenin askeri hedef olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak, bir nesnenin askeri hedef olarak kabul edilebilmesi, bu nesnenin askeri hedef olduğuna dair yeterli inanca dayanır ve bu inancın somut verilerle desteklenmesi gerekir; burada makul şüphe veya yeterli şüphe kavramları geçerli değildir (Corn vd., 2018, s.144).

Benzer şekilde, Protokol'ün 57'nci maddesi, askeri operasyonlar ve manevralar sırasında sivillerin ve sivil nesnelerin askeri hedeflerin dışında tutulmasına özen gösterilmesi gerektiğini hükme bağlamaktadır. Maddenin devamında ise, bir saldırı gerçekleştirilmeden önce alınması gereken önlemler detaylı şekilde düzenlenmiştir.

Doktrinde, bu hükümlerin esasen “çifte etki” doktrininin kodifikasyonu niteliğinde olduğu ifade edilmektedir (Watkin, 2005, s.26).

Çifte etki teorisine göre, zararlı sonuçlara yol açabilecek bir eylemin meşruiyeti dört temel şartın varlığına bağlıdır: İlk olarak, eylemin doğası gereği iyi olması veya en azından ahlaki olarak kayıtsız (nötr) olması gerekir. İkinci olarak, eylemin etkileri ahlaki olarak kabul edilebilir nitelikte olmalıdır. Üçüncü olarak, eylemi gerçekleştirenin niyeti iyi olmalıdır. Son olarak, eylem sonucunda ortaya çıkan olumlu etkilerin, meydana gelebilecek olumsuz sonuçları telafi edecek düzeyde olması gerekir. Bu ilkenin uygulanması sonucunda, askeri operasyonlarda taraflara somut avantaj sağlayabilecek durumlar ortaya çıkabilir. Nitekim, gerekli tüm önlemler alınmasına rağmen hedefleme sonucunda zararlı etkiler meydana gelmişse dahi, söz konusu hedefleme eyleminin hukuka uygun olduğu savunulabilir (Watkin, 2005, s.27).

Burada doğası gereği askeri hedef olabilen hedefler için de farklı yaklaşımlar vardır. Hava ve Füze Savaşlarına Uygulanabilecek Uluslararası Hukuk Talimatı Şerhi’ne göre savaş uçakları ve insansız hava araçları, savaş araçları (sağlık taşımacılığı dışında), balistik füzeler ve diğer silah ekipmanları, askeri binalar, kırsallar, savaş gemileri, milli savunma ve savunma fabrikalarının, doğası gereği askeri nesne tanımına girdiği kabul edilmekte; ancak fabrikalar, karayolları, demiryolları, köprüler, tüneller, enerji üretim tesisleri veya petrol depolama tesislerinin bu tanım kapsamında doğası gereği hedef kabul edilmesi tartışmalıdır.³³

Konumu gereği askeri hedef olabilecek nesneler hali hazırda askeri fonksiyonu olmasa da hedef alınması konumları gereği askeri operasyona etkili katkı verebilecek nesneler olarak tanımlandırılabilir. (Boothby, 2012, s.103) Örnek olarak köprüler verilse de bu konuda farklı görüşler bulunmakta, köprülerin sadece askeri amaçlarla kullanıldığı zamanlar askeri hedef olarak alınabileceği savunulmaktadır. (Benvenuti, 2001, s.515)

Kullanılışları gereği askeri hedef olarak alınabilecek nesneler ise hali hazırdaki güncel fonksiyonuna bakılarak askeri amaçlarla kullanılan hedefleri esas almakta, amaçları gereği askeri hedef olarak alınabilecek nesneler ise gelecekte kullanılış niyetleri nedeniyle askeri amaçlarla kullanılacak hedefler şeklinde sayılmaktadır. (Henderson, 2009, s.58-59) Hava ve Füze Savaşları Talimatı Şerhi 22’nci maddede

³³ Hava ve Füze Talimatı Şerhi , 2009, s.23.

yukarıda bahsedilen nesneler listelenmiş olup, bu maddedeki listeler doğrudan hedef alınabilecek nesneler olarak gösterilmiş, ancak 23'üncü maddede ise doğaları gereği hedeflenebilecek nesnelerin karar anındaki güncel durumları ışığında hedeflemeye konu olabilecekleri savunulmuştur.

Bir nesnenin askeri hedef olabilmesine ilişkin bakılması gereken bir diğer ölçüt Protokol'ün 52'nci maddesinin 2'nci fıkrasında belirtildiği üzere hedefin vurulması, yok edilmesi, tahrip edilmesi veya etkisiz hale getirilmesinin askeri avantaj sağlayıp sağlamayacağıdır. Askeri avantaj terimine aynı şekilde aşırı sivil kayıp veya zararın tespit edilmesinin anlatılması sırasında Protokol'ün 57'nci maddesinin 2'inci fıkrasında da değinilmiştir. Burada bahsedilen askeri avantaj somut ve doğrudan görülebilen bir askeri avantaj olup, Ek Protokol 1'in şerhinde bu somut ve doğrudan görülebilen askeri avantaj için daha önce 52'nci maddede ima edilen kriterlerden daha katı koşulların sağlanması gerektiği belirtilmiştir. (Pilloud vd. 1987, s.687) Görüldüğü üzere her iki maddede belirtilen askeri avantaj terimi farklı yoğunlukta görülmüş ve yorumlanmıştır.

Bu terimlerde görülen yorum farklılığının bu terimler hazırlanırken dayandıkları tarihsel olaylarla ilişkili olduğu; her halde somut, doğrudan ve kesin terimlerin tümünün bir saldırıdan elde edilecek spekülasyon veya varsayımsal askeri avantaj iddialarından kaçınmaya yönelik olduğu, komutanın askeri hedef belirlemek için bazı nesnel temellere dayanması gerektiği söylenebilir. (Corn vd., 2018, s.150)

Öte yandan bu şekilde iki farklı askeri avantaj yorumunun olması, iki farklı askeri avantaj değerlendirmesinin yapılmasına sebebiyet verebileceği gibi bu değerlendirmelerin gereksiz ve karmaşık bir düzene yol açacağı ileri sürülebilir. Birçok hedefleme kararının bu şekilde incelikli bir askeri avantaj değerlendirilmesi yapılması için zaman tanımaması nedeniyle birleşik bir değerlendirmenin yapılması hedefleme sürecinin hızlanmasına ve kolaylaşmasına sebebiyet verebilir. (Corn vd., 2018, s.150)

Konuya ilişkin olarak askeri hedeflerin kapsamı, konusu da gündeme gelmekle birlikte Ek Protokol 1 Şerhi askeri hedefin yalnızca kazanılan zeminden ve düşman silahlı kuvvetlerini yok etmekten veya zayıflatmaktan ibaret olabileceğini söylemekle birlikte bu görüşe pek çok devlet katılmamakta aynı şekilde 57'nci madde konusunda görüş ve çekince belirtmektedirler (Pilloud vd., 1987, s.685). Buradaki görüş farklılığı daha geniş bir yaklaşımın ele alınarak saldırının izole edilmiş veya belirli bölümlerinden değil saldırının bir bütün olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır (Corn vd., 2018, s.150).

Tüm bu tartışmalardan sonra sonuç olarak tüm silahlı çatışmalarda, askeri nesneler, silahlı çatışma hukuku anlamında hukuka uygun askeri hedefler olup, Protokol'ün 48'inci maddesi de aynı şekilde düzenlenmiştir. Bazı nesnelerin hedef alınması ise yasaktır veya kısıtlanmıştır. Korunan nesneler, koruma kaybına ilişkin özel koşulların karşılanması durumunda hukuka uygun hedefler haline gelebilir; ve kısıtlanmış hedefler, aşağıda belirtildiği gibi tüm kısıtlamalara uyulması halinde hukuka uygun hedefler haline gelebilir. Bu kapsamda hedef alınamayacak nesneler:

- Sivil nesneler,
- Özel koruma altındaki nesneler (Protokol'ün 12, 21-24, 48, 53-56, 62'nci maddelerinde düzenlenmiştir): Askeri tıbbi nesneler (birimler, nakliye araçları, malzemeler); sivil tıbbi nesneler (birimler, nakliyeler, malzeme); dini nesneler; barışı destekleme operasyonunda kullanılan nesneler; insani yardım operasyonlarında kullanılan nesneler; sivil savunma örgütleri, ulaşım araçları ve nesneleri; Tehlikeli kuvvetler içeren işler ve tesisler (kısıtlı); sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez nesneler; doğal çevre (kısıtlı); kültürel varlıklar (kısıtlı),
- Korunan bölgeler³⁴ olarak sayılabilir.

4.2. Kural

Protokol'ün 52'nci maddesine göre askeri hedefler aşağıdaki iki özelliğe sahip nesnelerle sınırlıdır:

- Doğası, konumu, amacı veya kullanımı itibarıyla askeri harekate etkili bir avantaj sağlayan;
- O zamanın şartlarına göre kısmen veya tamamen yok edilmesi, ele geçirilmesi veya etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sunan nesnelerdir.

4.2.1. Askeri avantaj sunan nesneler

Askeri avantaj kavramı tek başına yeterli değildir. Elbette askeri avantaj taktik kazanımlarla sınırlı olmayıp kazanımlarının yelpazesi mutlaka daha geniştir. Temel sorun, tasarlanan herhangi bir eylemin uzun vadeli askeri avantajlarının değerlendirilmesinde, saldıran tarafın bakış açısının, saldırı altındaki tarafın bakış açısıyla eşleşme ihtimalinin düşük olmasıdır (Solis, 2010, s.521).

³⁴ Özel olarak korunan nesnelerden farklı bir kavram olup, 4.3.7.'de anlatılacaktır.

Üstelik askeri avantajın değerlendirilmesi, saldırının izole edilmiş veya belirli bölümlerinden bağımsız olarak değil, bütünsel bağlamda ele alınmalıdır. Saldırıyı gerçekleştiren taraf, örneğin kendi başına belirgin bir askeri avantaj sunmayan bir hava saldırısının dahi, düşmanın stratejik dikkatini cephenin farklı bir bölgesine yönlendirme amacı taşıması durumunda, bu saldırıyı meşrulaştırabilecek bir gerekçe olarak sunabilir. Bu bağlamda, saldırının askeri katkısı yalnızca doğrudan ve somut etkileriyle değil, aynı zamanda dolaylı ve stratejik sonuçlarıyla da değerlendirilebilir.

Parks (1990, s.143), 2'inci Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen, moral artırıcı Doolittle baskını (1942'de bir ABD uçak gemisinden Japon ana karasındaki hedeflere düzenlenen saldırı), 1971'de Kuzey Vietnam'ı müzakere masasına çektiği düşünülen Hanoi-Haiphong bölgesine yönelik yoğun bombardımanlar ve 1986 yılında Libya destekli terörist saldırılara karşılık olarak gerçekleştirilen Libya hedeflerine yönelik saldırılar gibi örnekleri ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Parks'a göre, her ne kadar bu operasyonlar sırasında ABD tarafından kesin bir askeri avantaj sağlandığı veya en azından avantajın potansiyel olduğu ileri sürülmüş olsa da, bu saldırıların etkisi büyük ölçüde spekülatif nitelikteydi. Her bir örnekte askeri sonuçlar bulunsa da, söz konusu eylemlerin etkisinin esasen askeri olmaktan çok psikolojik düzeyde olduğu ifade edilmektedir.

Düşmanın bir nesneyi (örneğin bir otoyol veya demiryolu köprüsü) kullanmasını reddetmek askeri bir avantaj oluşturabilir. 2'nci Dünya Savaşı'nda Ren Nehri'ndeki Remagen Köprüsü'nün Amerikan ordusu için askeri önemi büyüktü: 1945'te bu köprü'nün sağlam bir şekilde ele geçirilmesi, tanklar-çekilen toplar ve diğer tekerlekli ve paletli silahlar için Almanya'ya giden yolu açmıştır. Alman ordusu köprüyü yıkmayı ve Müttefiklerin kullanımını engellemeyi başarsaydı, taktiksel dezavantaj büyük olurdu. Daha sonra General Dwight Eisenhower bu köprü'nün ele geçirilmesini gelecekteki operasyonlar üzerinde hesaplanamaz etkiler yaratan parlak savaş fırsatlarından biri olarak nitelendirmiştir (Eisenhower, 1948, s.378).

Diğer bir örnek ise Aşağı Ren üzerindeki Arnheim köprüsüdür. Eylül 1944'te bu köprü, İngiliz Mareşal Bernard Montgomery'nin savaşı üç ayda bitirme planının anahtarı olmuştur (Ryan, 1974, s.90). Şiddetli çatışmaların ardından bunun ele geçirilmesi oldukça zor bir köprü olduğu ortaya çıkmış, Alman kuvvetleri Müttefik kuvvetlerine

köprüyü teslim etmeyi reddetmiş ve savaş on dört ay daha devam etmiştir. Remagen ve Arnhem köprüleri her iki tarafa da büyük askeri avantaj sağlamıştır.

Ancak, askeri avantaj teriminin kapsamı sınırsız değildir. Bir nesnenin yok edilmesinin savaşın genel gidişatını etkileyebileceği iddiasıyla keyfi olarak hedef alınması kabul edilemez. Her saldırı, somut ve ölçülebilir bir askeri avantaj sağlamalıdır. Ayrıca, her askeri nesnenin mutlaka hedef alınması gereken bir askeri hedef olduğu söylenemez (Beck ve Henckaerts, 2005, s.31-32).

Boston Limanı'ndaki bir gemi askeri bir nesne olabilir ama her zaman askeri bir hedef olmayabilir. Benzer şekilde, herhangi bir şekilde ordu tarafından kullanılmayan ancak bir tankın ilerleyişini kesintiye uğratabilecek sivil bir ev, konumu itibarıyla askeri bir hedef olabilir/yok edilebilir (Parks, 1990, s.146-47). Askeri gereklilik ilkesi gereği de, bir ateş alanını temizlemek veya düşmanın yaklaşma yolunu kapatmak için sivil bir evin ele geçirilmesi veya yok edilmesi gerekiyorsa, ev sivil bir nesne olmaktan çıkabilir ve askeri bir nesne olarak kabul edilebilir (Anderson vd., (2008), s.20).

Ekonomik hedeflere dair sıklıkla alıntılanan bir örnek, Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon'un pamuk mahsulüdür. Güneydeki pamuk, savaş sürdüren bir kaynak olarak işlev görmekteydi; Konfederasyona, savaşın finansmanı, ordusunun tedarik edilmesi ve silah ithalatı için gereken neredeyse tüm kaynakları sağlıyordu. 1870 yılında bir ABD mahkemesi, pamuk mahsulünün savaş sürdüren bir karakter taşıdığını, askeri harekate etkili bir katkı sağladığını ve dolayısıyla hedef alınmasını meşrulaştırdığını kabul ederek karar vermiştir (Rogers, 1996, s.40). Ancak, her ne kadar Amerika Birleşik Devletleri hukuka uygun askeri hedeflerin tanımına geniş bir perspektiften yaklaşmış olsa da, bu mahkemenin vardığı sonuç, günümüz silahlı çatışma hukuku kurallarıyla uyumsuzdur. Heinegg'e (2002, s.204) göre ham pamuk veya daha çağdaş örnekler arasında yer alan petrol gibi nesneler, yalnızca istisnai koşullar altında, yani yalnızca askeri amaçlarla kullanıldıkları takdirde askeri hedef olarak kabul edilebilir.

Tabii ki petrol genellikle askeri amaçlarla kullanılır. Konuya ilişkin Dinstein ham pamuk örneğinin (bugün bunun yerine neredeyse tamamı kahve çekirdeği veya muz ihracatına dayanan bir devlet örneği verilebilir), savaş sürdürme kapasitesi şeklindeki kaygan zemin kavramının ortaya çıkması tehlikesini göstermekte olduğunu söyler (Dinstein, 2002a, s.146). Askeri hareket ile savaş çabalarını finanse etmek için gereken

ihracat arasındaki bağlantının yakın olduğunu söylemek mümkün değildir. Ham pamuğun geçerli bir askeri hedef olduğu kabul edilmiş olsaydı, hemen hemen her sivil faaliyet, düşman tarafından dolaylı olarak savaş çabalarının sürdürülmesi olarak yorumlanabilirdi (Dinstein, 2002a, s.146).

Düşmanın morali de geçerli bir hedefleme hedefi midir değil midir konusunda ise hava saldırılarının tüm nüfusun morali üzerinde ve dolayısıyla siyasi ve askeri karar vericiler üzerinde kesin bir etkiye sahip olduğu açık olsa da bu tür “avantajın” askeri değil siyasi olduğunu söyleyen görüşler vardır (Bothe, 2002, s.180 ve Dinstein,2004, s.116). Düşmanın moralini bozmak bu kapsamda halkın ve siyasi karar alıcıların bağını zayıflatmak, 2’nci Dünya Savaşı bölge bombalamasının sözde hedeflerinden biriydi, ancak Parks (1990,s.55) bunun, 2’nci Dünya Savaşı’nda gerçekleşen alan bombalamasının doğasında olan yanlışlığı açıklamak için sonradan düşünülmüş bir gerekçe olabileceğini öne sürmektedir.

Belirli bir askeri nesnenin veya hedefin yok edilmesinin psikolojik etkisi, eğer nesne başka bir şekilde hukuka uygun bir hedef gelirse, meşru bir hedefleme düşüncesi olabilir. Ancak moral gibi psikolojik etki de tek başına geçerli bir askeri hedef değildir (Solis, 2010, s.524).

Belirli askeri operasyonlarla doğrudan ilişkili olmayan nesneler, askeri avantaja katkıda bulunabilir mi? Hava saldırılarının, tüm nüfusun morali üzerinde ve dolayısıyla siyasi ve askeri karar vericiler üzerinde kesin bir etkisi olduğu açıktır. Sadece Chernomyrdin ve Ahtassari’nin diplomatik çabaları değil, aynı zamanda veya belki de esas olarak, Milosevic’i Sırp askeri ve polis güçlerinin Kosova’dan çekilmesini kabul etmeye ikna eden faktörlerin başında bombalama operasyonlarının etkisi olduğu iddia edilebilir (Bothe, 2002, s.180). Ancak bu bağlamda, bombalamanın gerçekten “kesin bir askeri avantaj” sağlayıp sağlamadığı sorusu gündeme gelmektedir.

Eski Yugoslavya Mahkemesi’nde, NATO hava hareketlerinin incelendiği davada yukarıda bahsedilen tür bir avantajın askeri değil, siyasi olduğunu söyleyip, halkın ve siyasi karar alıcıların moralinin askeri eyleme bir katkısı olmadığı belirtilmiştir.³⁵

³⁵ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia [Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ne Yönelik NATO Bombardman Harekatı’nı İncelemek İçin Kurulan Komite Tarafından Savcıya Sunulan Son Rapor], paragraf 39.

Keza sivil halkın ve siyasi karar vericilerin morali, her ne kadar meşru bir hedef olmasa dahi Hiroşima ve Nagazaki'ye atılan nükleer bombaların ana hedefiydi. Öte yandan daha önce de bahsedilen Kuzey Vietnam hedeflerinin bombalanması sırasında, askeri tedarik kanalları olarak trafik altyapısının askeri önemine ek olarak, “Kuzey Vietnam liderliğinin müzakere tutumlarında bir değişikliği zorlamak” da o devlete karşı gerçekleştirilen bombalama kampanyalarının bir hedefi olarak kabul edilmiştir (Carnahan, 1981, s. 868).

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı gerçekleştirilen NATO Hava Harekatı, Belgrad liderliğini Kosova'nın statüsünün NATO şartları doğrultusunda çözülmesini kabul etmeye ikna etmek için de tasarlanmıştı. Belirli bir saldırının psikolojik etkisi, askeri nitelikteki diğer hedefler arasında seçim yaparken meşru bir değerlendirme olsa da, bu etki tek başına belirli bir hedefin askeri bir hedef olarak nitelendirilmesi için yeterli değildir (Bothe, 2002, s.181).

Tüm bu itibarla, askeri hedefler, Protokol'ün 52'nci maddesi 2'nci fıkrasındaki iki kritere göre tanımlanır. Birincisi, askeri hedefler, doğası, konumu, amacı veya kullanımı itibarıyla askeri harekâta etkili bir katkı sağlayan nesnelerdir. İkincisi, askeri hedefler, yok edilmesi somut ve algılanabilir bir askeri avantaj sağlayan nesnelerdir. İlk kriterde belirtilen doğa, konum, amaç ve kullanım hususları, hedefleme kararlarında dikkate alınan tek faktörler değildir; ancak bunlar temel unsurlardır. Hedefleme hücresi, önerilen hedefin bu maddedeki iki kriteri karşıladığını doğru bir şekilde belirlerse; bu hedef hukuka uygun bir hedef ve askeri hedeftir. Görüldüğü üzere, doğa, konum, amaç ve kullanım hususları iç içe geçmiş olup; çoğunlukla askeri bir nesne bu tanımlayıcı kategorilerin birden fazlasına dahil edilecektir (Solis, 2010, s.524).

4.2.2. Doğaları gereği askeri hedefler

Yok edilmesi amaçlanan hedefin “doğası”, nesnenin türünü/tasarımını/üretimini ifade eder. Burada incelenmesi gereken doğası gereği askeri hedef olabilecek nesnenin askeri operasyona etkili katkı sağlayıp sağlamadığıdır. Bazı hedeflerin askeri niteliği açıktır: savunma veya silahlarla ilgili endüstriyel tesisler, büyük otoyollar, askeri laboratuvarlar, ulaşım elverişli nehirler, nakliye araçları, limanlar, orduya hizmet eden enerji santralleri, demiryolu hatları, ekipman yönlendirme alanları ve komuta merkezleri örnek verilebilir. Tanklar, topçu silahları, silah depoları ve askeri kışlalar gibi bazı nesneler, doğaları gereği, askeri harekata etkili avantaj sağlamanın hedefleme gerekliliğini

karşılar. Silahlar, teçhizat, nakliye araçları, tahkimatlar, depolar, muhاریlerin işgal ettiği binalar, karargahlar, askeri iletişim merkezleri vb. gibi silahlı kuvvetler tarafından savaşta doğrudan kullanılan tüm nesneler askeri nesnelerdir. Taktik düzeyde düşman gemileri ve tekneleri, askeri kışlalar, tahkimatlar, zırhlı araçlar, toplar, uçaklar ve taktik mevzilerin tümü, askeri nesneler için “doğası gereğı” kriterlerini karşılamaktadır (Dinstein, 2002a, s.146-147).

Diğer nesnelerin askeri niteliğı ancak nesnenin kullanım amacı netleştiginde ortaya çıkar. Örneğın, avcılar için gözlük mercekleri ve binoküler mercekler üreten bir cam fabrikası, doğası gereğı askeri bir nesne değildir. Silahlı çatışmanın patlak vermesi üzerine tesis, taktik tüfekler için optik nişangah üretimine geçerse, tesisin niteliğı değişmiştir ve yeni kullanımı, onu askeri bir nesne ve hukuka uygun bir hedef haline getirir (Solis, 2010, s.524).

4.2.3. Konumları gereğı askeri hedefler

Konum, ele geçirilmesi veya düşmanın reddedilmesi gerektiğinden askeri açıdan önemli olan alanları içerir (Dinstein, 2002a, s.150). Örneğın çatışma sırasında hem sivil amaçlarla hem askeri amaçlarla (taktik helikopterler, gri boyalı nakliye uçakları veya savaş uçakları) gözlemlenirse) kullanılan bir sivil havalimanının varlığından bahsedilirse, söz konusu havalimanı her ne kadar sivil bir nesne sayılsa da konum itibarıyla (hatta kullanım) askeri bir nitelik kazanacak, ve korumasını kaybedecekti. Bu kapsamda yapılan bir hedefleme çalışması sonrası bu havalimanına saldırı gerçekleşirse söz konusu sivil nesneler tali hasar kabul edilip, hukuka uygun bir hedefleme kapsamında yok olabilirlerdi (Dinstein, 2002a, s.150).

Açıkça askeri bir hedef olarak sayılabilecek bir nesne sınırları içerisinde doğası gereğı sivil bir nesne varsa, örneğın bir mühimmat deposu içinde işaretlenmiş bir revir veya bir deniz üssünde bir ilkokul varsa, mühimmat deposu ve deniz üssü askeri hedef olma özelliğini korur. Askeri mantık ve tecrübe, askeri bir hedefin yakınına veya içine yerleştirilen sivil nesnenin hasar görmesi veya tahrip edilmesinin kabul edilmesi gerektiğini gerektirmektedir. Doğası gereğı askeri olmayan bazı diğer nesneler konumlarına göre (örneğin taktiksel öneme sahip bir köprü) bu gereksinimleri karşılar (Solis, 2010, s.525). Burada bu nesnenin çift kullanımlı³⁶ olduğu da yani hem sivil hem

³⁶ İngilizce “dual-use” olarak isimlendirilmektedir.

de askeri amaçlarla kullanılabileceği dikkate alınmalıdır (Henderson, 2009, s.58). Çünkü sivil araçların yanı sıra askeri araçlar da bu taktiksel öneme sahip köprüyü çeşitli lojistik faaliyetler için kullanabilir. Bu nesneler askeri harekate etkili bir katkı sağladıkları ve imha edilmeleri şartlar altında kesin bir askeri avantaj sağladığı sürece askeri hedefler haline gelebilirler; ancak bu tür bir saldırı gene de orantılılık ve saldırı önlemleri ilkelerini ihlal etmemesi durumunda gerçekleştirilebilir (Pilloud vd., 1987, s.32).

4.2.4. Amaçları gereği askeri hedefler

Amaç gelecekte amaçlanan kullanım veya olası kullanım anlamına gelir. Amaç kriteri, bir nesnenin gelecekteki amaçlanan kullanımıyla ilgilidir, kullanım kriteri ise onun mevcut işleviyle ilgilidir. Sivil nesnelerin çoğu, silahlı kuvvetler için yararlı nesneler haline gelebilir. Bu nedenle, örneğin bir okul veya otel (yani sivil bir nesne) ancak birlikleri barındırmak için (veya askeri amaçlarla açıkça kullanılırlarsa) kullanılırlarsa askeri hedefler haline gelebilir ve bu nesnelerin gelecekteki amaçlarını gerekçe göstererek onları askeri hedef haline getirmeye çalışmak zordur (Pilloud, 1987, s.636).

Yakın zamanda denize indirilen bir yolcu gemisinin amacı, sivil lüks bir yolcu gemisi olarak hizmet etmektir. Ancak 2'nci Dünya Savaşı ve Kore ihtilafında sıklıkla yapıldığı gibi, hızla bir askeri nakliye aracına dönüştürülen bir gemi askeri bir nesne haline gelebilir. 1982 yılında gerçekleşen Birleşik Krallık Arjantin arasında gerçekleşen Falkland çatışmasının ileri safhalarında P&O Cruise Line şirketinin 45.000 tonluk gemisine Birleşik Krallık Savunma Bakanlığı tarafından el konulmuş, aceleyle askeri nakliyat gemisine dönüştürülmüş ve 2.000 muharibi Falkland Adaları'na taşımak için kullanılmıştır. Örnekte görüldüğü üzere daha sonraki kullanım amaç kriterinin yerini alabilir (Hastings ve Jenkins, 2012, s.88).

ABD'nin Irak işgali sırasında Saddam Hüseyin'in 36 metrelik, 7.359 tonluk devasa başkanlık yatı Al Mansur'un askeri bir nesne olup olmadığı da aynı konuya örnektir. 2003 Mart'ında, yattan askeri iletişim geldiğine dair raporların ardından, USS Constellation uçak gemisine ait ABD Donanması bağlısı bir uçak, söz konusu gemiye bir füze ateşleyerek onu vurmuştur. Gemi devamında da çeşitli saldırılarla kullanılamaz hale gelmiştir (Patch, 2008, s.33). Yatın hedef alınmasının, Saddam rejiminin çöküşünün güçlü bir sembolünü yaratmayı veya yatın bir rejim sığınağı ya da karargahı olarak kullanılmasını engellemeyi amaçladığı yönünde belirgin bir sonuç olduğu

görülmektedir. Bununla birlikte, üç faktör, Al Mansur'un denizdeki fırsat hedefi olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu üç faktör, yatın öncelikli hedef olarak belirlenme ihtimalinin düşük olması, füze ateşlemeli S-3B'nin kara saldırısında yeni bir şekilde kullanılması ve kullanılmayan mühimmatın savaş uçaklarına geri dönmek yerine fırsat hedeflerine harcanması uygulamasıdır (Patch, 2008, s.34).

Al Mansur'un Cumhuriyet Muhafızları mürettebatıyla birlikte komuta ve kontrol gemisi olarak kullanılması iddiasının onu askeri bir hedef haline getirmek için ortaya atılmış bir iddia olup olmadığı, geminin kullanılamaz hale getirilmesinin kesin bir askeri avantaj sağlayıp sağlamadığı tartışmalı olsa da söz konusu hedeflemede yer alan bir ABD Donanması istihbarat analisti *“Maliyet, emek, risk ve elde edilen tartışmasız minimum etki göz önüne alındığında, belki de bu, deniz hava gücünün nasıl kullanılacağına dair bir örnek olarak hizmet etmemektedir”* şeklinde belirtilmiştir (Patch, 2008, s.36).

4.2.5. Kullanımları gereği askeri nesneler

Hem sivil hem de askeri amaçlarla kullanılabilecek nesnelere çift kullanımlı nesneler denir (Harutyunyan, 2019, s.2). Kullanımlarına göre nesneler bu şekilde hedef haline gelebilir, ancak konuya ilişkin bazı çift kullanımlı nesnelerin hedef alınıp alınamayacağına ilişkin tartışmalar vardır.³⁷

Amaç gibi kullanım da nesnenin asıl veya amaçlanan kullanımına bağlı değildir. Sivillerin yaşadığı bir yer, eğer askeri personel tarafından savunuluyor ve belli askeri faaliyetler için kullanılıyorsa, o sivil yer kullanımı nedeniyle Protokol'ün 59'uncu maddesinin 2'nci fıkrası nedeniyle hukuka uygun bir hedef haline gelebilir. Örneğin, zararsız bir sivil aracın üzerine düşman kuvvetlerine karşı kullanmak için makineli tüfek yerleştirilirse, o araç hızla askeri bir hedef haline gelebilir. Aynı şekilde boşaltılan ve askeri karargaha dönüştürülen bir sivil ev de askeri hedef haline gelebilir.

Protokol'ün 52'nci maddesinin 3'üncü fıkrasına göre sivil nesnelerin yanı sıra okullar, hastaneler ve ibadethaneler korunmaktadır; bu kapsamda hedef alınmamalıdır. ABD'nin Irak'a Özgürlük Operasyonu sırasında Mart 2003'te, ABD Ordusu'nun 82'nci Hava İndirme Tümeni, ağır düşman direnişiyle karşılaştığı As Samawah şehrine doğru ilerlerken, kendi iddialarına göre, As Samawah kentindeki Iraklıların okulları, camileri

³⁷ 4.3.1.1. 'de konuya ilişkin örnekler verilmiştir.

ve hastaneleri karargah ve lojistik alanları olarak kullandıklarını öğrenmiş ve bunun sonucunda bu alanlara bazı saldırılar düzenlemişlerdir (Fontenot vd., 2004, s.220). Bu saldırılar, normalde silahlı çatışma hukuku kurallarını ihlal edecek şekilde yapılan saldırılar olmasına rağmen söz konusu sivil yerlerin askeri amaçlarla kullanılması onların koruma statülerini kaybederek hukuka uygun askeri hedefler haline gelmesine sebebiyet vermiş. Saldırı bir anda hukuka uygun hale getirmiştir. Dinstein (20002a,s.150), bir caminin minaresi keskin nişancı yuvası olarak kullanılıyorsa, Protokol'ün 52'nci maddesinin 3'üncü fıkrasındaki korumanın geçersiz hale geleceğini ve düşmanın bunu (nesnenin kullanımı nedeniyle) askeri bir hedef olarak ele alma hakkına sahip olacağını belirtmektedir.

4.3. Hedef Alınamayacak Nesneler

Hedef alınabilecek nesneler anlatıldıktan sonra bu bölümde hedef alınamayacak, hedef alınması durumunda silahlı çatışma hukuku ihlaline neden olabilecek; ancak farklı durumlarda korumalarını kaybedebilecek nesneler anlatılacaktır.

4.3.1. Sivil nesneler

Sivil nesneler askeri hedef olmayan tüm nesnelere verilen isimdir. Protokol 52'nci maddesine göre sivil nesneler hedef alınmamalıdır. Silahlı çatışma hukukunun temel kurallarından biri olan bu kaide Cenevre Sözleşmelerinde düzenlendiği gibi aynı zamanda örf ve adet hukuku kurallarından biri de sayılır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.32).

Protokol 52'nci maddesi 3'üncü fıkrasına göre normalde sivil amaçlara tahsis edilen bir nesnenin (örneğin ibadet yeri, ev veya okul) askeri bir hedef olup olmadığı konusunda şüphe olması durumunda, bunun sivil bir nesne olduğu ve hedef alınamayacağı varsayılmalıdır.

4.3.1.1. Korumanın sona ermesi

Özel koruma statüsüne sahip sivil nesnelerin korunması, ancak bunların düşmana zarar verecek eylemlerde kullanılması durumunda sona erer. Bununla birlikte, özel olarak korunan nesnelerin her zararlı kullanımının koruma kaybına yol açmadığının dikkate alınması önemli olup; özel olarak korunan nesnelere korumalarını kaybetmiş olsalar bile, izin verilen hedeflemelerde bu nesneler hakkında hâlâ kısıtlamalar mevcut olabilir. Örnek olarak Protokol 13, 54, 56, 65'inci maddelerindeki kısıtlamalar gösterilebilir.

Protokol'ün 57'nci maddesine göre bir muharip, (zararlı eylemlerde bulunmak için kullanılan) özel olarak korunan bir nesneye saldırı emrini vermeden önce, ilk olarak düşmanı zararlı eylemlere son vermesi için uyarmalı ve (koşullar izin verdiği sürece) hukuka aykırı eylemlerin durmasına izin vermek için bir süre sınırı belirlemelidir. Keza Protokol 52'inci maddesine göre sivil nesnelerin misilleme hedefi haline getirilmesi yasaktır.

Konuya ilişkin biraz tartışmalara ve örneklendirmelere girmek gerekir ise: Akla gelen bir soru sivil bir yolcu uçağın askeri bir nesne ve hukuka uygun bir hedef olup olamayacağına ilişkindir. 11 Eylül 2001 günü New York'ta bulunan ikiz kulelere yapılan saldırı sonrasında 2 farklı yolcu uçağının da Washington yönünde hızla ilerlemesi sonrası o dönem ABD Başkan Yardımcısı olan Richard Cheney (kendisine bu uçakların düşmanca ilerlemesinin bildirilmesi üzerine) 64 sivil taşıyan American Airlines Flight 77'nin vurulmasını emretmiştir ([http-12](http://12)). Başkan yardımcısının emriyle ilgili sorunlar olmasına rağmen (emir anında silahlı çatışma hukukunun nasıl uygulanacağı ve başkan yardımcısının askeri komuta zincirinde olmaması nedeniyle emri verme yetkisinin olup olmadığı) hedefin durumu açık olup; sivil uçak, kullanımı nedeniyle askeri bir nesne ve hukuka uygun hedef haline gelmiş sayılabilir. Eğer Hava Kuvvetleri önleme görevlileri 77 sefer sayılı uçağı düşürseydi, gemideki 64 masum yolcu Amerikan hükümetince öldürülecekti. Her ne kadar farklı bir şekilde ölseler de, Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından vurulması farklı sonuçlara yol açabilirdi (Gellman, 2018, s.119).

Yasadışı muharip terimi gibi, çift kullanımlı hedef terimi de Cenevre Sözleşmelerinde veya Ek Protokollerde yer almamaktadır. Terim, Protokol'ün 52'nci maddesi 3'üncü fıkrasında tam olarak uymayan nesne sınıfını tanımlamaya yönelik bariz bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu nesneler normalde sivil amaçlara tahsis edilen nesnelerdir ve bunların sivil oldukları varsayımı hemen kabul edilemez (Sassoli vd., 2006, s.57). Çift kullanımlı bir hedef, hem sivil hem de askeri uçakların uçtuğu bir hava alanı gibi hem askeri hem de sivil işlevlere sahip bir hedeftir. Örnekler aynı zamanda elektrik şebekelerini, petrol arıtma tesislerini ve radyo ve televizyon yayın sitelerini de içermektedir (Dinstein, 2002a, s.150). Otoyollar, köprüler, limanlar ve demiryolları bile çift kullanımlı sayılabilir. Sayılanların hepsi hem sivil toplumun hem de silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarına hizmet etmektedir. Bu tür potansiyel askeri nesnelerin birbirine karıştığı

sanayileşmiş/kentleşmiş devletlerde, sivil nüfusa aynı anda zarar vermeden bu hedeflerin askeri etkinliğini etkisiz hale getirmek zordur (Rogers, 1996, s.71).

Düşman başkentinin elektrik güç şebekesinin yok edilmesi, devletin askeri radar sistemini ve iletişim bağlantısını zayıflatacak veya ortadan kaldıracaktır, ancak aynı zamanda şehrin hastanelerine, sivil yerleşimin su tedarik sistemine ve merkezi kanalizasyon tesisine giden elektriği de kesecektir. Silah tesisleri için hidroelektrik enerji üreten ve aynı zamanda içme suyu deposu görevi gören bir barajın askeri bir nesne mi, yoksa kırsal kesimleri sular altında bırakma potansiyeli taşıyan sivil bir tesis mi olduğu; televizyon yayın tesisinin sivillere sivil savunma bilgisi sağlayan sivil bir nesne mi, yoksa askeri güçlere talimat yayınlamak ve propaganda yaymak için kullanılabileceği için hukuka uygun bir hedef mi olduğuna ilişkin sorular akıllara gelmektedir. Orantılılık ve askeri gereklilik, yani askeri operasyonların “yin ve yang”ı bu gibi konularda zor değerlendirmeler haline gelmektedir. Her olay kendi özelinde bu ilkelerle birlikte değerlendirilmeli, bu değerlendirmeye hukuki konular katılmalı ve o zor karar alınmalıdır (Pilloud, 1987, s.636).

1'inci Körfez Savaşı'nın gerçekleştiği 1990 yılında, Bağdat'ın merkezindeki Al Furdos sığınağı önemli bir komuta ve kontrol merkezi, askeri iletişim merkezi ve gizli polis karargahı olmuştur. Açıkça askeri bir nesne olan bu bina, içeride en az askeri personelin bulunduğu gece geç saatlerde ABD uçakları tarafından bombalanmıştır. (West, 2020, s.21) Amerika Birleşik Devletleri'nin bilmediği nokta, geceleri söz konusu sığınak aynı zamanda sığınağa görevlendirilen askeri personelin ailelerinin de ikamet etmesiydi. Saldırıda çoğu sivil 204 kişi öldürülmüştür. Söz konusu saldırı eksik istihbarat verileri ile gerçekleştirilmiş; bir anda orantılılık ilkesi açısından tartışmalı bir konuma gelmiştir. Yalnızca askeri bir nesne olarak bakıldığında sığınağı hedef almak açıkça hukuka uygundu (West, 2020, s.31). O dönemde ABD'nin hedef personeli için mevcut olan bilgiler göz önüne alındığında ve bu bilgiyi destekleyen uydu keşifleri ve kişi istihbaratı ışığında sığınağı hedeflemek doğru bir karar olabilirdi. Yine de Al Furdos olayından sonra Amerikalı planlamacılar Bağdat'ın merkezindeki hedefleri etkili bir şekilde bombalama sınırlarının dışına çıkarılması kararı verilmiştir. Bu kararda bombalama sonrası hayatını kaybeden sivillerin kamuoyunda gündeme gelmesinin ve ölen sayısının 200 civarı olmasının etkili olduğu açıktır (Solis, 2010, s.537).

Çift kullanımlı hedefleme kararları bazen daha kolaydır. Elektrik şebekeleri hakkında Rogers (1996, s.75), 1'inci Körfez Savaşı hakkında şöyle yazmaktadır: *“Modern askeri teçhizatlar, özellikle komuta, kontrol, iletişim ve hava savunma sistemleri için büyük ölçüde elektrik gücüne dayanmaktadır. Bu gücü ortadan kaldırırsanız, düşman ciddi şekilde sakatlanır; kör, lidersiz ve hava saldırılarına karşı savunmasız hale gelir.”* Rogers (1996, s.75)'a göre, savaşın kısa olacağı durumlarda tekrarlanan saldırıların gerekli olmadığı yönündeki öneri gerçekçi değildir ve müttefikler bu açıdan hiçbir risk almama hakkına tamamen sahiptirler. Bu koşullar altında güç kaynakları da askeri hedefler haline gelebilir.

Rogers, daha önce devre dışı bırakılan elektrik tesislerinin tekrar tekrar bombalanmasının askeri bir amaca hizmet etmediği iddiasını reddeder ve amacın açıkça onarımı önlemek ve tesisi faaliyet dışı tutmak olmak olduğunu savunur. Bombardıman uçakları, elektrik hatlarını bozmak ve kısa devre yapmak için alüminyum folyoya benzer şeritler yerleştiren ve onarım süresini arttıran mühimmat atılmasını (elektrik şebekesini tamamen yeniden inşa edilmesine gerek kalmaması da sebebiyle de) da bu kapsamda uygun bulmaktadır (Rogers, 1996, s.76). Dinstein (2002b, s.219) de görüşe katılarak hukuki açıdan bakıldığında, Irak'ın elektrik şebekesinin ikili kullanımının, onun askeri bir hedef olarak tek ve kesin statüsünü değiştirmeyeceğini belirtir.

Al Furdos sığınağını daha fazla bombalamadan muaf kılan silahlı çatışma hukuku kuralları dışında faktörler olduğu gibi, bir elektrik şebekesini saldırıdan muaf tutan faktörler de olabilir. Her vaka kendine özgü olup örnek vermek ise, Müttefik Kuvvet Operasyonu sırasında, 1999'da NATO kuvvetleri Yugoslavya'nın başkenti, Belgrad'daki Sırp Devlet Televizyonu (RTS) ve radyo istasyonu da dahil olmak üzere Sırp hedeflerini bombalamıştır. 10-17 muharip olmayan kişinin ölümüyle sonuçlanan bu saldırı (net sayı kesinleştirilememiştir) ve diğer hava saldırıları, sivil toplum kuruluşlarının Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne çok sayıda resmi şikayette bulunmasına neden olmuştur. Mahkemenin savcısı Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Tüzüğü'nün 18'inci maddesi uyarınca, radyo ve televizyon istasyonunun bombalanması da dahil olmak üzere tüm şikayet ve suçlamaları değerlendirmek üzere bir uzmanlardan oluşan bir komite kurmuştur. Komite nihai raporunda sivil televizyonun büyük ölçüde askeri komuta ve kontrol sistemine bağımlı olduğunu ve askeri trafiğin de sivil sistem üzerinden yönlendirildiğini tanımlayarak bu

tür iletişim sistemlerinin ikili kullanımını vurgulamış; Federal Yugoslavya Cumhuriyeti askeri ve özel polis kuvvetlerinin faaliyetlerini desteklemek için radyo aktarma istasyonları ve vericileri olarak kullanıldığını vurgulayarak bu hedeflerin meşru askeri hedefleri temsil ettiklerini belirtmiştir. Keza NATO da savunmasında bombalamayı RTS'nin sadece propaganda amacı ile kullanılması gerekçesiyle meşrulaştırmıştır.³⁸

Uzmanlar komitesi, yalnızca RTS'nin Sırp propagandasının yayılmasındaki rolüne dayanan bir saldırının sorgulanabilir olması koşuluyla, resmi bir soruşturma yapılmamasını tavsiye etmiştir.³⁹ Radyo ve televizyon tesislerinin hedef alınması yine de tartışmalıdır. ABD'nin tutumu genel olarak bu tür çift kullanımlı tesislerin askeri hedefler olması yönünde olup; bu pozisyon, yayın istasyonlarını askeri hedefler olarak belirten 1954 Lahey Kültürel Varlıklar Sözleşmesi tarafından desteklenmiş ve Heinegg (2002,s.205) bunu desteklemiştir. Ancak Schmitt (2004b, s.69) buna katılmamıştır. Rogers (1997,s.83) da medya istasyonları gibi iletişim araçlarına saldırının orantılılık ilkesi ile bağdaştırılması gerektiğini; bu kapsamda istasyonun haber merkezi olmaktan çok askeri operasyonlarda kullanılarak düşmana fayda sağladığı ve askeri iletişim araçlarının bir parçası haline gelirse hedef olarak alınabileceğini belirtilmiştir.

Sonuç olarak, her ne kadar sivil nesnelerin korunması silahlı çatışma hukukunun önemli kurallarından biri olsa da; sivil nesnelerinin düşman kuvvetleri tarafından askeri amaçlarla kullanılması, kaçınılmaz bir şekilde o nesnelerin korumasının sona ermesine sebebiyet verecektir. Aksi halde taraflar bu kuralı kendi lehlerine çevirmek için her an sivil nesnelerin korunması kuralına sığınarak, her tür nesneyi askeri amaçlarla kullanır hale gelebilirler. Bu durum da saldıran unsuru artık bu kuralı hiç hesaba katmamaya kadar götürebilecektir.

³⁸ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia[Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne Yönelik NATO Bombardıman Harekatı'nı İncelemek İçin Kurulan Komite Tarafından Savcıya Sunulan Son Rapor], paragraf 72.

³⁹ Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia[Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne Yönelik NATO Bombardıman Harekatı'nı İncelemek İçin Kurulan Komite Tarafından Savcıya Sunulan Son Rapor], paragraf 74.

4.3.2. Tıbbi nesneler

Bu kısımda tıbbi nesneler, onların ne biçimde korunduğu anlatılacak, sonrasında bu korumanın sona ermesi usulü incelenecektir.

4.3.2.1. Tıbbi nesnelerin korunması

Bazı istisnalar dışında hem sivil hem de askeri tıbbi nesneler de dahil olmak üzere her türlü tıbbi nesneye saldırmak yasak olup konu Protokol'ün 8,12,21,23'üncü maddelerinde düzenlenmiştir. Tıbbi nesneler şunları içerir:

- Tıbbi amaçlarla kullanılan yapı veya organize diğer birimler (yaralıların, hastaların ve gemi kazazedelerinin aranması, toplanması, taşınması, teşhisi veya tedavisi; hastalıkların önlenmesi için düzenlenen herhangi bir kuruluş ve diğer birim); bu terim özellikle hastaneleri, benzer birimleri, kan nakil merkezlerini, koruyucu hekimlik merkez ve enstitülerini, tıbbi depoları ile bu kuruluşların tıbbi ve ecza depolarını (Tıbbi birimler sabit veya hareketli, kalıcı veya geçici olabilir) ifade eder,
- Tıbbi ulaşım araçları: askeri veya sivil, kalıcı veya geçici, yalnızca yaralıların, hastaların, gemi kazazedelerinin, tıbbi ve dini personelin ve tıbbi malzemelerin kara, su veya hava yoluyla taşınması için tahsis edilen ve çatışmanın taraflarından birinin yetkili makamının kontrolünde bulunan ulaşım araçları;
- Tıbbi malzeme, yani herhangi bir tıbbi ekipman veya malzemeleri ifade eder.

Protokol 12'nci maddesine göre uluslararası bir silahlı çatışmada sivil tıbbi birimlerin ve nakliye araçlarının özel korumadan yararlanabilmesi için:

- Çatışmanın bir tarafına ait olmak;
- Çatışmanın taraflarından birinin yetkili makamı tarafından tanınmak;
- Çatışmanın taraflarından biri tarafından yetkilendirilmek (karşı tarafa bildirimde bulunmak şartıyla) gerekmektedir.

Her ne kadar bahsedilen hususlar Cenevre Sözleşmelerinde yer alsada dahi, kuralların aynı zamanda örf ve adet hukukunda da kendisine yer bulduğu açıktır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.79-86).

4.3.2.2. Korumanın sona ermesi

Protokol 13'üncü maddesine göre tıbbi nesnelere yüklenen koruma zorunludur ve bu tıbbi nesneler düşmana zararlı eylemlerde bulunmak amacıyla insani işlevler dışında kullanılmadıkça koruma sona ermez. Bu gibi durumlarda korumaları ancak bir uyarı yapıldıktan ve uyarı dikkate alınmadıktan sonra sona erebilir. Uygun olduğu ölçüde makul bir süre sınırı verilmelidir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.84). Öte yandan Protokol 20'nci maddesine göre tıbbi nesnelerin misilleme nesnesi haline getirilmesi yasaktır.

Protokol 13'üncü maddesinin 2'nci fıkrasına göre uluslararası bir silahlı çatışmada, tıbbi birimler ve hastanelerle ilgili olarak aşağıda sayılanlar korumanın kaybedilmesine sebebiyet vermeyen (düşmanın haklı sayılabilecek gerekçelerle içinde bulunduğu) durumlardır:

- Sağlık birimi personelinin kendilerinin veya yaralı ve hastaların savunmasında kullanmak için silah taşınması;
- Birimin bir gözcü veya nöbetçi veya bir eskort (silahlı görevlilerin yokluğunda) tarafından korunması;
- Birimde yaralı/hastalardan alınan ve henüz yetkili yere teslim edilmemiş hafif silah ve mühimmatın bulunması;
- Silahlı kuvvetler mensuplarının, diğer muhripler veya sivillerin tıbbi nedenlerden dolayı birimde bulunması durumlarında koruma kaybedilmiş sayılmaz. (Beck ve Henckaerts, 2005, s.84)

4.3.3. Tehlikeli kuvvetler içeren nesneler

Protokol 56'ncı maddesine göre uluslararası silahlı çatışmalarda tehlikeli güçler olarak adlandırılan üç tür hedef, askeri hedef olmasına rağmen saldırılarda korumaya sahiptir. Barajlar, bentler ve nükleer üretim istasyonları gibi tehlikeli güçler içeren iş veya tesisler askeri hedefler olsa bile, eğer bu tür bir saldırı tehlikeli güçlerin açığa çıkmasına ve bunun sonucunda sivil nüfusta ciddi kayıplara neden olabiliyorsa, tehlikeli güçler içeren nesneler saldırının hedefi haline getirilmeyecektir.

Protokol 2'nin 15'nci maddesi, aynı yasağı uluslararası olmayan silahlı çatışmalara da uygulamaktadır.⁴⁰ Ciddi kayıplar terimi, tehlikeli güçlerin serbest bırakılmasından etkilenebilecek yoğun nüfuslu sivil alanların varlığı gibi nesnel unsurlar temelinde iyi niyetle değerlendirilmelidir (Pilloud, 1987, s. 679).

4.3.3.1. Tehlikeli güçler içeren nesnelerin korunması kuralı

Protokol'ün 56'ncı maddesinin 1'inci fıkrasına ve örf ve adet hukukuna göre barajlar, bentler ve nükleer enerji santralleri gibi tehlikeli güçler içeren işler ve yapılar, silahlı çatışma hukuku tarafından özel olarak korunmaktadır. Tehlikeli güçler içeren iş ve tesislere, askeri nesne dahi olsa, tehlikeli güçlerin salınmasına ve bunun sonucunda sivil halk arasında ciddi kayıplara neden olabilecek saldırıların yapılması ve bu yapıların ve işlerin hedef alınması yasaktır.

Benzer şekilde, bu iş ve tesislerin yakınında veya yakınında bulunan askeri nesnelere ve hedeflere, tehlikeli güçlerin açığa çıkmasına ve bunun sonucunda sivil halk arasında ciddi kayıplara yol açması halinde saldırı yapılması veya bunların hedef alınması da yasaktır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.139).

4.3.3.2. Korumanın sona ermesi

Protokol'ün 56'ncı maddesinin 2'nci fıkrası kapsamında saldırıya karşı özel koruma aşağıdaki durumlarda sona erecektir:

- Bir baraj veya set için, yalnızca normal işlevi dışında kullanılması ve askeri operasyonlara düzenli, önemli ve doğrudan destek sağlanması ve bu tür bir saldırının, bu tür bir desteği sona erdirmenin tek uygun yolu olması,
- Bir nükleer elektrik üretim istasyonuna, yalnızca askeri operasyonlara düzenli, önemli ve doğrudan destek sağlayacak şekilde elektrik gücü sağlaması ve bu tür bir saldırının, bu tür bir desteği sona erdirmenin tek uygun yolu olması,
- Bu iş veya tesislerin yakınında veya yakınında bulunan diğer askeri hedefler için, yalnızca bu tür bir desteğin düzenli, önemli ve doğrudan desteklenmesi amacıyla

⁴⁰ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June 1977[8 Haziran 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol 2 olarak isimlendirilecektir.), 15'inci maddesi. <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/475-AP-II-EN.pdf>

kullanılması halinde özel koruma sona erecektir (Green, 2018, s.158). Protokol'ün 56'ncı maddesinin 4'üncü fıkrasında yukarıda tanımlandığı gibi tehlikeli güçler içeren bir nesnenin misilleme nesnesi haline getirilmesi yasaktır.

Tarihten konuya ilişkin örnekler vermek gerekir ise; 2'nci Dünya Savaşı'nda, 16-17 Mayıs 1943 gecesi, her biri bu görev için özel olarak tasarlanmış 9.250 poundluk tek bir bombayla donanmış, yalnızca 20 metre yükseklikte karanlıkta uçan on altı İngiliz Lancaster ağır bombardıman uçağı ve Batı Almanya'nın derinliklerindeki Möhne ve Eder barajlarını aşarak saldırılar düzenlemişlerdir (http-13). On altı bombardıman uçağından sekizi düşürülmüş, ancak hasar alan barajlardan milyonlarca galon su Ruhr vadisine akmıştır. Barajdan 65 km'ye kadar vadi tabanındaki binalar, 50 km'ye kadar olan köprüler de yıkılmıştır. Vadideki yıkım şüphesiz şiddetliydi, su ve elektrik kaynakları ciddi şekilde etkilenmişti.

Saldırı ile Alman ağır sanayisi derin yara almıştır. Bir hafta sonra sular, en azından geçici olarak, 160 kilometre ötedeki Hollanda ve Belçika'ya ulaşmış ve yol üzerindeki sayısız köprü ve setin silinip gitmesine neden olmuştur. Alman siviller de ağır bir bedel ödemiştir. Çoğu kasaba ve köyün büyük kısmı neredeyse tamamen yok olmuştur. Aslında, baskında müttefik savaş esirleri de dahil olmak üzere 1.300 muharip olmayan kişi hayatını kaybetmişti (http-13). Konuya ilişkin bir general Ruhr'un her yerinde şaşırtıcı bir yıkımın yaşandığını bildirmiştir. Bombalama baskınının General ise İngiltere'nin en yüksek savaş cesareti ödülü verilmiştir (http-13). Bu ödül alınması söz konusu saldırının hukuka aykırı mı yoksa meşru mı olduğu tartışmalarını engellememiştir.

Green (2018, s.158) muafiyeti hedef alan günümüzün tehlikeli güçlerinden söz ederek: tamamen sivil amaçlarla kullanılan bu tür tesislere yönelik bir saldırıyı haklı çıkaracak askeri kaygıların sivil nüfusa yönelik büyük risklerden daha ağır basması neredeyse düşünülemez, bu nedenle saldırıların bu tür saldırıların kesinlikle yasak olduğunu ve Protokol'ün 56'ncı maddesinin 2'nci fıkrası hariç olmak üzere, herhangi bir askeri gereklilik iddiasıyla saldırının meşru kılınamayacağını belirtir.

Konuya ilişkin Kalshoven (2007,s.235) Protokol'ün 56'ncı maddesinin 1'inci paragrafında sağlanan özel korumanın, saldırıya karşı koşulsuz bağışıklık anlamına gelmediğini savunur; daha ziyade korumanın, saldırının tehlikeli güçlerin salınmasına

ve bunun sonucunda sivil halk arasında ciddi kayıplara neden olup olmayacağına bağlı olmaya bağlı olarak devam edeceğini belirtir.

Kavramın subjektif ve esnek olması nedeniyle askeri gereklilik temelinde istisnalar yapılabiliyorsa, bunun komutanlara kurala uymak yerine istisnayı kullanma konusunda kayda değer bir takdir yetkisi bıraktığı makul bir şekilde iddia edilebilir (Solis, 2010, s.529).

Diğer bir konu ise hava savunma veya füze savunma silahları gibi savunma silahlarının, tehlikeli güçlerin bulunduğu tesisleri savunmak için kurulabilmesidir. Bu, komutanlar için oldukça karmaşık değerlendirmelere yol açmaktadır. Savunma silahlarını diğer askeri hedeflerden ayırt edebilmeleri ve bu silahların saldırı amaçlı kullanımlarını savunma amaçlı kullanımlarından ayırt edebilmeleri gerekmektedir (Kalshoven, 2007, s.236).

ICRC ise konuya ilişkin: *“En yüksek insani çıkarların söz konusu olduğu bu gibi durumlarda, onları korumadan mahrum etme kararının yalnızca yüksek askeri düzeyde alınabileceği vurgulanmalı”* görüşünü belirtmektedir (Pilloud vd., 1987, s.670).

ICRC’nin uluslararası örf ve adet hukuku çalışması, barajların, setlerin ve nükleer üretim istasyonlarının muafiyetinin geleneksel hukuk olduğunu göstermektedir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.139). Ancak Solis çalışmanın destekleyici metninin geçici olduğu ve bir bakıma ikna edici olmadığını belirtir (Solis, 2010, s.530). Öte yandan bunun örf ve adet hukuku olduğu yönündeki anlaşmazlık bir yana açık olan şu ki, Protokol’ün 56’ncı maddesine rağmen, tehlikeli güçler içeren tesislere, özellikle de hafif bir askeri kullanıma sahip olsalar bile, saldırılar için hatırı sayılır bir alan kalmaktadır (Dinstein, 2004, s.173).

4.3.4. Sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilmez nesneler

Bu kısımda sivil nüfusun hayatta kalması için vazgeçilemez nesnelere ilişkin yasak anlatılıp bu korumanın nasıl sona erebileceği anlatılacaktır.

4.3.4.1. Sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelere saldırı yasağı

Protokol’ün 54’üncü maddesine ve örf ve adet hukukuna göre sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelere, (örneğin gıda, gıda üreten tarım alanları, mahsuller, hayvancılık, içme suyu tesisat ve malzemeleri, sulama işleri) sivil nüfusa veya karşı tarafa geçim değeri sağlamak için, sivilleri aç bırakmak, onların

uzaklaşmasına neden olmak veya başka herhangi bir sebeple bunları engellemek amacıyla hedef almak, saldırmak, yok etmek, ortadan kaldırmak veya işe yaramaz hale getirmek yasaktır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.189).

4.3.4.2. Korumanın sona ermesi

Protokol'ün 54'üncü maddesinin 3'üncü fıkrasına göre sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesneler aşağıdaki durumlarda saldırılara karşı korunmaz:

- Sadece silahlı kuvvetlerin geçimini sağlamak için kullanılması;
- Doğrudan askeri hareketi desteklemek için kullanılmasıdır. (ancak sivil nüfus bu şekilde açlığa mahkum edilemez veya göç etmeye zorlanamaz).

Protokol'ün 54'üncü maddesinin 5'inci fıkrasına göre uluslararası silahlı çatışmada, çatışmanın tarafı, kendi kontrolü altında bulunan kendi topraklarında, gerektiğinde sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelere saldırmama, yok etmeme, kaldırmama veya işe yaramaz nesneler haline getirmeme yükümlülüğünü askeri gereklilikten dolayı ihlal edebilir. Öte yandan kendi topraklarının düşman kontrolü altında olan kısmında bu tür bir yıkım yapamaz. Aynı şekilde işgal altındaki topraklarda da böyle bir yıkım yapamaz. Protokol'ün 54'üncü maddesinin 4'üncü fıkrasına göre keza sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelerin misilleme hedefi haline getirilmesi yasaktır.

4.3.5. Doğal çevre

Silahlı çatışma hukuku doğal çevreyi koruyan özel hükümler içermektedir. Bu korumalar, yalnızca sivil halkın savaşın etkilerinden korunması, silahlı çatışma sırasında ve sonrasında gereksiz acıların en aza indirilmesi açısından değil, aynı zamanda doğal çevrenin korunması açısından da önemlidir.

Protokol 55'inci maddesinin 1'inci fıkrasına göre konuya ilişkin kurallar iki kategoriye ayrılır: askeri hedeflere yönelik saldırıların doğal çevre üzerindeki tesadüfi etkilerini en aza indirmeyi amaçlayan kurallar ve doğal çevreye hedef olarak yapılan saldırıları kısıtlayan kurallar.

ICRC Şerhi'nde "doğal çevre" terimi "sivil nüfusun ve canlı organizmaların yaşamını, gelişmesini ve hayatta kalmasını etkileyen dış koşullar ve etkiler" veya başka bir deyişle

“canlılar ve cansız çevreleri arasındaki ayrılmaz ilişkiler sistemi” olarak tanımlamıştır (Pilloud vd., 1987, s.662).

4.3.5.1. Doğal çevreye yönelik saldırılara ilişkin kısıtlamalar

Yukarıda bahsedildiği gibi askeri bir amaç olmadığı sürece, doğal çevrenin hedef alınması yasaktır. Keza zorunlu askeri zorunluluklar gerektirmediği sürece doğal çevrenin herhangi bir kısmının tahrip edilmesi de yasaktır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.143).

Protokol’ün 55’inci maddesinin 1’inci fıkrasına göre doğal çevreye yaygın, uzun vadeli ve ağır zarar vermesi amaçlanan veya beklenebilecek bir saldırıda bulunulması yasaktır.

Beklenen somut ve doğrudan askeri avantaja göre aşırı derecede doğal çevreye tali zarar vermesi beklenen bir askeri nesnenin hedef alınması yasaktır. Keza askeri operasyonlar sırasında çevreyi yaygın, uzun vadeli ve ağır hasarlara karşı korumak için mümkün olan her türlü önlem alınmalıdır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.147). Protokol’ün 55’inci maddesinin 2’nci fıkrasına göre misilleme yoluyla doğal çevreye saldırmak yasaktır.

ABD-Vietnam çatışmasında bambu, üzerinden geçen ABD askerlerinin ayaklarına saplamak için kamufle edilmiş deliklere yerleştirilen keskinleştirilmiş punji kazıklarının yapımında yaygın olarak kullanılmıştır. Bambu bahçelerinin sıklıkla bu nedenle kullanılması buraların askeri nesne veya hukuka uygun hedefler haline gelmesini mümkün kılmamaktadır. Bunların yok edilmesi ne askeri harekata etkili bir katkı sağlayacak ne de kesin bir askeri avantaj sağlayacaktır. Her durumda doğal çevrenin etkinliği tartışılmaz bir biçimde korunmaktadır.⁴¹ Protokol 35 ve 55’inci maddeleri savaşta, doğal çevrenin yaygın, uzun vadeli ve ciddi hasara karşı korunmasına dikkat edileceğini düzenlemiştir.

Protokol’ün çevrenin korunmasına ilişkin kuralları, yani 35 ve 55’inci maddeleri, yalnızca askeri hedeflere yönelik saldırıların çevreye verebileceği izin verilen tali hasarı sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda çevrenin kendisinin askeri bir hedef oluşturması durumunda izin verilen saldırıları da sınırlandırmaktadır (Bothe, 2002, s.181).

⁴¹ U.N. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques[Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri veya Herhangi Bir Diğer Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına Dair Sözleşme] (1976), 1’inci maddesi. [https://disarmament.unoda.org/en/mod/#:~:text=States%20parties%20undertake%20not%20to,State%20party%20\(article%20I\).](https://disarmament.unoda.org/en/mod/#:~:text=States%20parties%20undertake%20not%20to,State%20party%20(article%20I).)

Çevreyi hedef olarak almanın askeri avantajı, belli bir bölgenin sürekli ateş altında tutulmasıyla düşmanın o bölgeye girmesinin engellenmesi olabilir. Ancak çevreye yönelik bir saldırı, yalnızca ortaya çıkan veya beklenen zararın “yaygın, uzun vadeli ve şiddetli” olması durumunda hukuka aykırıdır (Bothe, 2002, s.181).

Çevresel saldırılar yalnızca hasarın yaygın, uzun vadeli ve şiddetli olacağının öngörüldüğü durumlarda yasaktır. Orantılılık, çevrenin ikincil olarak zarar görebileceği durumlarda dikkate alınması gereken bir husustur. Uluslararası Adalet Divanı bir görüşünde “*Devletler, meşru askeri hedeflere ulaşmada neyin gerekli ve orantılı olduğunu değerlendirirken çevresel hususları dikkate almalıdır.*” şeklinde bildirmiştir.⁴²

Ancak “özen gösterme” ve “çevresel hususlar”, çevreyi etkileyebilecek tüm hedeflemelerin hariç tutulmasıyla aynı şey değildir. Bu hükümler, nükleer denizaltılar veya süper tankerler gibi belirli türdeki askeri hedeflerin meşru hedef olmasını otomatik olarak engellemediği gibi, belirli savaş araçlarının kullanımını da otomatik olarak engellemez. Bu hedeflere saldırmanın etkilerinin veya bunları kullanmanın yollarının dikkate alınması gerekmektedir (UK Ministry of Defence, 2004, s.76). Asıl niyetlerine rağmen, Protokol’ün 35 ve 55’inci maddeleri teamül hukuku kuralları sayılmazlar (Solis, 2010, s.525). Askeri gereklilik ve orantılılık hususları karşılandığı sürece, düşmanın askeri amaçları için kullanılması halinde, bin yıllık sekoya ağaçlarından oluşan bir koru veya batması anlatılamayacak kadar çevresel hasara yol açacak bir süper tanker hedef alınabilir.

4.3.6. Kültürel varlıklar

Bu alt bölüm, kültürel varlıkların korunmasına ilişkin rejimi ve onlara karşı getirilen kısıtlamaları anlatmaktadır. Kültürel varlıklar uluslararası hukuk tarafından korunmaktadır. Protokol’ün 53’üncü maddesine göre göre çatışmanın taraflarından her birinin kültürel varlıkla ilgili yükümlülükleri vardır ve kültürel varlığa yönelik saldırılar sınırlandırılmıştır.

Lahey Sözleşmesi 1’inci maddesine göre “kültürel varlık”, her halkın kültürel mirası açısından büyük öneme sahip olan, aşağıdaki gibi taşınır veya taşınmaz varlıkları ifade eder:

⁴² International Court of Justice (ICJ), The Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons (Nuclear Weapons Advisory Opinion)[Nükleer Silahları Kullanmanın Hukukiliğine İlişkin Görüş], (1996), 30’uncu paragrafi. <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/7646.pdf>

- Mimarlık, sanat veya tarih anıtları; arkeolojik alanlar; bir bütün olarak tarihi öneme sahip bina grupları; sanat eserleri; sanatsal, tarihi veya arkeolojik öneme sahip kitaplar ve diğer nesneler; bilimsel koleksiyonlar; ve önemli kitap veya arşiv koleksiyonları;
- Silahlı bir çatışma sırasında kültürel varlıkları barındırmaya yönelik müzeler, büyük kütüphaneler, arşiv depoları ve sığınaklar gibi asıl amacı taşınır kültürel varlıkları korumak ve/veya sergilemek olan binalar;
- Büyük miktarda taşınmaz kültür varlığını barındıran merkezler kültürel varlıklar olarak nitelendirilebilir.⁴³

4.3.6.1. Kültür varlıklar: saldırılara ilişkin genel kısıtlamalar

Din, sanat, bilim, eğitim veya hayır amaçlı binalara ve tarihi eserlere zarar vermemek için askeri operasyonlarda özel dikkat gösterilmelidir. Her halkın kültürel mirası açısından büyük öneme sahip olan mülkler, askeri zorunluluklar gerektirmedikçe saldırıların hedefi olmamalıdır (Beck ve Henckaerts, 2005, s.127).

Cenevre Sözleşmelerine Ek I veya II Protokolü kapsamındaki silahlı çatışmalarda Protokol 53'üncü maddesine göre aşağıdaki eylemler yasaktır:

- Halkların kültürel veya manevi mirasını oluşturan tarihi anıtlara, sanat eserlerine veya ibadet yerlerine saldırmak;
- Bu tür nesneleri askeri çabaları desteklemek için kullanmak
- Bu tür nesneleri misilleme nesnesi haline getirmek yasaktır.

Bu hükümlerin aşağıda belirtilen hükümlerle Lahey Sözleşmesi hükümleri arasında farklılıklar bulunmakla birlikte Lahey Sözleşmesi hükümleri ayrı bir tez konusu olabileceği için çalışmada incelenmeyecektir.

4.3.6.2. Korumanın sona ermesi

Her halkın kültürel mirası için büyük önem taşıyan mülkler, askeri zorunluluklar gerektirmediği sürece, onu yok edilmeye maruz bırakabilecek bir amaç için

⁴³ Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict.(Lahey Sözleşmesi olarak anılacaktır.) The Hague, 14 May 1954.[14 Mayıs 1954 tarihli Lahey Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mülkiyetin Korunmasına Dair Sözleşmesi[1'inci maddesi. <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/400-IHL-60-EN.pdf>

kullanılmamalıdır; aski halde bu tarz hareket ve eylemler korumanın sona ermesine sebebiyet verebilir ve karşı taraf askeri gereklilik ilkesi gereğince söz konusu nesneye karşı hedefleme yapabilir. Örneğin, askeri zorunluluk gerektirmedikçe, tarihi bir dini yapı silah depolamak için kullanılamaz; çünkü bu silahlar askeri hedeflerdir ve dini yapıda bu silahların bulunması, onu meşru bir askeri hedef haline getirebilir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.139).

4.3.7.Korunan bölgeler

Protokol'ün 59'uncu ve 60'ıncı maddelerine göre silahlı çatışmanın tarafları karşılıklı olarak anlaşma yoluna giderek (karşılıklı anlaşmanın istisnası 3'üncü madde olmak üzere) aşağıda belirtilen bölgelerin ve konumların korunan bölge olarak tanınmasını sağlayabilirler:

- Yaralıları, hastaları ve sivilleri düşmanlıkların etkilerinden korumak için korunan bölgeler, örneğin: Hastane bölgeleri, hastane ve güvenlik bölgeleri, nötrleştirilmiş bölgeler;
- Askerden arındırılmış bölgeler;
- Tek taraflı olarak da ilan edilebilen savunmasız bölgelerdir.

Tüm silahlı çatışmalarda korunan bölgeler oluşturulabilir ve üzerinde anlaşmaya varılabilir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.120). Korunan bölgenin tanınmasını öngören anlaşma genellikle korunan bölgeye saldırı yapılmasının ve/veya askeri operasyonların genişletilmesinin yasak olduğunu şart koşar. Protokol 59'uncu maddelerine göre bu tür anlaşmalar genellikle korunan bir bölgenin saldırılara karşı korumasını kaybettiği koşulları da belirtir. Komutanların, bu bölgelere yönelik hedefleme ve askeri operasyonlara ilişkin karar verebilmesi için, hareket bölgelerindeki tüm korunan bölgelerin varlığını, yerini ve korunmasına/korunmasının kaybolmasına ilişkin anlaşmaları bilmesi gerekmektedir (ICRC, 2012, s.172).

4.3.7.1. Askerden Arındırılmış Bölge

Protokol'ün 60'ıncı maddesine göre askerden arındırılmış bölge, çatışmanın herhangi bir tarafının işgal edemeyeceği veya askeri amaçlarla kullanamayacağı bir alandır. Askerden arındırılmış bölgeler, bölgenin sınırlarının yanı sıra denetim araçlarını da belirleyen anlaşmalarla oluşturulur.

Protokol'ün 60'ıncı maddesi 3'üncü fıkrasına göre askerden arındırılmış bölgelerin genellikle aşağıdaki koşulları yerine getirmesi gerekir:

- Tüm muhاریplerin yanı sıra mobil silahlar ve mobil askeri teçhizatın da tahliye edilmesi;
- Sabit askeri tesisler veya kuruluşların hiçbir şekilde düşmanca kullanılmaması;
- Yetkililer veya halk tarafından hiçbir düşmanlık eyleminin gerçekleştirilmemesi;
- Askeri çabalarla bağlantılı tüm faaliyetlerin durdurulmasıdır.

Tarafların mutabakatı halinde, askeri operasyonların askerden arındırılmış bölgelere genişletilmesi yasaktır. Protokol'ün 60'ıncı maddesinin 1 ve 2'nci fıkralarına göre tarafların anlaşması şartıyla bölgenin askeri operasyonların yürütülmesine ilişkin amaçlarla kullanılması veya bölgenin statüsünün tek taraflı olarak iptal edilmesi de yasaktır.

4.3.7.2. Savunmasız Bölge

Protokol 59'uncu maddesinin 7'nci fıkrasına ve örf ve adet hukukuna göre savunmasız bir bölge (veya açık şehir), silahlı kuvvetlerin temas halinde olduğu bir bölgenin yakınında veya içinde yer alan ve silahlı çatışmaya karşı taraf tarafından işgale açık olan yerleşim yeridir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.119).

Protokol'ün 59'uncu maddesinin 2'nci fıkrasına göre silahlı çatışmanın tarafı, aşağıdaki koşulların tamamını karşılaması koşuluyla, tek taraflı olarak bir bölgenin savunmasız bölge olduğunu beyan edebilir:

- Tüm muhاریplerin yanı sıra mobil silahlar ve mobil askeri teçhizatların da tahliye edilmesi;
- Sabit askeri tesisler veya kuruluşların hiçbir şekilde düşmanca kullanılmaması;
- Yetkililer veya halk tarafından hiçbir düşmanlık eylemi gerçekleştirilmemesi;
- Askeri operasyonları destekleyici hiçbir faaliyetin yapılmamasıdır.

Alternatif olarak, silahlı çatışmanın tarafları, yukarıda sıralanan koşulları karşılamayan, savunulmayan bölgelerin kurulması konusunda anlaşabilirler. Protokol'ün 5'inci fıkrasına göre anlaşma, savunulmayan bölgenin sınırlarını mümkün olduğunca kesin bir şekilde tanımlayacaktır.

Savunmasız bir bölgeye saldırmak yasaktır. Protokol'ün 59'uncu maddesinin 7'nci fıkrasına göre savunmasız bir bölge, yukarıda listelenen gerekli koşullardan birini veya onu kuran taraflar arasındaki anlaşmada belirtilen koşullardan birini yerine getirmeyi bırakırsa, savunulmayan bölge statüsünü kaybeder. Ancak bölge, askeri bir hedef haline gelmediği sürece saldırılara karşı korumadan yararlanmaya devam eder (Beck ve Henckaerts, 2005, s.119).

Komutanların, kendi operasyon alanlarında savunulmayan mevkiilerin varlığı ve yerleri ile bu mevkiiler anlaşmayla kurulduğunda, savunulmayan mevki statüsünün kaybına ilişkin anlaşmanın şartlarını bilmeleri gerekmektedir (ICRC, 2012, s.173).

Mümkün olduğu ölçüde, silahsızlandırılmış bölgeler ve savunulmayan bölgeler, taraflar arasında mutabakata varılan özel amaçlı, ayırt edici bir işaretle işaretlenmelidir. Protokol'ün 59'uncu maddesinin 5'inci fıkrası ve 60'ıncı maddenin 6'ncı fıkrasına göre işaretler açıkça görülebilecek yerlere (örneğin havadan ve karadan) ve özellikle bölgelerin çevre ve sınırlarına ve otoyollara asılmalıdır.

Ayrıca yaralıları, hastaları ve/veya sivilleri korumaya yönelik bölgeleri belirleyen anlaşmaların, tarafların bu bölgeleri kızıl haç, kızıl ay veya kırmızı kristal amblemle (yalnızca yaralı, hasta ve sağlık görevlilerini içeren bölgeler için) veya üzerinde anlaşmaya varılan başka bir işaret (sivillerin bulunduğu bölgeler için) ile işaretlemesi gerektiği tavsiye edilmektedir (Beck ve Henckaerts, 2005, s.121).

5. HEDEFLEME SÜRECİ VE BİR VAKA ÇALIŞMASI: NATO HEDEFLEME KONSEPTİ

İnsan güdöleri ve fiilleri çoğu zaman belli kurallar altında faaliyet gösterilmeye yönlendirilir. Burada amaç yeteneklerin daha doğru ve uygun kullanılması, daha akılcı hareket edilmesinin sağlanmasıdır. Keza savaşlarda ve askeri faaliyetlerde neredeyse her hareket bir kurala bağlanmış; olası sorunlar ve hukuka aykırı fiiller engellenmeye çalışılmıştır. Bu ulusal seviyede olduğu gibi uluslararası seviyede de kendini gösterir.

Sürekli değişen bir askeri ortamda, bilginin gücü görevin başarılması için kritik hale gelir. Askeri güçler farklı durumlarda harekete hazır olmalı ve karar verme süresini kısaltmak için komutanların eğitilmelidir. Stratejik düzeyde verilen rehberlik ile taktik düzeyde görev başarısı arasındaki bağlantı, hedeflere ulaşılmasına yol açan iyi yapılandırılmış farklı türde süreçlere ve oluşturulmuş normlara dayanmaktadır.

Askeri kuvvetler hedefleme kararları alırken katı protokoller uygulamaktadır. Bu protokoller zamanla oluşur, gelişir ve olgunlaşır; çatışma koşullarına göre değişir ve nadiren uzun süre statik kalırlar. Havacılık kullanımında hedefler planlı veya dinamik olabilir.⁴⁴ Planlı hedefler, operasyon alanında var olduğu bilinen ve bir hava görev emri⁴⁵, görev tipi emri veya ateş destek planına uygun olarak saldırıya uğrayan hedeflerdir (Schmitt, 2005, s.450). Dinamik hedefler ise normal hedefleme sürecine dahil edilmeyerek veya saldırı için seçilmeyerek yakın zamanda tanımlanmamış hedeflerdir (Schmitt, 2005, s.451). Planlı hedefler hassas saldırıya genel olarak planlanmayanlardan daha elverişlidir. 1991 yılında Çöl Fırtınası Operasyonu'nda hava görev emri, hava operasyonları ilerlediğinde yetersiz hale gelmiş, mobil hedeflerin vurulması daha önemli hale gelmiş ve zamanla dinamik hedeflemeler artmıştır (United States Department of Defense, 1992, s.103). Başka bir deyişle, bir hava görev emri aniden oluşan fırsat hedeflerine uygun olmayıp daha çok planlı ve durağan, yeri değişmeyen hedeflere karşı saldırıların icra edilmesine zemin hazırlar (Solis, 2010, s.530).

Hedefleme prosedürlerinde tali hasar birincil hedefleme endişesidir. Buna Mart-Haziran 1999 arasında NATO tarafından Sırbistan'ı Kosova'dan geri çekilmeye zorlamak amacıyla Sırp sivil ve askeri altyapısına düzenlediği bombalı saldırılarla sürdürülen

⁴⁴ Detaylı bilgi için 5.2.3.1.2. kısma bakınız.

⁴⁵ İngilizce "air task order (ATO)" olarak isimlendirilmektedir.

Müttefik Kuvvet Operasyonu örnek olarak verilebilir. Operasyonun Amerikan unsurları, hassasiyetleri nedeniyle sahada onaylanmayan hedefler için karmaşık bir tali hasar analizi kullanmıştır (Dalton, 2002,s.464). Önemli sivil kayıp potansiyeli içeren önerilen hedefler Pentagon'a iletilmiş, istihbarat bölümü hedefin bağımsız bir değerlendirmesini yapmış, istihbarat bölümü hedefi içeren sunumları kullanarak gerekli görülmesi halinde yüksek rütbeli generallere bilgi vermiştir. Bu sürecin tamamında tahmini tali hasar hesaplaması⁴⁶ yapılmış, hem muharip hem muharip olmayanları içeren tahmini kayıp tespit edilmiş, ve uygulama büyük önem arz ederek dikkate alınmıştır (Dalton, 2002,s.464).

Tüm bu süreçler, özellikle karar verme sürecini kolaylaştırmak için tasarlanmış sistemler, doktrinler ve kurallar bütünü tarafından desteklenir. Bunlar, savaşın her aşamasından sonra dost ve düşmanın yetenekleri hakkında komutana gerekli tüm bilgileri sağlamak için hesaplama yapmak ve devamında birlikleri bu yönde yönetmek için kullanılan temel araçlardır.

Bu kurallar bütünü, sistemleri ve doktrinleri denemek ve etkinliğini arttırmak için hukuk danışmanlarının da rol aldığı bilgisayar destekli tatbikatlar en etkili yoldur. Bu tür tatbikatlar çoğunlukla NATO birimlerini eğitmek için kullanılır ve personele sadece kademeler arasında toplu eğitim değil, aynı zamanda NATO'nun kendi karargahlarında yürütülen süreçler konusunda da eğitime şansı verir. Bu şekilde her yapının performansı ve organizasyon içindeki entegrasyonu da değerlendirilebilir.

Hedefleme hücrelerinde ve karar aşamalarında hukuk danışmanının rolü/sorumluluğu uluslararası silahlı çatışma hukuku ve diğer her türlü ilişkili hukuk dalı ile alakalı gerekçeli tavsiyelerde bulunmaktır. Gerekçeli tavsiyeler vermek için hukuk danışmanı söz konusu hukuk dallarını iyi bilmeli, diğer kısıtlamaların farkında olmalı, askeri ve siyasi hedefleri anlamalı, hedeflere ulaşma yöntemlerine aşina olmalı ve son olarak, bir hedef veya hedefler dizisi üzerinde sentez yapma ve öneride bulunma yeteneğini haiz olmalıdır. Hukuk danışmanları, önerilen güç kullanımının silahlı çatışma hukukuna savaş uyup uymadığı konusunda tavsiyelerde bulunur ve bunu hem kısıtlama hem de güç kullanma hakkı konularına değinerek yaparlar. Ancak son karar her zaman komutanın olacak olup hukuk danışmanları hedefleri onaylamaz veya vurulmasına karar vermezler (Schmitt, 2005, s.451).

⁴⁶ İngilizce "Collateral Damage Estimation (CDE)" olarak isimlendirilmektedir.

Çalışmada hedeflemeye hakim olması gereken temel ilkeler, hedeflemeye konu olabilecek kişiler ve nesneler incelendikten sonra bu kuralların uygulamaya aktarılması sonucu oluşacak hedefleme sürecine, bunun aşamalarına ve nasıl uygulandığına eğilmek gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın 5'inci kısmında önce NATO incelendikten sonra NATO'da stratejik düzeyde hedefleme, operasyonel düzeyde hedefleme ve NATO Hedefleme Konsepti aşamaları NATO Müşterek Hedefleme Doktrini kapsamında incelenecektir⁴⁷ (http-14).

5.1.NATO

NATO 2'inci Dünya Savaşı sonrası oluşan iki kutuplu dünyada Sovyetler Birliği kaynaklı ve potansiyeli büyük olan tehditlere karşı; ekonomik ve siyasi çıkarları birbirinden farklı olan ülkeler tarafından bir reaksiyon olarak (her ne kadar kuruluş antlaşmasında amacı bu olarak belirtilmese dahi) kurulmuştur (http-15). Bu uluslararası örgüt/ittifak, Soğuk Savaşı'n ve Sovyetler Birliği tehdidinin sona ermesi ile birlikte ilk kuruluş amacını dönemin şartlarına uyarlayarak üye devletler ve dost devletler arasında siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda işbirliğini öngören bir örgüt haline gelmiştir (Özbölük, 2019, s.67).

NATO, üye devletlere gelebilecek saldırıları önlemeyi amaçlayan bir askeri ittifak olduğu gibi siyasi, sosyal ve ekonomik alanlarda işbirliğini öngören de bir örgüttür (Dönmez, 2010, s.97). Buna sebep olan en önemli husus örgütün çok uluslu yapısıyla beraber kurulan askeri ve sivil teşkilat yapısı, çalışma usulleri ve oluşan bilgi birikiminin bir bütün halinde kurumsal bir hafıza yaratarak üye ülkeler tarafından sıkı bağlar yaratılmasına vesile olmasıyla oluşan kültür ortamıdır. Burada her üye ülkenin eşit oy hakkına ve yaptırım gücüne sahip olarak (o dönem uygulaması fazla görülmeyen) devletlerin egemen eşitliği ilkesinin bilfiil uygulanması da önemli rol oynar (Dönmez, 2010, s.97).

⁴⁷ NATO, (2021). Nato Standard Ajp-3.9 Allied Joint Doctrine For Joint Targeting [NATO Müşterek Hedefleme Doktrini] <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/list-promulg>. Söz konusu Doktrinin gizlilik derecesi bulunmamakta ve NATO'nun NSO sitesinde herkese açık halde yayınlanmıştır. Bu kapsamda herhangi bir gizli doküman kullanılmamıştır.

5.1.1. NATO'nun teşkilat yapısı

Kendini bir askeri ve siyasi kurum olarak tanımlayan, esas amacının üye ülkelerin siyasi ve askeri alanda güvenliklerini korumak olduğunu belirten NATO'nun yapısı sivil, askeri ve değişik destek unsurlarından oluşmaktadır (http-16).

NATO sivil yapılanması NATO Karargâhı, Kuzey Atlantik Konseyi (NAC), Nükleer Planlama Grubu , Uluslararası Personelden oluşmaktadır. Uluslararası Personel ise Özel Ofis, Harekat Dairesi Başkanlığı, Politik ve Güvenlik İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Savunma Politika ve Planlamaları Dairesi Başkanlığı, Güvenliğe Yönelik Sorunlar Dairesi Başkanlığı, , Kamu Diplomasisi Başkanlığı, Müşterek İstihbarat ve Güvenlik Dairesi Başkanlığı , Savunma Yatırımları Dairesi Başkanlığı, Maliye Dairesi Başkanlığı ve Karargâh Güvenlik Dairesi Başkanlığı birimlerinden oluşmaktadır (http-17). Sivil yapılanmanın tamamı Belçika/Brüksel'de konuşludur.

Askerî yapılanma ise Askerî Komite ve buna bağlı Uluslararası Askerî Personelin oluşturduğu Plan ve Politika Dairesi, İstihbarat Dairesi, Harekat Dairesi, , Bölgesel Güvenlik ve İş Birliği Dairesi, NATO Harekat Merkezi, Lojistik İkmal Dairesi, , Karargâh Muhabere Kontrol ve Danışmanlık Dairesi, Maliye Bütçe Dairesi, Ortak Ülke Temsilcileri, NATO Cinsiyet Ayrımcılığını Önleme Komitesi'nden oluşmaktadır (http-18).

NATO Karargahında Askerî Komite'ye bağlı bu yapıya ilave olarak stratejik düzeyde iki komutanlık bulunmakta olup; bunlardan ilki, Müttefik Harekat Komutanlığı (Allied Command Operations, ACO) Belçika/Mons'da konuşludur. Bu komutanlığa bağlı olan operatif seviyedeki üç müşterek harekat komutanlığından birisi Hollanda/Brunssum'da diğeri İtalya/Napoli'de, sonuncusu da Norfolk/ABD'de konuşlu bulunmaktadır. ACO'ya bağlı taktik seviyede ünitelerden Kara Unsur Komutanlığı da Türkiye/İzmir'de, Deniz Unsur Komutanlığı İngiltere/Northwood'da, Hava Unsur Komutanlığı Almanya/Ramstein'da, Müşterek Lojistik Destek Komutanlığı da Ulm/Almanya'da bulunmaktadır. Öte yandan bu komutanlığa bağlı ancak NATO Kuvvet Yapısı içerisinde 9 adet kolordu düzeyindeki Süratli İntikal Kolordu Komutanlığı da görev yapmaktadır. Avrupa Müttefik Harekat Komutanı, (Supreme Allied Commander Europe, SACEUR) komutasındaki bu birliklere NATO Ani Deniz Müdahale Gücü, Havadan Erken İkaz Görev Grubu ile Deniz Görev ve Destek Gücü de eklenmiştir (http-18).

Askerî yapının diğerk stratejik düzeydeki müşterek komutanlığı da ABD/Norfolk’da konuşlu Müttefik Dönüşüm Komutanlığı (Allied Command Transformation, ACT) dir. (http-19) ACT’ye bağılı olarak da Müşterek Eğitim Merkezî Polonya/Bydgoszcz’de, Müşterek Harp Merkezi Norveç/Stavanger’de, , Deniz Eğitim Mükemmeliyet Merkezî Yunanistan/Crete’de, Müşterek Alınan Dersler Merkezî Portekiz/Lizbon’da, NATO Okulu ise Almanya/Oberammergau’da konuşlanmıştır (http-20).

5.1.2. NATO’nun hukuki kişiliğı

NATO’nun tüzel kişiliğı temelde NATO tarafından icra edilen askeri operasyonlar (barışı destekleme, barışa zorlama operasyonları vb.) sırasında NATO ve personelinin sorumluluğı ile ilgilidir. Uluslararası tüzel kişilik olmadan NATO, operasyonları yürüten personelinin fiil ve hareketlerinden sorumlu tutulamaz (Nachama, 2013, s. 163).

5.1.2.1. Nato’nun tüzel kişiliğıne ilişkin eleştiriler

Uluslararası tüzel kişilik kavramı hakkında çok az içtihat vardır. 1949’da Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen kararda, BM’nin hukuk kişiliğı hakkında bir görüş oluşturulmasına rağmen, bunun nasıl belirlendiğı konusu muğılak bırakılmıştır⁴⁸. Bu durum, tüzel kişiliğın nasıl kazanıldığını dair çeşitli teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Doktrinde iki ana akım teori var olup, her ikisi de uluslararası tüzel kişiliğın var olmasının nasıl belirlenebileceğine dair açıklamalar yapan, ancak eleştiriler de alan öznel teori ve nesnel teori şeklinde adlandırılan teorilerdir. Her iki teoriyi uzlaştıran varsayımsal teoriye göre, bir uluslararası örgütün ancak uluslararası tüzel kişilik temelinde açıklanabilecek fiilleri gerçekleştirmesi durumunda uluslararası tüzel kişiliğının var olduğı düşünülebilir (Klabbers, 2002, s. 55). Bir uluslararası kuruluşun uluslararası tüzel kişiliğın tüm belirtilerini göstermesi gerekli değildir. Eğer durum böyle olsaydı, neredeyse hiçbir uluslararası örgüt uluslararası hukukta böyle bir statüye sahip olmazdı (Nauta, 2018, s. 100).

NATO’nun uluslararası düzeyde tüzel kişiliğının var olduğı temelinde hareket etmediğini bu nedenle hukuk kişiliğının olmadığını savunan yazarlar bulunmaktadır. Bu

⁴⁸ Uluslararası Adalet Divanı’nın 1949 tarihli “Birleşmiş Milletler Hizmetinde Yaşanan Yaralanmaların Tazminatı” raporu. S.174.

konuda sıklıkla kullanılan örnek, ABD'nin (NATO yerine) Çin'in NATO'nun Kosova'ya müdahalesi sırasında uğradığı zararı tazmin etmesidir. (Nauta, s.100) NATO'nun uluslararası tüzel kişiliğini inkar eden diğer argümanlardan biri ise, NATO'nun kararlarını konsensüs ile almasıdır. Öte yandan NATO'nun ilk yıllarında ve Soğuk Savaş sırasında NATO'nun eski Sovyetler Birliği'ne karşı statik savunma operasyonları, üye devletlerden ayrı özerk bir rol gerektirmemesi; üye devletlerin, bağımsız olarak askeri planlar tasarlaması ve bunları birbirleriyle koordine etme konusunda tam yetkinliğe sahip olması da NATO'nun tüzel kişiliğinin varlığı konusunda eleştiri noktalarındandır. Bu konuda, 1952'de NATO askeri güçlerini entegre eden SACEUR'un kurulması bir dönüşümün başlangıcı olmuş, belli çalışmalar sonrasında Soğuk Savaş'tan sonra tüzel kişiliğe sahip bir örgüt gibi operasyonlar sırasında bağımsız planlar yapabilir hale gelmiştir (Nauta, 2018, s.102).

5.1.2.2. NATO'nun tüzel kişiliği olduğuna ilişkin görüşler

NATO'nun uluslararası hukuk kişiliğine sahip olmasının ilk belirtisi; örgütün, devletler ve diğer uluslararası örgütlerle uluslararası antlaşmalar akdetme kabiliyetidir. NATO ve personeli, üye devletlerin yanı sıra Afganistan, Irak, Eski Yugoslavya devletleri ile yapılan statü antlaşmaları ile çeşitli görev alanlarında ayrıcalık ve dokunulmazlıklardan yararlanmaktadır (Blokker, 2019, s.34). NATO'nun uluslararası anlaşmalar akdetmiş olması, örgüt ve personelinin ayrıcalık ve dokunulmazlıklara sahip olması temelinde uluslararası tüzel kişiliğe sahip olduğu varsayılmaktadır. Devletlerin ve uluslararası kuruluşların bu konudaki uygulamaları ile uluslararası mahkemelerin içtihatları, NATO'nun uluslararası tüzel kişiliğe sahip olduğu varsayımını doğrulamaktadır (Nauta, 2018, s.100).

Konuya ilişkin ikinci emare, NATO'ya karşı onun personeli vasıtasıyla oluşan zararlar sebebiyle tazmin taleplerinin ileri sürülebilmesi, yani NATO'nun sorumluluk almasıdır. Örneğin Eski Yugoslavya'da NATO tarafından yapılan askeri müdahale çeşitli tazminat taleplerine yol açmıştır. Yugoslavya, birçok NATO üyesi devlete karşı şikayette bulunurken, bireyler de tazminat taleplerini NATO'nun kendisi yerine tek tek NATO üyesi devletlere yöneltmelerine rağmen; tazminat talep edilen devletler her iki davada da iddiaların tek tek uluslar yerine (uluslararası tüzel kişiliğe sahip olduğu temelinde) NATO'ya karşı açılmış olması gerektiğini savunmuştur (Nauta, 2018, s.100).

Ayrıca bir diğer emare de uluslararası mahkemeler ve heyetlerin NATO'nun tüzel kişiliğini tanıyarak mahkeme kararlarında buna yer vermesidir. Hem Uluslararası Adalet Divanı hem BM İnsan Hakları Komisyonu sırasıyla Balkanlar ve Libya'daki NATO operasyonlarıyla ilgili olarak bu sonuca varmış. Birleşmiş Milletler de dahil olmak üzere uluslararası kuruluşlar, NATO'yu bağlayan uluslararası yükümlülüklerin ihlal edildiği iddiasıyla ilgili NATO'ya başvurmuştur.⁴⁹ BM Uluslararası Hukuk Komisyonu , özellikle, Libya'da tesadüfen sivil can kaybına ve sivil altyapının zarar görmesine neden olabilecek hava saldırılarıyla ilgili olarak (üye Devletlere değil) NATO'ya hitap etmiştir.⁵⁰

Bir diğer emare ise NATO'nun uluslararası tüzel kişiliğinin varlığına ilişkin çoğu ittifak üyesi olan devletlerin ve uluslararası örgütlerin İttifak'ın uluslararası tüzel kişiliğe sahip olduğunu ileri sürmeleri veya bunu uygulamalarıyla reddetmeyerek buna cevaz vermiş olmalarıdır (Nauta, 2018, s.102). Son olarak NATO'nun üye ülkeler tarafından alınan bir kararla bir antlaşmaya dayanarak kurulması da hukuk kişiliği olan bir uluslararası örgüt olduğu gösterebilir.

NATO'nun uluslararası tüzel kişiliğine ilişkin şüphecilik 1990'lardan itibaren kademeli olarak azalmıştır. Akademik yazarlar, devletler ve uluslararası örgütler, İttifak'ın uluslararası hukuk kapsamındaki statüsünden yana giderek artan bir destek vermiştir. İttifak toprakları dışı operasyonlar, üçüncü devletlerle statü antlaşmaları akdedilmesini gerektirmekte olup; NATO uygun bir şekilde inisiyatif alarak Bosna-Hersek, Afganistan, Libya ve diğer ülkelerle ikili antlaşmalar imzalayarak uluslararası hukuktaki statüsünü teyit ettirmiştir (Nachama, 2013, s.163).

Sonuç olarak NATO, özellikle anlaşma yapma gücü, ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar olmak üzere; uluslararası düzeydeki eylemlerinin performansından da anlaşılacağı gibi, uluslararası tüzel kişiliğin çeşitli göstergelerini karşılamaktadır. Uluslararası tüzel kişiliğin varlığı (bir bakıma) Devletlerin ve diğer uluslararası kuruluşların

⁴⁹ BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 2 Mart 2012 tarihli Libya Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu, s.68.

⁵⁰ BM Genel Kurulu Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 17 Şubat 2011 tarihli Uluslararası Kuruluşların Sorumluluğu, Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Yorumlar Ve Gözlemler Raporu, s.11.

uygulamalarıyla da doğrulanmaktadır. Akademide yazarlar da ayrıca bu sonucu desteklemektedir (Nachama, 2013, s.164).

5.1.3. NATO'nun tüzel kişiliğinin sonuçları

NATO'nun uluslararası tüzel kişiliğine sahip olduğunda ilk olarak, uluslararası hak ve yükümlülükler taşıyabilir ve belirli koşullar altında bu yükümlülüklerin ihlalinin sorumlu tutulabilir. Diğer bir sonuç da, zarar oluşturan bazı eylemlerin tek tek üye devletlere değil de bir örgüt olarak NATO'ya atfedilebilmesi sonrası, üye Devletlerin özellikle operasyonlarda inisiyatif almasının önüne geçilip, NATO'nun operasyonlarda hakim konumda olması sağlanmıştır. Benzer şekilde, tutuklulara yapılacak muameleyle ilgili olarak NATO ile doğrudan anlaşma yapıp ikili nakil anlaşmaları yapılmasına da gerek kalmayacak; NATO, yukarıdaki aynı nedenle uluslararası yükümlülüklerine uyulmasını sağlamak için ev sahibi ülke ile tek bir kapsayıcı anlaşma akdedebilecektir (Nauta, 2018, s.107).

5.1.4. NATO doktrinleri

Doktrin NATO tarafından askeri güçlerin amaçlarını desteklemek için düzenlenen, örgütün eylemlerini yönlendiren temel ilkelerin belirlendiği metinler olarak tanımlanmaktadır. Doktrinler her konuyu düzenlemekle birlikte uygulamada icra edenlerin karar vermesi gereken durumları düzenler⁵¹ (NATO, 2017, s.1-1).

NATO doktrini, operasyonlar için ortak bir dil olarak, birlikte çalışabilirlik için olmazsa olmazdır. Kabul edilmiş ve uygulanmış doktrin, etkili koalisyon inşası için gereklidir. Doktrin, entelektüel düzeyde, farklı devletlerden komutanların operasyonlara ortak bir yaklaşım uygulamasına izin verirken, prosedürel düzeyde, müttefik kuvvetlerinin birlikte çalışmasını sağlar. Örneğin, bir devletin kara kuvvetleri, diğerinden hava desteği talep edebilir ve yönlendirebilir (NATO, 2017, s.1-2).

Müttefik kuvvetlerinin barışta, krizde veya çatışmada etkinliği, sağlanan kuvvetlerin birlikte tutarlı, etkili ve verimli bir şekilde çalışabilme yeteneğine bağlıdır. Müttefik ortak operasyonları, üyelerin bir operasyon için sunduğu kuvvetlerin göreceli güçlerini ve yeteneklerini en iyi şekilde kullanacak şekilde hazırlanmalı, planlanmalı ve yürütülmelidir. Ortak ve çok uluslu bir kuvvetin oluşumlarının ve birliklerinin birlikte

⁵¹ NATO, (2017). NATO Standart AJP-01 Allied Joint Doctrine. [NATO Müttefik Ortak Doktrini]

çalışabilirliğinin üç boyutu vardır: teknik (örneğin, donanım, sistemler); prosedürel (örneğin, doktrinler, prosedürler); ve insan (örneğin, dil, terminoloji ve eğitim) (NATO, 2017, s.1-2).

Kuvvetler, özellikle birlikte çalışabilirliğe ilişkin eksiklikleri hakkındaki dersler olmak üzere, öğrenilen dersler süreci boyunca bilgi paylaşımına kendini adar. Standardizasyon anlaşmaları (STANAG'lar), uzun vadeli etkinlik ve NATO operasyonlarının başarısı için hayati öneme sahiptir. Operasyonel düzeyde, katkıda bulunan ulusların kuvvetlerinin ve elde edilebilecek sinerjinin bütünleştirilmesine vurgu yapılmalıdır; sürecin başarısı, bir ortak kuvvetin komutanının hedeflerine ulaşma yeteneğini belirlemektedir (NATO, 2017, s.1-2).

NATO farklı kitleler, farklı gereksinimler ve amaçlar için doktrin belgeleri geliştirir. Bu belgelerin amacı, genel prensipleri ana hatlarıyla belirtmekten, prosedürleri ve taktik veya teknik standardizasyon konularını tanımlamaya kadar değişir. (NATO, 2017, S.1-2).

Doktrinler askeri ve siyasi düzeyde yönlendirici dökümanlar olmakla birlikte üye ülkelerin imza ve onay aşamaları ile birlikte yürürlüğe girmelerine rağmen hukuken bağlayıcı bir tarafları olmadığı kabul edilmekle birlikte; NATO kuvvet yapısı, operasyonları, görev ve kuralları bu dökümanlara göre düzenlendiği için teknik ve operasyonel bir bağlayıcılıkları vardır (Rühle, 2018, s.1.).

Tüm bu açıklamalar altında NATO'nun tarihi, amacı, teşkilat yapısı, doktrinler dökümanlarının genel hatları incelenmiştir, bundan sonraki başlıklarda hedefleme kapsamında NATO Müşterek Hedefleme Konsepti ve aşamaları incelenecektir.

5.2. NATO Müşterek Hedefleme Konsepti

Savunma amaçlı kurulan, tarihsel olaylar ve soğuk savaşın sona ermesiyle evrilen konseptlerinde değişikliğe giden Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü yukarıda bahsedildiği gibi faaliyet alanlarını ve operasyonlarını belli doktrinlere ve kurallara bağlama konusunda ısrarcıdır (Görgeç, 2020, s.33). Bu ısrar doktrinlerin hukuka uygun olmasını ve de operasyonların icrası sırasında işlerlik kazanmasını hedeflemektedir (Roorda, 2015, s.154). Bu bağlamda silahlı çatışma hukuku ile yoğun ilişkisi olan ve de pek çok probleme sebebiyet verebilecek olan hedefleme süreci konusunda yıllar boyunca pek çok değişikliğe uğrayıp son olarak Kasım 2021 tarihinde son versiyonu

yürürlüğe giren “NATO Standard Ajp-3.9 Allied Joint Doctrine For Joint Targeting”⁵² isimli hedefleme doktrini ile NATO Müşterek Hedefleme Konsepti detaylı olarak düzenlenmiştir. Doktrin’de konseptin her aşaması ayrıntılı olarak ele alınmış, temelde stratejik, operasyonel ve taktik seviyede hedeflemenin ayrıntılarına değinilmiştir.

NATO’nun Müşterek Hedefleme Doktrini, her operasyona uyarlanabilen esnek bir süreçtir ve karar verme sürecinde faydalı bir metodoloji sunar. Amacı, hedeflerin önceliklendirilmesini ve üretilen her sonucun değerlendirilmesini takip ederek hedefleri etkileriyle ilişkilendirmektir (Zinca, 2018, s.21).

Öte yandan bu hedefleme süreci silahların nasıl etkili ve dikkatli kullanılacağına ilişkin oldukça iyi bir örnektir. Doktrin, operasyon amaçlarının gerçekleştirilmesine yönelik olmakla birlikte; tali hasarların azaltılmasına yönelik angajman kuralları ve uluslararası hukuka uyarak hukuka uygun bir hedefleme konseptini hedeflemektedir (NATO, 2021, s.1-4). Komutanların veya yetkili personelin söz konusu doktrini uygularken uluslararası hukuka uygun davranmaları gerekmekte olup, aksi halde buna göre hareket etmezlerse hukuka aykırı fiillerinden sorumlu tutulacakları açıktır; çünkü uluslararası hukuk kurallarına uymak ve hukuka aykırı fiillerde bulunmamak her seviyedeki komutan, askerin sorumluluğudur ve de üstler astlarının fiilleri nedeniyle; keza devletler de personelinin hukuka aykırı fiilleri nedeniyle sorumlu tutulabilir.⁵³ Doktrin artık NATO’nun askeri eğitimlerinde ve operasyonlarında kullanılması açısından kalıcı hale gelmiş ve incelenmesi gereken önemli bir uygulama metni olmuştur (Roorda, 2018, s.153).

Konseptte müşterek hedefleme komutanın amaçlarına ulaşmak için gerekli etkileri belirleme, mevcut araçlara dayalı olarak istenen sonuçları yaratmak için gerekli eylemleri belirleme, hedefleri seçme ve önceliklendirme ve atışları diğer askeri yeteneklerle senkronize etme, ardından kümülatif etkinliklerinin değerlendirilmesi, gerekirse düzeltici önlemlerin alınması şeklinde tanımlanmaktadır (NATO, 2021,s.1-1).

⁵² Nato Müşterek Hedefleme Doktrini olarak isimlendirilecektir.

⁵³ Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Procutor V. Halilovic, In The Trial Chamber, Case No: IT-01-48-T dosya numaralı 16.11.2005 tarihli kararı , paragraf 53. <https://www.legal-tools.org/doc/abda04/pdf>

5.2.1. Stratejik düzeyde hedefleme

Hedef alma sürecinin başlangıç noktası, stratejik rehberliktir. Bunu, ölümcül veya ölümcül olmayan yetenekler kullanarak komutanın rehberliğine ulaşmak için gereken etkileri belirleme rolüne sahip olduğu operasyonel seviye takip eder. Taktik düzeyde, angaje edilmesi önerilen hedefler, daha yüksek hedefleme direktiflerine ve angajman kurallarına⁵⁴ (ROE) uygunlukları denetlenir ve hedef vurulur (Zinda, 2018, s.23).

Resmi olarak hedefleme sürecinin bir parçası olmasa da NATO'nun düzenleyeceği askeri operasyonlar stratejik düzey ile başlar. Askeri Komitenin (MC) yardımıyla (NATO'nun siyasi karar alma organı olan) NAC'ın alacağı kararlar ile stratejik askeri hedefler belirlenir ve SACEUR'e bu hedefler rehberlik sağlar. Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargahı (SHAPE) daha sonra misyon, komuta ve mali düzenlemelerinin ana hatlarını çizen askeri stratejik düzeyde bir operasyon planı⁵⁵ (OPLAN) geliştirir (NATO, 2021, s.3-1). NAC bu OPLAN'ı onayladıktan sonra, angajman kurallarının (ROE) geliştirmesi ve uygulanması için operasyonel seviyedeki komutana gönderilir. SACEUR, bu aşamalarda NATO'nun siyasi niyeti ve askeri misyonunu açık askeri hedeflere çevirerek operasyonel düzeyde hedefleme için yönü belirler ve rehberlik sağlar. Hedefleme süreci doğrudan bu amaçlarla bağlantılı olmalıdır. Bu süreçte siyasi amaçlar ve hedefler, uygulanacak ek hususlar da dahil olmak üzere ayrıntılı askeri rehberliğe dönüştürülür (NATO, 2021, s.3-1).

NAC, olası öncelikli hedefler de dahil olmak üzere, onaylanmış hedef setlerini eşzamanlı olarak JFC⁵⁶'ye iletir. İletiler, hedeflerin saldırı için nasıl seçileceği konusunda JFC'ye rehberlik eder (NATO, 2021, s.3-4). Stratejik düzeydeki hedefler tipik olarak çok genel olmasına ve ilişkili hedef kümeleri nispeten geniş olmasına rağmen, hedef seçiminin yukarıdan hiyerarşide bu şekilde yukarıdan aşağıya kontrol edilmesi, olası sorunları engeller. Bu süreçte hedeflerin ve hedef setlerinin belirlenmesi hukuki gerekliliklere aykırı olmamalıdır (Roorda, 2015. s.155).

5.2.2. Operasyonel düzeyde hedefleme

⁵⁴ İngilizce "Rules of Engagements (ROE)" olarak isimlendirilmektedir.

⁵⁵ İngilizce "Operation Plan (OPLAN)" olarak isimlendirilmektedir.

⁵⁶ NATO Joint Force Commander (NATO Müşterek Kuvvet Komutanı) anlamına gelmektedir.

Stratejik seviyede oluşturulan hedef setlerinin alt seviyelerdeki operasyonun icrası ile görevli birimlere aktarılması sonrası operasyonel düzeyde hedefleme başlayarak hedefleme döngüsü/çevrimi uygulanmaya başlanır.

5.2.2.1. Operasyonel düzeyde hedefleme aşamaları

JFC hedeflerini formüle ettiğinde, hedefleme süreci resmi olarak altı aşamalı bir döngüde başlar: (1) JFC'nin amaçlarının analizi; (2) hedef geliştirme, doğrulama, aday gösterme ve önceliklendirme; (3) kabiliyetlerin analizi; (4) komutan kararı, kuvvet planlaması ve görevlendirilmesi; (5) görevin planlanması ve icrası; ve (6) sonuçların değerlendirilmesi. (NATO, 2021, s.1-14) Doktrin bunları farklı adımlar olarak tanımlasa da, uygulamada bazı aşamalar aynı anda yürütülür ve tüm süreç, değişen koşullara bağlı olarak tekrarlanır. Operasyonel seviyede belli aşamalardan oluşan bu döngü Müşterek Hedefleme Döngüsü şeklinde de adlandırılmaktadır (NATO, 2021, S.1-14).

Müşterek Hedefleme Döngüsünün karmaşıklığı, oynanması gereken rollerden kaynaklanmaktadır. Bu döngü, komutanın rehberliğine ulaşmak için başarılması istenen etkilerin oluşturulması amacıyla taktik ve operasyonel düzeyde kullanılan bir komuta işlevi olarak görülebilir. Bu sürecin oynadığı diğer roller, mevcut yetenekleri belirlemek ve bunları uygun eylemlerde kullanmak, hedefleri seçmek ve önceliklendirmek ve yine de kümülatif etkinliklerini değerlendirerek tüm yetenekleri senkronize etmeye yardımcı olmaktır (Zinda, 2018, s.23).

5.2.2.1.1. Komutanın amaçlarını analiz etme aşaması

Bu aşamada hedeflemeden sorumlu olanlar, NAC onaylı hedef kümeleriyle ilgili olarak komutanın rehberliğini ve amacını anlar; bu girdileri, istenen genel nihai durumla mantıksal olarak ilişkili olarak istenen etkilere ve somut görevlere çevirirler. (NATO, 2021, s.1-15) Analiz aşaması hedef alma döngüsü içinde, şiddetli eylem ve fiziksel etkilerin operasyonel ve hukuki gereklilikler tarafından bilgilendirilerek dikkate alınabileceği ilk andır. Bu kapsamda bu aşamada dahi saldırıda, Protokol'ün de 48, 51, 52'nci maddelerine uygun şekilde askeri hedefler ile sivil nesneler ve kişiler arasında bir ayrım yapılmalı ve yalnızca askeri hedefler saldırı nesnesi olarak hedeflenmelidir. Bu noktada hedef setlerinin hem askeri güçleri hem de sivilleri kapsayabileceği söyleneceği ancak askeri güçlerin hedef alınması durumunda yok etme veya etkisiz hale getirme gibi sonuçlar amaçlanabilecekken, yeniden tesis etme veya bilgilendirme gibi sonuçlar da siviller için amaçlanabilir. Analiz ayrıca, bu görevlerin, etkilerin ve

hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik ilerlemenin ölçülmesi için ön koşullar olan (komutan henüz yapmamışsa) uygun performans ve etkililik ölçütlerinin formüle edilmesini kapsar. Bu, 6'ncı aşamayı (değerlendirme) 1'inci aşamaya bağlayan bir işlemdir (Roorda, 2015, s.156).

5.2.2.1.2.Hedef geliştirme

2'nci aşama NAC'ın hedef kümelerinin çok geniş olması sebebiyle, öncelikli hedefler dışında, uygulanabilir operasyonel ve hukuki normları karşılarken bu kümeleri kesinleştirmeyi amaçlar (NATO, 2021, s.1-15). Hedef geliştirme, hedefleyiciler tarafından düşmanın yeteneklerinin analizini, belirlenen hedeflere ulaşmak için devreye girecek en iyi hedeflerin belirlenmesini ve hedefle çatışmaya girebilmek için gerekli bilgilerin toplanmasını içerir. Bu aşama aynı zamanda bunun hemen sonrasında doğrulama ve aday gösterme sırasında dikkate alınacak olan, potansiyel tali hasar ve diğer istenmeyen sonuçlarla ilgili ilk sorunların görülebileceği, bu nedenle bu sorunların, 3'üncü aşamada ele alınacak olan angajman araçları ve yöntemleri üzerinde kısıtlamalara yol açabileceği bir aşamadır (NATO, 2021, s.1-15).

Bunun sonrasında doğrulama olarak isimlendirilen kısımda ise, JFC'nin amaçlarına ve rehberliğine, uluslararası hukuka ve yerleşik angajman kurallarına uyumu sağlamak; ve bir hedef geliştirmek için kullanılan istihbaratın doğruluğu ve güvenilirliğini sorgulamak gibi görevler icra edilir (NATO, 2021, s.1-15). Bu aşamada uluslararası hukuk açısından yapılan incelemede temelde ayırt etme ilkesi çerçevesinde inceleme yapılır. Bu kapsamda bir hedef üzerinde arzu edilen etki şiddetli ise, hedefleme hukukunda benzer bir askeri avantaj elde etmek için çeşitli hedefler arasında bir seçim mümkün olduğunda, seçilecek hedefin sivil hayata ve sivil nesnelere en az zarar vermesi beklenebilecek saldırı olması gerekir (Henderson, 2009, s.168). Pozitif doğrulamanın ardından hedefler, uygun kanallardan onay alma sürecinden geçirilerek aday gösterilir ve ardından önceliklendirilir (NATO, 2021, s.1-16).

Herhangi bir anda, hem kavramsal hem de pratik olarak iki hedef kategorisi vardır:

- Onlara karşı harekete geçmek için yeterince geliştirilmiş ve onaylanmış belirli hedefler (örneğin, Y konumundaki düşman aracı X);

- Angajman için bir bütün olarak seçilmiş olan, ancak belirli hedeflerin henüz yeterince geliştirilmediği ve onlara karşı harekete geçmek için onaylanmadığı (örneğin, belirli bir türdeki düşman araçları) bir gruba ait hedeflerdir.

Yeterince geliştirilmiş hedeflerin, doğrudan angajmanlarını planlamak veya durum gerektiriyorsa incelenmesi için çağrı üzerine tutulmak üzere yeterince ayrıntılı hedef verilerinin mevcut olduğu bir operasyonel alanda var olduğu bilinmektedir. Bu hedefleri devreye sokmaya planlı hedefleme denir (NATO, 2021, s.1-12). Henüz yeterince geliştirilmemiş olanlardan hareket alanında var olanlar ya da var oldukları bilinmeyip, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkın, ancak operasyonel hedeflere özgü kriterleri karşılayanlar tespit edildiğinde bu hedeflerin tam anlamıyla belirlenmesi için ek veriler toplanan sürece ise dinamik hedefleme adı verilir (NATO, 2021, s.1-12).

5.2.2.1.3.Kabiliyet analizi

Bu aşamada, istenen sonuca bağlı olarak öncelikli bir hedefi devreye sokmak için hangi araç ve yöntemlerin mevcut olduğunu ve hangilerinin en uygun olduğunu değerlendirmek için kabiliyetler analiz edilip, doğrudan insan girdisi olmadan hedefleme görevlerini yerine getirmek üzere programlanmış silahların mevcudiyeti ve etkinliği kullanılır (NATO, 2021, s.1-14). Analiz aşamasında dikkat edilecek hususlar: bir hedefin özelliklerinin (örneğin, konum ve tip) belirli bir bileşenin (kara, deniz, hava veya özel hareket kuvvetleri) eylemini gerektirip gerektirmediği; istenen sonuçlara ulaşmanın en iyi şekilde zorla mı yoksa zorlamadan mı sağlanacağı; ve bu seçeneklerdeki belirli yeteneklerin operasyonel veya hukuki gereklilikler nedeniyle uygun olup olmadığı (Örneğin, tali hasar endişeleri söz konusu olduğunda, Protokol 51 ve 57'inci maddelerine göre beklenen askeri avantaja göre aşırı tali hasara yol açması beklenen hiçbir araç veya yöntem kullanılmamalıdır.) ve daha az tali hasara sebebiyet verebilecek araç ve yöntemlerin bulunup bulunmadığıdır. Protokol'ün 57'nci maddesinin 2'nci fıkrasında “sivil can kaybının, sivillerin yaralanmasının ve sivil nesnelerin hasar görmesinin önlenmesi ve her halükarda en aza indirilmesi amacıyla saldırı araçlarının ve yöntemlerinin seçiminde mümkün olan tüm önlemlerin alınması” gerekliliği sıralanmıştır.

İstenilen sonucun sağlanamadığı veya kullanımının diğer operasyonel veya hukuki standartları karşılamadığı değerlendirilirse, belirli hedefler için bir araç veya yöntem reddedilmeli, tersi durumda; yani silahın kullanılmasında belirgin bir endişe yoksa ve

istenen sonuç sağlanabilirse, silah, komutanın karar vereceği seçenekler arasına dahil edilmelidir (Roorda, 2015, s.157).

5.2.2.1.4. Komutan kararı, kuvvet planlaması ve görevlendirilmesi

Önceki aşamaların sonuçları değerlendirildikten sonra, tipik olarak bir Ortak Hedefleme Koordinasyon Kurulu tarafından desteklenen komutan, kabiliyetleri hedeflerle eşleştirecek ve atayacaktır (NATO, 2021, s.1-18). Teoride, istenen sonuçları elde etmek için bir kabiliyet/silah seçilen bir hedefle eşleştirilir; ancak pratikte, imkanların kısıtlı olması nedeniyle, hedeflerin mevcut silahlara ve özelliklerine göre seçilmesi alışılmadık bir durum değildir. Her iki durumda da, belirli bir kabiliyeti belirli bir hedef üzerinde kullanmak bilinçli bir karardır (Ekelhof, 2018, s.68).

Bu dört aşamadan kaynaklanan ilgili tüm kısıtlamalar atanan birime aktarılacaktır. Görevlendirilen birimin yürütme aşamasında operasyonel ve hukuki standartlara uyumu sağlama kapasitesine bağlı olarak, bu sınırlamalar çok katıdan çok hafife kadar değişebilir (NATO, 2021, s.1-18). Bu, bir komutanın astlarına olan güven meselesidir, ancak atanan birimin ilgili yükümlülüklerle uyumu sağlayamayacağına inanmak için bir nedeni varsa, daha katı sınırlamalar getirmek onun ayrıcalığı olmaya devam eder (Roorda, 2015, s.158).

5.2.2.1.5. Görev planlaması ve icrası

Atanan birim, görev planlamasını 1 ila 4'üncü aşamalara benzer adımlarla, ancak daha ayrıntılı bir taktik düzeyde yürütür. Hedefler yeniden değerlendirilir, ek istihbarat toplanır, hedefler daha da rafine edilir ve atanan birim içinden hedeflere ulaşmak için en uygun araç ve yöntemler seçilir. Hedefin konumu, türü, boyutu ve malzemesi; sivil yaşam biçimi; saldırı zamanı (gündüz veya gece); silah yetenekleri; silah efektleri; saldırı yönleri; cephane parçalanma modelleri; ikincil patlamalar; altyapı teminat kaygıları; personel güvenliği; ve savaş alanında ihtilaf giderme önlemleri konularında değerlendirmeler yapılır (NATO, 2021, s.1-18).

Yine her muhakemede, taarruzda uygulanabilir tedbirlerin alınması zorunluluğu da dahil olmak üzere hareket ve hukuk standartları dikkate alınır; kuvvet kullanımının silahlı çatışma hukuku çerçevesinde yapıldığı incelenir; angajman kurallarını esas alarak faaliyetler icra edilirler (Corn vd., 2018, s.156).

Belli bir hedefe karşı belli bir vasıta ve yöntemin kullanılmasına onay verilmesini içeren hareketin icra safhasını bir komutan akabinde onaylar. Yürütme aşamasına geçilirken, ihtiyati tedbirlerin uygulanmasına devam edilmektedir (NATO, 2021, S.1-18).

5.2.2.1.5.1.Tetiğin çekilme anı

Pratik olarak, çoğu durumda, 5'inci aşamada bahsedilen merkezi karar, bir tetiği çekmenin veya bir düğmeye basmanın eşiğinde verilir. Bu eylemi gerçekleştiren kişi, ortaya çıkan etkilerin operasyonel ve hukuki gerekliliklere uygun olacağını doğrulayan son kişidir (Roorda, 2015, s.159). Öte yandan her ne kadar bu kadar hazırlık yapılmış olsa dahi hedefleme kararı kesinlikle belirsizlik ortamında alınması gereken bir karar olduğu açıktır ve de beklenmeyen sonuçlara bilinemeyecek etkilere gebe dir (Bothe, 2002,s. 183).

Ancak kavramsal olarak bu, bir tetiği çekme anı değildir; insanların artık doğrudan şiddetin sonuçlarını etkileyemeyeceği andır. Bazı silahlar için bu an, bir mühimmat fırlatıldıktan veya ateşlendikten sonra meydana gelir. Örneğin, uçuş sırasında yeniden programlanabilen bir seyir füzesi fırlatılırken, dönüşü olmayan kavramsal an, yeniden programlamanın artık mümkün olmadığı noktadır. Diğer silahlar için bu an, mühimmat fırlatılmadan önce olabilir (Roorda, 2015, s.159).

Bu kararı veren kişi çok önemli bir soruyu dikkate almalıdır: Bu karardan kaynaklanması beklenen etkiler operasyonel ve hukuki gerekliliklere uygun olacak mı sorusudur. Bu sorunun yanıtı, en azından aşağıdaki beş faktör hakkındaki bilgisinden etkilenir:

- Karar anındaki durum;
- Silahın beklenen işleyişi ve etkileri (operatörün nişan alma yeteneği dahil);
- Karar ile gerçekleşen etki arasındaki durumdaki olası değişiklikler;
- Bu değerlendirmeler için kullanılan istihbaratın doğruluğu;
- Operasyonel ve hukuki gerekliliklerdir (Ekelhof, 2018, s.69).

Bu faktörlerin kombinasyonu, beklenen etkilerin operasyonel ve hukuki standartların sınırları içinde kalacağı kanaatine yol açmalıdır. Bu anlamda bir silahın her koşulda kullanılabilmesi için mükemmel olması gerekmez; sadece kullanılması amaçlanan duruma uygun olması gerekir. Bu muhakeme bazı durumlarda görece kolay olurken,

bazı durumlarda son derece zor olabilir. Her iki durumda da karar verici, beklenen etkilerin operasyonel ve hukuki standartlar dahilinde kalacağına ikna olmazsa, karar ertelenmeli ve planlamaya devam edilmeli veya iptal edilmelidir (Ekelhof, 2018, s.69).

5.2.2.1.6. Değerlendirme aşaması

Çatışmadan sonra, performans ve etkililik ölçütleri kullanılarak istenen sonuçlara ulaşıp ulaşılmadığını belirlemek için muharebe değerlendirmesi yapılır. Bu belirlemeler, hedefleri ve görevleri ayarlayarak 1'inci aşamaya geri bildirimde bulunur. Değerlendirme, koşullardaki değişikliklerin gerektirdiği şekilde, daha önceki hususların yeniden değerlendirilmesini içerecek olan yeniden katılım kararı hakkında bilgi verecektir (NATO, 2021, s.1-19).

Planlama aşaması, doğrudan insan girdisi olmaksızın hedef alma görevlerini yerine getirmek üzere programlanmış silahların kullanımı için de geçerli olan, askeri operasyonları şekillendirmek ve etkili ve meşru bir yürütme sağlamak için ölçülemez bir öneme sahiptir. NATO'nun hedefleme süreci, şiddetli eylemin bir seçenek olarak görüldüğü andan itibaren pek çok adımın (hedeflerin onaylanması, hedeflerin formüle edilmesi, hedeflerin seçilmesi, silah yeteneklerinin analiz edilmesi ve ayrıntılı taktik planlama yapılması) atılabileceğini gösterir. Her aşamada, operasyonel ve meşru gerekliliklerin dikkate alınması gerekir ve kaçınılmaz olarak, bir dönüşü olmayan nokta vardır ve bundan sonra insanlar artık güç kullanımının doğrudan sonuçlarını etkileyemezler.

Sonuç olarak NATO'nun doktrinleri ile düzenlediği hedefleme döngüsü ile, mümkün olan en az tali hasara izin vermeye çalışmış, olabilecek aşırı sivil kayıpları/zararları engellemek için döngünün tamamını kurala bağlamıştır. Stratejik seviyeden taktik seviyeye kadar her aşamada silahlı çatışma hukukunun ilkelerinin yeniden hesaba katılması ve dikkate alınması ile bu konseptin silahlı çatışma hukuku ile aynı düzlemde olması amaçlanmıştır. Olası bir çatışma durumunda Müşterek Hedefleme Konsepti'nin (aynı şekilde uygulanmaya devam edilirse) muhtemel hukuka aykırı eylemlerin oluşması olasılığını azaltabileceği değerlendirilmekte olup hem bir uluslararası tüzel kişilik olan örgütün, hem üye devletlerin hem de personelinin sorumluluklarına gidilmesinin önüne geçilmesini sağlayabilecektir.

SONUÇ

Askeri hedefler doğası, konumu, amacı veya kullanımı itibariyle askeri eyleme etkili bir katkıda bulunan ve imhası veya etkisiz hale getirilmesi kesin bir askeri avantaj sağlayan nesnelerle sınırlıdır. Çalışmada verilen ve tarihteki örneklere bakıldığında çatışmalar/düşmanlıklar sırasında Protokol'de yer alan kuralların/ilkelere uygulanması konusunda tarafların zorlandığı görülmektedir. Çatışmalarda komutanların iyi niyetli olarak, planlı bir görevden elde edilecek askeri avantajı abartırken, tali hasarı hafife aldıkları söylenebilir. Bu yüzden, kamuoyunun gözünde hedefleme kararları, modern silahlı kuvvetlerin gerektirdiği karmaşık, çok yönlü, çok katmanlı bir süreç haline gelmiştir. Bugün, ayırt etme ilkesi ve orantılılık soyut bir ilkeden daha fazlası, hedeflemenin tanımlayıcı bir özelliği ve bir hesaplama aracı olmuştur.

Her ne kadar örf ve adet hukuku sayılsalar da silahlı çatışma hukuku kurallarının büyük bir kısmı gibi hedefleme kurallarının uygulanması, bu ilkeleri kabul eden ve onaylayan devletlerin iyi niyetine bağlıdır. Tehlikeli güçlere, çift kullanımlı nesnelere ve ayırım gözetilemeyen nesnelere saldırıya ilişkin kuralların her biri, potansiyel olarak kötüye kullanıma açık, tanımlanmamış çözüm yolları içerir.

Bütün bu kuralların uygulanması sırasında yukarıda bahsedildiği gibi binlerce soru gündeme gelmektedir. Keza özellikle uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda düşman unsurlarla mücadelede sıklıkla tercih edilen bir taktik olan hedef alarak öldürmede karmaşık hedefleme sorunları gündeme gelmektedir. Düşmanlıklara doğrudan katılım ve sürekli muharebe işlevi neyi oluşturur; terimler ne kadar geniş yorumlanabilir veya yorumlanmalıdır gibi hususlar bu akla gelen sorulardan sadece bazılarıdır.

Zor sorunlarına rağmen, yine de hedefleme hala büyük ölçüde ayırt edicilik ve orantılılıkla ilgilidir. Çoğu silahlı kuvvet ve NATO, hedefleme gereksinimlerini karşılarken herhangi bir uluslararası hukuka aykırı duruma düşmemek için kapsamlı ve özenli çabalar göstermekte, bu hususlara/ilkelere dikkat etmektedirler. Bu kapsamda çalışmayı sonlandırmadan önce buraya kadar anlatılan esasları özetlemekte fayda vardır.

Meşru hedefler iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup kişi hedeflerinden, ikinci grup ise diğer tüm hedeflerden oluşur. Birinin veya bir şeyin meşru hedef olup olmadığını belirlemek amacıyla her gruba farklı kurallar uygulanır. Ancak, belirli kurallar farklı olsa da, her durumda bu kurallar askeri zorunluluk genel ilkesi tarafından yönetilir. Hedefleme bağlamında, bu ilke St. Petersburg Bildirgesi'nin önsözünde ifade edilmiştir:

“Devletlerin savaş sırasında başarmaya çalışması gereken tek meşru amaç, düşmanın askeri güçlerini zayıflatmaktır.” Bu yol gösterici ilkeye geri dönmek, meşru hedeflerle ilgili belirli kuralların tartışmalı yönlerini çözmeye çalışırken faydalıdır.

Askeri gereklilik nedeniyle muharıpler, silahlı çatışma hukuku kuralları uyarınca meşru hedeflerdir. Savaş dışı muharıpler dışında, bir muharip her zaman hukuka uygun bir saldırıya tabidir. Bu, muharibin o anda saldırgana veya saldırganla ilişkili diğer muharıplere tehdit oluşturup oluşturmamasından bağımsızdır.

Eylemleriyle meşru muharıpler olmadıkları sürece, siviller doğrudan saldırılara karşı genel korumadan yararlanırlar. Siviller bu korumayı yalnızca düşmanlıklara doğrudan katılımda bulunarak kaybederler. Protokol’ün 52’nci maddesinin 2’nci fıkrası kapsamında nesnelerin askeri hedeflere dönüşmesi için yapılan test, sivillerin hedef haline gelmesi için geçerli değildir. Protokol’de kullanıldığı gibi düşmanlıklara doğrudan katılım anlamı düşünüldüğünde, düşmanlıklara doğrudan katılımda bulunmanın savaş çabasına katılmaktan daha fazlasını içerdiği açıktır. Buna göre, bir sivilin bir tarafın askeri eylemine ve saldırgana askeri avantaj sağlayacak bir saldırıya katkıda bulunması, sivil meşru hedef yapmaz; bunun dışında o sivilin bu zararı oluşturan eylemiyle zarar arasında illiyet bağı bulunması da gerekmektedir.

Taraflara ve onların mallarına hukuka uygun şekilde zarar veya hasar verme kavramı, silahlı çatışma hukukunun benzersiz bir özelliğidir. Herhangi bir düzeydeki tali hasarın bir saldırının askeri avantajına orantılı olup olmadığına dair nesnel bir cevap verecek bir denklem üretmek mümkün değildir. Her senaryonun cevabı, nihayetinde saldırıyı yetkilendiren komutan tarafından verilecek iyi niyetli, öznel bir karardır ve her olay kendi içinde pekçok farklı değer birlikte değerlendirilerek orantılılık ilkesinin karşılanıp karşılanmadığı tartışılmalıdır.

Bir komutan bir saldırıdan elde edilecek askeri avantajı değerlendirirken, bireysel saldırının daha geniş operasyona bir bütün olarak nasıl uyduğunu değerlendirme hakkına sahiptir. Buna göre, saldıran kuvvetin güvenliği orantılılık denkleminin bir yönüdür. Ancak, saldıran kuvveti korumak için atılan adımların beklenen tali hasarı giderek arttıran bir eşik oluştuğunda, düşünülebilecek tek seçenek saldıran kuvvet için daha fazla risk almamak veya saldırıyı iptal etmektir.

Sivillerin doğrudan düşmanlıklara katılması haricinde, tüm siviller tali hasar olarak sayılır. Bir okulda çalışan, bir mühimmat fabrikasında çalışan veya insan kalkanı olarak

hareket eden bir sivilin düşmanlıklara doğrudan katılmadığını savunulabilecekken, saldırı sonucu hayatlarını kaybetmeleri durumunda bu sivil kategorilerinin tali hasar olarak sayıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak, binalar ve diğer nesneler için aynı şey geçerli değildir; nesnelerin orantılılık denkleminde farklı değerleri vardır. Bir saldırıdan kaynaklanan tali zararın orantılılık denkleminde nasıl dikkate alınacağı hatta dikkate alınıp alınmayacağı silahlı çatışma hukukunda tartışılan bir nokta olmaya devam etmektedir.

NATO kuruluşundan itibaren yapısını oluştururken, politikalarını belirlerken ve operasyonlarını düzenlerken her zaman hukuki çerçevede hareket etmeye dikkat etmiştir. Örgütün yapısı gereği standardizasyonun sağlanması amacıyla bütün konseptlerini ve kararlarını hukuki/teknik normlara bağlamıştır. Bu normlar bazen kendini standardizasyon anlaşmalarında gösterirken, bazen de çalışmamızda incelediğimiz gibi kendini doktrinlerde göstermiştir. NATO, silahlı çatışma hukukunun temel taraflarından biri olan hedefleme konusunda yayımladığı doktrin ile hedefleme sürecinin her aşamasını düzenlemiştir. Stratejik, operasyonel ve taktik düzeyde kendini gösteren bu düzenlemeler hem NATO'nun hem personelinin oluşabilecek hukuka aykırı hedeflemelerin en aza indirilmesini sağlamak yönünde gerçekleşen pozitif gelişmelerdir. Bu hedefleme döngüsü ile hem operasyonel anlamda hem de hukuki anlamda bir kazanım elde edilmeye çalışılmış, olası sorunlarda hukuki sorumluluk meselesine hiç gidilmeden iş/işlemlerin icra edilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Silahlı çatışma hukuku kapsamında askeri operasyonlar veya devam eden silahlı çatışmalarda verilen kararlar için hukuki sorumluluk hem devlet hem de birey düzeyinde mevcuttur. Modern bir çatışmada hedefleme kararları, gerçekte çok basit olandan son derece karmaşık olana kadar değişir ve bireysel kararlar personel arasında paylaşılabilir. Personel için Bir saldırı planlarken ve gerçekleştirirken, hedefi askeri bir hedef olarak değerlendirme, saldırının orantılılığını belirleme ve ardından saldırıyı gerçekleştirme yükümlülüğü vardır.

Karmaşık bir hedefleme durumunda komutanların/askerlerin bireysel sorumluluğu belirlemek veya oluşabilecek hasarları/zararları en aza indirmek için 6 adımlı bir silahlı çatışma hukuku kapsamında hedefleme rehberi oluşturulabilir. Bu süreç, bir saldırının planlama aşamasını oluşturan dört adımı ve bir saldırının uygulama aşamasını oluşturan iki adımı kapsar.

Bu adımlar şunlardır:

- Potansiyel hedefi ve çevresini tespit edin ve gözlemleyin.
- Hedefin geçerli bir askeri hedef olup olmadığını ve silahlı çatışma hukuku tarafından saldırıya karşı başka türlü korunmadığını değerlendirin.
- Tali hasarı en aza indirmek için tüm uygulanabilir önlemleri alın.
- Beklenen tali hasarın saldırıdan elde edilecek beklenen askeri avantajla orantılı olup olmadığını (yani aşırı olup olmadığını) değerlendirin.
- Seçilen hedef noktasını vurmak için mümkün olan en iyi şanssı elde etmek için silahı ateşlemek için taktik durumda uygun olan özeni gösterin.
- 2'nci veya 4'üncü adımlarda yapılan değerlendirmelerden herhangi birinin artık geçerli olmadığı anlaşılırsa saldırıyı iptal edin veya askıya alın.

Görüldüğü üzere silahlı çatışma hukuku kapsamında 6 adımlı hedefleme rehberi, silahlı çatışma hukuku yükümlülüklerine ek değildir, bunun yerine bu yükümlülüklerden bazılarını uygun bir şekilde ifade etmenin bir yoludur. Süreç, tüm silahlı çatışma hukuku yükümlülüklerinin eksiksiz bir ifadesi değildir. Örneğin, silah seçimi ve uyarıların verilmesi ele alınmamıştır. Bunun nedeni, bu sorunların genellikle ayrı ayrı yürütülecek olması ve şu anda ifade edildiği gibi silahlı çatışma hukukuna ilişkin 6 adımlı hedefleme rehberinin sahada kullanılmak üzere bir karta veya başka bir yardımcı nota indirgenebilmesidir.

Silahlı çatışma hukukuna yukarıda bahsedilen 6 adımlı hedefleme rehberinin bir sistematığe indirgenmesinin avantajı, karmaşık ve çeşitli bir hedefleme ortamında, çeşitli grupların sorumluluklarının ana hatlarıyla belirtilebilmesidir. Bu süreç pek tabiki mevcut hedefleme süreci ve metodolojilerinin yerini almaz. Aksine, tüm hukuki yükümlülüklerin yerine getirildiğinden emin olmak için diğer süreçlerin kontrol edilebileceği bir katmandır. Ayrıca, belirli hukuki yükümlülüklerle ilişkin sorumluluğun tanımlanabileceği ve atanabileceği bir mekanizma sağlar.

Silahlı çatışma hukukunun uzun geçmişine ve konuların temel önemine rağmen, en temel kavramlardan bazılarının yazılı hale gelmesi Protokol'ün kodlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu kodlaşmaya rağmen askeri hedefin ne olduğu; bir sivilin doğrudan saldırıya karşı korumasını ne zaman kaybedeceği, bir saldırı gerçekleştirirken

hangi düzeyde tali hasarın hukuka uygun olabileceği, saldırılarda hangi önlemlerin alınabileceği gibi pekçok konu hala tartışmaya açık ve kapsamlıdır. Bu kodifikasyona rağmen, bu kuralların çoğunun açık ve yetkili yorumunu sağlamak için daha fazla çalışmaya ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın amacı, silahlı kuvvetlerde görevli komutanlara/personele bu kavramların anlatılması ve yazıya geçirilmiş kuralların uygulanmasında yardımcı olmaktır.

Sonuç olarak silahlar patladığında siviller ve sivil nesneler çok az korumaya sahiptir. İyi niyetli komutanlar ve askerler askeri operasyonların siviller üzerindeki etkisini azaltmak istedikleri ölçüde, bu kuralların silahlı çatışmada nasıl uygulanacağı konusunda net kurallar ve pratik hukuki tavsiyelerle desteklenmelidirler; ve onurlu davranmayanlar veya davranmamayı seçenler, savaşlar ve çatışmalar sonrası hukuka aykırı eylemleri için çekince olmadan cezalandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anderson, M., Zukauskas, E. ve Krajewski, L. J. vd. (2008). *Operational law handbook*. [Operasyonel hukuk el kitabı] The Judge Advocate General's Legal Center and School.
- Banks, W. C., & Raven-Hansen, P. (2002). Targeted killing and assassination: The US legal framework.[Hedef alarak öldürme ve suikast: ABD hukuki çerçevesi] *U. Rich. L. Rev.*, 37, 667.(Erişim tarihi: 28.10.2024)
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/urich37&div=31&id=&page=>
- Beck, L.D. ve Henckaerts, J. M. (2005). *Customary international humanitarian law (vol. 1)*[Uluslararası insancıl teamül hukuku(bölüm 1)]. Cambridge University Press.
- Ben-Naftali, O., ve Michaeli, K. R. (2003). We must not make a scarecrow of the law: a legal analysis of the ısraili policy of targeted killings.[Hukuku korkuluk yapmamalıyız: ısrail'in hedef alarak öldürme politikasının hukuki analizi] *Cornell International Law Journal*, 36. (Erişim tarihi: 28.10.2024)<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cintl36&div=18&id=&page=>
- Benvenuti, P. (2001). The ICTY prosecutor and the review of the NATO bombing campaign against the Federal Republic of Yugoslavia. [ICTY savcısı ve NATO'nun Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yönelik bombalama operasyonunun incelenmesi] *European Journal of International Law*, 12(3), 503-530. (Erişim tarihi: 28.10.2024)
<https://doi.org/10.1093/ejil/12.3.503>
- Blokker, N. (2019). NATO as an International Organization: Ten Brief Observations, [Uluslararası Bir Örgüt Olarak NATO: On Kısa Gözlem] *Emory International Law Review*, 29. (Erişim tarihi: 10.02.2025)
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/emint34&div=7&id=&page=>
- Boothby, W.H. (2012). *The law of targeting* [Hedefleme hukuku], Oxford Scholarly Authorities on International Law.

- Borch, F. L. (2003). Targeting after Kosovo: Has the law changed for strike planners? [Kosova'dan sonra hedefleme: Saldırı planlamacıları için hukuk değişti mi?] *Naval War College Review*, 56(2), 64-82. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://www.jstor.org/stable/26393985>
- Bothe, M. (2002). Targeting [Hedefleme]. *International Law Studies*, 78(1), s.173-187. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1360&context=ils>
- Bothe, M., Partsch, K. J., ve Solf, W. A. (1982). *New Rules For Victims Of Armed Conflicts: Commentary On The Two 1977 Protocols Additional To The Geneva Conventions Of 1949*. [Silahlı Çatışmaların Mağdurları İçin Yeni Kurallar: 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek İki 1977 Protokolü Hakkında Yorum] Martinus Nijhoff Publishers.
- Cannizzaro, E. (2006). Contextualizing proportionality: Jus ad bellum and jus in bello in the Lebanese war. [Orantılılığın bağlamsallaştırılması: Lübnan savaşında jus ad bellum ve jus in bello.] *International Review of the Red Cross*, 88(864), 779-792. (Erişim tarihi: 28.10.2024) https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/irrc_864_cannizzaro.pdf.
- Carnahan, B. M. (1981). Linebacker II and Protocol I: The convergence of law and professionalism. [Linebacker 2 ve Protokol 1: Hukuk ve profesyonelliğin Karışımı] *American University Law Review*, 31, 861. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/aulr31&div=53&id=&page=>
- Carswell, A. J. Ve Abbott, K., (2013). *Handbook on international rules governing military operations*. [Askeri hareketleri düzenleyen uluslararası kurallar el kitabı] ICRC.
- Cooper, C. G. (2019). *NATO rules of engagement: On roe, self-defence and the use of force during armed conflict*. [NATO angajman kuralları: Silahlı çatışma sırasında meşru savunma ve kuvvet kullanma] BRILL.

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. The Hague, 14 May 1954.[14 Mayıs 1954 tarihli Lahey Silahlı Çatışma Durumunda Kültürel Mülkiyetin Korunmasına Dair Sözleşmesi]. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/400-IHL-60-EN.pdf>

Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field. Geneva, 12 August 1949. [12 Ağustos 1949 tarihli Harp Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı Hakkında Cenevre Sözleşmesi]. (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gci-1949?activeTab=default>

Corn, G. S. (2014). War, law, and the oft overlooked value of process as a precautionary measure. [Savaş, hukuk ve sürecin önlemsel bir tedbir olarak sıkça gözden kaçan değeri] *Pepperdine Law Review*. 42, 419-470. (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/pepplr42&div=18&id=&page=>

Corn, G. S., Watkin, K., ve Williamson J. (2018). *The law in war: A concise overview*[Savaştaki hukuk: Kısa bir genel bakış].Routledge.

Dalton, H. (2002). Commentary [Şerh], *Legal and Ethical Lessons of NATO's Kosovo Campaign, International Law Studies, Naval War College*. (s.463-466). (Erişim tarihi: 28.10.2024)https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/ils/article/1333/&path_info=Volume_78_FULL_VOLUM.pdf

Douhet, G. (2009). *The command of the air*[Hava komutası]. University of Alabama Press.

De Vattel, E. (1835). *The law of nations: or, principles of the law of nature, applied to the conduct and affairs of nations and sovereigns*. [Milletler hukuku: veya, milletlerin ve egemenlerin davranış ve işlerine uygulanan doğa hukuku ilkeleri] PH Nicklin & T. Johnson.

- Dinstein, Y. (2004). *The conduct of hostilities under the law of international armed conflict* [Silahlı çatışma hukuku kapsamında düşmanlıklarda hareket tarzı]. Cambridge University Press.
- Dinstein, Y. (2002a). Legitimate military objective under the current jus in bello. [Mevcut jus in bello altında meşru askeri hedef] *International Law Studies*, 78(1), 139-170 (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1333&context=ils>
- Dinstein, Y. (2002b). Discussion: Reasonable military commanders and reasonable civilians. [Tartışma: İyiniyetli askeri komutanlar ve iyiniyetli siviller] *Legal and Ethical Lessons of NATO's Kosovo Campaign, International Law Studies, Naval War College*.
- Dönmez, S. (2010). *Güvenlik anlayışının dönüşümü: İttifak kavramı ve NATO*, [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.
- Eichensehr, K. (2003). On the offensive: assassination policy under international law. [Saldırıda: uluslararası hukuka göre suikast politikası] *Harvard International Review*, 25(3), 36. (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://www.proquest.com/openview/91359099042d02793200d52be1cd4ac3/1?pq-origsite=gscholar&cbl=32013>
- Eisenhower, D. (1948). *Crusade in Europe* [Avrupa'da haçlı seferi] New York: Doubleday.
- Ekelhof, M. (2018): Lifting the fog of targeting : Autonomous weapons and Human Control through the lens of military targeting [Hedefleme sisini aralamak: Otonomus silahlar ve insan kontrolü çerçevesinde askeri hedefleme], *Naval War College Review*, 71(3) (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://digital-commons.usnwc.edu/nwc-review/vol71/iss3/6/>
- Fletcher, G. P. (2006). The indefinable concept of terrorism. [Terörizmin tanımlanamayan kavramı] *Journal of international criminal justice*, 4(5), 894-911. (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://academic.oup.com/jicj/article-abstract/4/5/894/834996>

- Fontenot, G., Degen, E.J. ve Tohn, D. (2004). *On point: the United States Army in operation Iraqi freedom*. [O noktada: Irak özgürlük operasyonunda Amerikan Silahlı Kuvvetleri] Combat Studies Institute Press.
- Franck, T. M. (2008). On proportionality of countermeasures in international law. [Uluslararası hukukta karşı tedbirlerin orantılılığı üzerine] *American Journal of International Law*, 102(4), 715-767. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://www.cambridge.org/core/journals/american-journal-of-international-law/article/abs/on-proportionality-of-countermeasures-in-international-law/A1BAF47408291A1A8D9F68D7379D29D6>
- Gellman, B. (2008). *Angler: the Cheney vice presidency*. [Olta: Cheney'in başkan yardımcılığı] Penguin.
- Goodman, R. (2009). The detention of civilians in armed conflict. [Silahlı çatışmada sivillerin gözaltına alınması] *American Journal of International Law*, 103(1), 48-74.
- Görgeç, R. (2020). *Uluslararası ilişkilerde soğuk savaş sonrası güvenlik çalışmaları ve Türk akademisindeki NATO algısı* (Yayın Numarası: 617874), [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Green, L. C. (2018). *The contemporary law of armed conflict*. [Çağdaş silahlı çatışma hukuku] (2.baskı) Manchester University Press. (Erişim tarihi: 27.10.2024)
<https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32529.pdf>
- Güneysu, G. (2013). Orantılılık ilkesi ve uluslararası insancıl hukuk. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 4/14, s.451-465. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://easiv.anadolu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11421/18732/18732.pdf?sequence=1>
- Harutyunyan, A. (2019). Dilemma of targeting: Dual-use Objects in military operations [Hedefleme dilemması: Askeri operasyonlarda nesnelerin çift kullanımı]. *Defence Academy of the United Kingdom*. (Erişim tarihi: 10.02.2025)
https://www.academia.edu/download/31720412/dual-use_objects.pdf
- Hastings, M., ve Jenkins, S. (2012). *The battle for the Falklands*. [Falkland adaları çatışmaları] Pan Macmillan.

- Heinegg, W. H. (2002). Commentary[Şerh]. *Legal and Ethical Lessons of NATO's Kosovo Campaign*. s.203-207. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-D208-PURL-gpo3926/pdf/GOVPUB-D208-PURL-gpo3926.pdf>
- Henderson, I. (2009). *The contemporary law of targeting military objectives, proportionality and precautions in attack under Additional Protocol I*. [Askeri hedeflere yönelik çağdaş hukuk, Ek Protokol 1 kapsamındaki saldırıda orantılılık ve önlemler] Martinus Nijhoff Publishers.
- International Court of Justice (ICJ), The legality of the threat or use of nuclear weapons. [Nükleer silahları kullanmanın hukukiliğine ilişkin görüş] (1996). (Erişim tarihi: 26.10.2024): <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/95/7646.pdf>
- Kasher, A., ve Yadlin, A. (2005). Assassination and preventive killing [Suikast ve önleme öldürmesi]. *SAIS Review of International Affairs*, 25(1), 41-57. (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://muse.jhu.edu/pub/1/article/181946/summary>
- Kalshoven, F. (2007). Reflections on the law of war.[Savaşın yansımaları] *Leiden: Martinus Nijhoff*.
- Kennedy, D. (2006). *Of war and law*[Savaş ve hukuku]. Princeton University Press.
- Klabbers, J. (2002) *An introduction to international institutional law*[Uluslararası anayasa hukukuna giriş] Cambridge University Press.
- Kretzmer, D. (2005). Targeted killing of suspected terrorists: Extra-judicial executions or legitimate means of defence?. [Terörist şüphelilerinin hedef alınarak öldürülmesi: Yargısız infaz mı yoksa meşru savunma yöntemi mi?] *European Journal of International Law*, 16(2), 171-212. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://academic.oup.com/ejil/article/16/2/171/566821>
- Melzer, N. (2008). *Targeted killing in international law*. [Uluslararası hukukta hedef olarak öldürme] OUP Oxford. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199533169.001.0001>
- Melzer, N. (2009). *Interpretive guidance on the notion of direct participation in hostilities under international humanitarian law*. [Uluslararası insancıl hukukta

düşmanlıklara doğrudan katılım kavramına ilişkin yorumlayıcı rehberlik] International Committee of the Red Cross [Uluslararası Kızılhaç Örgütü). (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/icrc-002-0990.pdf>

McFarland S.L.,(1995). *America's pursuit of precision bombing, 1910-1945*[Amerika hassas bombardıman peşinde, 1910-1945] Washington: Smithsonian Institution Press.

McNeal, G. S. (2013). Targeted killing and accountability [Hedef alarak öldürme ve hesapverebilirlik]. *Geo.lj*, 102,681. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/glj102&div=23&id=&page=>

Nachama, R. (2013). How are multinational NATO operations responsible for international humanitarian law violations [Çokuluslu NATO operasyonları uluslararası insani hukuk ihlallerinden nasıl sorumludur?]. *Fletcher F. World Affairs*, 37.(Erişim tarihi: 10.02.2025)
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/forwa37&div=52&id=&page=>

Nauta D., (2018). *The international responsibility of NATO and its personnel during military operations* [NATO ve personelinin askeri operasyonlar sırasındaki uluslararası sorumluluğu]. Brill.

NATO, (2017). NATO Standart AJP-01 Allied Joint Doctrine. [NATO Müttefik Ortak Doktrini] (Erişim tarihi: 10.02.2025) chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.coemed.org/files/s tanags/01_AJP/AJP-01_EDE_V1_E_2437.pdf

NATO, (2021). NATO Standard AJP-3.9 Allied Joint Doctrine For Joint Targeting. [NATO Müşterek Hedefleme Doktrini] (Erişim tarihi: 28.10.2024)
<https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/list-promulg>

Oppenheim, L. (2018). *International law. A treatise: Volume II* (2.Baskı)[Uluslararası hukuk.Bir antlaşma:Bölüm 2]. HardPress.

- Özbölük, F. (2019). *NATO'nun Yumuşak Gücü*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.
- Patch, J. (2008). Taking out Saddam's floating Pleasure Palace.[Saddam'ın yüzen zevk sarayını ortadan kaldırmak]. *U.S. Naval Institute's Proceedings*. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://www.usni.org/magazines/proceedings/2008/september/taking-out-saddams-floating-pleasure-palace>
- Rogers, A.V.P. (1996). *Law on the battlefield*. [Savaş alanında hukuk] Manchester University Press.
- Rome Statute of the International Criminal Court [17 Temmuz 1998 tarihli Roma Statütüsü]
- Roorda, M. (2015). NATO's targeting process: Ensuring human control over and lawful use of autonomous weapons. [NATO'nun hedefleme süreci: Otonom silahların hukuka uygun olarak kullanılmasından emin olmak.] *Amsterdam Law School Research Paper* 15/13. (Erişim tarihi: 28.10.2024)
https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2593697
- Rühle, M. (2018). *The role of doctrine in NATO's military effectiveness*. [Doktrinlerin NATO'nun askeri etkinliğindeki rolü] NATO Review. (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.nato.int/docu/review/articles/2018/04/26/the-role-of-doctrine-in-natos-military-effectiveness/index.html>
- Ryan, C. (1974). *A bridge too far* [Çok uzaktaki bir köprü]. Hamis Hamilton Ltd.
- Parks, W. (1990). Air war and the law of war.[Hava savaşı ve savaş hukuku] *Air Force Law Journal*, 32, 1-226. (Erişim tarihi: 29.10.2024)
<https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/airfor32&div=4&id=&page=>
- Piątkowski, M. (2023). Aerial warfare [Hava savaşı], *Kırımlı Dr. Aziz Bey Collected Courses on International Humanitarian Law - Vol. I*, s.177-196 . (Erişim tarihi: 29.10.2024) <https://kizilayakademi.org.tr/wp-content/uploads/2023/01/ICIL.pdf#page=179>.

Pilloud, C., Sandoz, Y., Swinarski, C., & Zimmermann, B. (1987). *Commentary on The Additional Protocols: Of 8 June 1977 To The Geneva Conventions Of 12 August 1949* [12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri 8 Haziran 1977 Tarihli Ek Protokollerinin Şerhi]. Martinus Nijhoff Publishers.

Protocol Additional To The Geneva Conventions Of 12 August 1949, And Relating To The Protection Of Victims Of International Armed Conflicts Of 8 June 1977 [8 Haziran 1977 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri Uluslararası Silahlı Çatışma Mağdurlarının Korunmasıyla İlgili Ek Protokolü, (erişim tarihi:27.10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977[8 Haziran 1977 tarihli Cenevre Sözleşmeleri Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Ek Protokol 2 olarak isimlendirilecektir.), (erişim tarihi:27/10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/475-AP-II-EN.pdf>

Proulx V.J., (2004), "If the hat fits, wear it, if the turban fits, run for your life: Reflections on the indefinite detention and targeted killing of suspected terrorists. [Şapka uyarsa, giyin, sarık uyarsa, canınızı kurtarın: Şüpheli teröristlerin belirsiz süreli gözüaltına alınması ve hedef olarak öldürülmesi üzerine düşünceler] *Hastings L. J.*, 801-873. (Erişim tarihi: 29.10.2024) https://repository.uclawsf.edu/hastings_law_journal/vol56/iss5/1/

Ronzitti, N., Venturini, G. (2006). *The law of air warfare: Contemporary issues*. [Hava savaşları hukuku: Çağdaş sorunlar] Eleven International Publishing.

Rules Concerning The Control Of Wireless Telegraphy In Time Of War And Air Warfare. December 1922 - February 1923. [1923 Tarihli Lahey'de İmzalanmış Savaş Ve Hava Muharebesi Zamanında Telsiz Telgrafın Kontrolüne İlişkin Kurallar]

Sassòli, M., Cameron, L., Ronzitti, N., & Venturini, G. (2006). The protection of civilian objects current state of the law and issues de lege ferenda. [Sivil nesnelerin korunması ve hukukun güncel durumu]. *The Law of Air Warfare:*

Contemporary Issues, 1. (Erişim tarihi: 27.10.2024) <https://archive-ouverte.unige.ch/unige:9742>

Schmitt, M. N. (2004a). Humanitarian law and direct participation in hostilities by private contractors or civilian employees [İnsancıl hukuk ve özel yükleniciler veya sivil çalışanlar tarafından düşmanlıklara doğrudan katılım.]. *Chicago Journal International* , 5, 511-547. (Erişim tarihi: 29.10.2024) https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1610014

Schmitt, M. N. (2004b). Targeting and humanitarian law: current issues.[Hedefleme ve insancıl hukuk: güncel gelişmeler]. *Israel Yearbook on Human Rights, Volume 34 (2004)* (pp. 59-104). Brill Nijhoff. (Erişim tarihi: 27.10.2024) https://doi.org/10.1163/9789047414070_005

Schmitt, M. N. (2005). Precision attack and international humanitarian law.[Kesin saldırı ve uluslararası insancıl hukuk] *International Review of the Red Cross*, 87(859), 445-466. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://www.cambridge.org/core/journals/international-review-of-the-red-cross/article/abs/precision-attack-and-international-humanitarian-law/1C1F68669D783AC7E68FAC13385267E1>

Solis, G.D. (2010). *The law of armed conflict: International humanitarian law in war* [Silahlı çatışma hukuku: Savaşta uluslararası insancıl hukuk], Cambridge University Press.

The Judge Advocate General's Legal Center and School, (2015). *Operational Law Handbook* [Operasyonel Hukuk El Kitabı].

UN International Law Commision[BM Uluslararası Hukuk Komisyonu], General Principles of Law[Hukukun Genel İlkeleri] A/CN.4/L.971. (Erişim tarihi:31.10.2024) <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/G22/411/33/PDF/G2241133.pdf?OpenElement>.

UK Ministry of Defence (2004), *The manual of the law of armed conflict*. [Silahlı çatışma hukuku talimatı] Oxford University Press.

Upcher, J. (2020). *Neutrality in contemporary international law*[Çağdaş uluslararası hukukta tarafsızlık]. Oxford University Press.

Uluslararası Kızılhaç Örgütü (ICRC), (2012). *Handbook on international rules governing military operations*[Askeri operasyonları hakkında uluslararası hukuk kuralları el kitabı], International Committee of the Red Cross

Uluslararası Kızılhaç Örgütü (ICRC), (1956), Draft Rules for the Limitation of the Dangers incurred by the Civilian Population in Time of War.[Savaş Zamanında Sivil Halkın Karşılaşabileceği Tehlikelerin Sınırlandırılmasına İlişkin Taslak Kuralları]. Erişim: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/icrc-draft-rules-1956?activeTab=historical>

U.N. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques[Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri veya Herhangi Bir Diğer Düşmanca Kullanımının Yasaklanmasına Dair Sözleşme] (1976). (Erişim tarihi:26.10.2024)[https://disarmament.unoda.org/enmod/#:~:text=States%20parties%20undertake%20not%20to,State%20party%20\(article%20I\).](https://disarmament.unoda.org/enmod/#:~:text=States%20parties%20undertake%20not%20to,State%20party%20(article%20I).)

United States Department of Defense. (1992). *Conduct of the Persian Gulf War: Final report to congress*. [Körfez Savaşı'nın yürütülmesi: Kongre'ye sunulan son rapor] Department of Defense. (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA249270>

Watkin, K. (2005). Assessing proportionality: Moral complexity and legal rules. [Orantılılığın değerlendirilmesi: Ahlaki karmaşıklık ve hukuk kuralları] *Yearbook of International Humanitarian Law*, 8, 3-53.

West, L. A. (2020). An analysis of the Al Firdos bunker strike. [Al Firdos sığınağı bombalamasının analizi]. *Fort Leavenworth, KS: US Army Command and General Staff College*. (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://apps.dtic.mil/sti/trecms/pdf/AD1159953.pdf>

Whitney, C. R. (2004). War on terror alters US qualms about assassination. [Teröre karşı savaş, ABD'nin suikast konusundaki endişelerini değiştiriyor] *International Herald Tribune*.

Zinca, D. (2018). Joint targeting system – The support tool for joint targeting cycle and its aplicability in computer assissted exercises. [Ortak hedefleme sistemi – Ortak hedefleme döngüsü için destek aracı ve bilgisayar destekli tatbikatlarda

uygulanabilirliği] *Bulletin Of “Carol I” National Defense University* s.20-25.
<https://revista.unap.ro/index.php/bulletin/article/view/14-19>

MAHKEME VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER KARARLARI, RAPORLARI

BM Genel Kurulu Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 17 Şubat 2011 tarihli Uluslararası Kuruluşların Sorumluluğu, Uluslararası Kuruluşlardan Alınan Yorumlar Ve Gözlemler Raporu (Erişim tarihi: 10.02.2025) Chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_637.pdf

BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 2 Mart 2012 tarihli Libya Uluslararası Soruşturma Komisyonu Raporu (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://digitallibrary.un.org/record/766468?ln=en&v=pdf>

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Prosecutor v. Kupreskic isimli it-95-16-T dosya numaralı kararı. (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.icty.org/x/cases/kupreskic/tjug/en/>

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin 5 Aralık 2003 tarihli Prosecutor v.Galic isimli IT 98-29 numaralı kararı. (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.icty.org/en/case/galic>

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesinin Prosecutor V. Halilovic, In The Trial Chamber, Case No: IT-01-48-T dosya numaralı 16.11.2005 tarihli kararı.(Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://www.legal-tools.org/doc/abda04/pdf>

Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia[Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne Yönelik NATO Bombardıman Harekatı'nı İncelemek İçin Kurulan Komite Tarafından Savcıya Sunulan Son Rapor], paragraf 39. (Erişim tarihi: 27.10.2024): <https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>

İsrail Yüksek Mahkemesinin 14 Aralık 2006 tarihli, The Public Committee against Torture in Israel et al. v. The Government of Israel et al. isimli kararı. (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/public-committee-against-torture-israel-et-al-v-government-israel-et-al-supreme>

Tokyo Yerel Mahkemesinin Japonya ile Hiroshima ve Nagazaki sakinleri arasında 7 Aralık 1963 Tarihli Shimoda Case olarak isimlendirilen dava. (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://ihl-databases.icrc.org/en/national-practice/shimoda-case-compensation-claim-against-japan-brought-residents-hiroshmina>

Uluslararası Adalet Divanı'nın 1949 tarihli "Birleşmiş Milletler Hizmetinde Yaşanan Yaralanmaların Tazminatı" raporu. (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.icj-cij.org/case/4>

HABER SİTELERİ

http-1: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/10/lebanon-israels-evacuation-warnings-for-civilians-misleading-and-inadequate/>

http-2: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.reuters.com/graphics/ISRAEL-PALESTINIANS/HEZBOLLAH-PAGERS/mopawkkwjpa/>

http-3: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.icrc.org/en/doc/resources/documents/annual-report/icrc-annual-report-2009.htm>

http-4:(Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2002/11/07/no-holds-barred>

http-5: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2000/11/10/israelis-kill-arab-militia-official/e3c8cbc1-abcd-43de-9a50-40007bc14668/>

http-6: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.nytimes.com/2000/11/10/world/israelis-track-down-and-kill-a-fatah-commander.html>

http-7:(Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.nytimes.com/2001/08/01/world/israeli-raid-kills-8-at-hamas-office-2-are-young-boys.html>

http-8: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://edition.cnn.com/world/live-news/israel-iran-gaza-lebanon-10-17-24-intl-hnk/index.html>

http-9: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.nytimes.com/2002/12/15/world/threats-responses-hunt-for-al-qaeda-bush-has-widened-authority-cia-kill.html>

http-10: (Erişim tarihi:27.10.2024)

<https://www.nytimes.com/2009/02/21/washington/21policy.html>

http-11: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.history.com/this-day-in-history/nixon-announces-start-of-christmas-bombing-of-north-vietnam>

http-12: (Erişim tarihi: 27.10.2024) <https://www.history.com/news/september-11-attacks-shootdown-order-cheney-bush>

http-13: (Erişim tarihi:27.10.2024) <https://www.iwm.org.uk/history/the-incredible-story-of-the-dambusters-raid>

http-14: (Erişim tarihi: 28.10.2024) <https://nso.nato.int/nso/nsdd/main/list-promulg>

http-15: (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.nato.int/cps/ru/natohq/139339.htm>

http-16: (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.nato.int/cps/en/natohq/structure.htm> .

http-17:(Erişim tarihi: 10.02.2025) https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_58110.htm

http-18: (Erişim tarihi: 10.02.2025) https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49608.htm

http-19: (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.act.nato.int>

http-20: (Erişim tarihi: 10.02.2025) <https://www.nato.int/docu/handbook/2006/hb-en-2006.pdf>

Blumenfeld, L. (2006). In Israel, a Divisive Struggle over Targeted Killing.[İsrail'de Hedef olarak Öldürme Konusunda Bölücü Bir Mücadele] *Washington Post*, 27, 109-110. (Erişim tarihi:27.10.2024)

<https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2006/08/27/in-israel-a-divisive-struggle-over-targeted-killing/2e6d9107-6a81-4500-a7e4-001b4fc853c9/>

Hersh, S.M. (23 Aralık 2002), Manhunt [İnsan Avı] The New Yorker. <https://www.newyorker.com/magazine/2002/12/23/manhunt>

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Emre YILDIRIM

Yabancı Dil : İngilizce, Rusça

Eğitim Bilgileri :

- 2013-2017: Yeditepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk (Lisans)
- 2022- 2025: Anadolu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı (Yüksek Lisans)

Mesleki Deneyimi :

- 2017-2018, Stajyer Avukat, İstanbul Barosu
- 2018-Halen, Hukuk Danışmanı, Bir Kamu Kurumu